

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1899.

VII. füzet.

Az örök békéről.

Négy évvel azelőtt száz esztendeje múlt annak, hogy *Kant*, a nagy königsbergi philosophus „*Zum ewigen Frieden*“ cz. klasszikus böleseleti értekezése megjelent. Arra a kérdésre akart abban megfelelni, hogy nem lehetne-e az emberiséget a háború természeti állapotából átvezetni az állandó béke tökéletes kulturállapotába? Záróköve ez a mű az ő gyakorlati philosophiai rendszerének, s legmértöbb kifejezése a múlt század politikai gondolkozásának. *Kant* szerint az örök béke az emberiség fejlődési történetének végeztelje; a belső állami szervezet s a külső békepolitika legteljesebb kölcsönhatása; a természeti szükségességnek s az emberi szabadságnak teljes kiegyenlítése; az általa annyira hirdetett és zseniális módon rendszerezett „tisztá észnek teljes sekularizálása“. Mert hát szerinte az emberiség történeti fejlődése az erkölcsi tökéletesség lehető megközelítésében s az erkölcsi szabadság uralmának minden népekre és nemzetekre való kiterjesztésében áll.

De már előbb is foglalkoztak egyesek a világbéke eszméjével. Csak jelezni kívánjuk, hogy a régi világ az örökös háborúskodás kora: vagy az egyesek között, vagy az állami intézmény fennállása óta, az egyes népek és a községek között. Ritka kivétel egy *Probus* római császár, ki a *Krisztus* előtti harmadik században megparancsolta, hogy „nyugton maradjanak a fegyverek, és a népek ne fizeszenek hadi adót. A barom az ekőé legyen és a ló a békének szolgáljon. Seholy ne legyen csata és nem akarjuk, hogy harezosokra szükségünk legyen“. De tudjuk, hogy ezzel szemben *Platon* a vitézek rendjének, az állandó hadseregnek a szószólója „*Republica*“ cz. művében.

S az ókori háborúskodó népek között a *zsidók* sem tettek kivételt. A legyőzöttek sorsa náluk sem lehetett más, mint a megsemmisülés. A véres bosszú érzete hatja át a zsidóság legjelesebb fiait a legyőzöttek iránt. Pedig e véres bosszú hatalma nála a leg-

tisztább isteneszmével párosult. Jehova szózataként hangzik a zsidóság körében a „szemet szemért és fogat fogért“! véres követelménye. A zsidó törzseknek a pogány bálványimádástól való félelme tette lehetetlenné az ellenségek kímélését. Egy próféta volt az, ki, bár istenismerete messze fölötte állott a korabeli összes népek vallásos fel-fogásának, mitsem akart tudni az elfogott harezosok kíméléséről, és Saul jelenlétében az amalekiták királyát a fölfegyverkezett tömeg szemeláttára levágta. És Sámuel próféta hirdeti azt a tant, hogy a királynak és népének részvéte és kímélete a legyőzött ellenséggel szemben összeesküvés volna a megtisztult isteneszme ellen. S már Józua is Jerikhó elfoglalása után megparancsolta, hogy nem pusztán a legyőzött ellenségek, hanem a férfiak és asszonyok, öregek és fiatalok, barmok, juhok és szamarak a törvény értelmében kímélet nélkül levágandók. A zsidók viszonya a szomszédos népekkel szemben tehát még ellenségesebb, mint a helléneké a barbárokkal szemben. Általában véve a békés kulturát senki sem ismeri az antik államphilosophusok között, sőt Aristoteles is Nagy Sándor hódító hadjárataitól várja az ázsiai és hellén kulturának egybeolvadását. Legfejebb Ovidius, a költő, homályosan sejtí és félve reméli a bűnétől és tartozásától megtisztult emberiség körében egykoron a békés együttélés paradicsomi állapotát.

A zsidóság, s általában az antik világ harezias gondolkozásával és ellenséges érzületével szemben a *kereszténység* örök „békességet“ hirdetett „a földön“ és „az emberekhez jóakaratot“. Istenországa körében „minden emberek“ testvériességét nem dönthetik meg sem a nemzeti korlátok, sem pedig a polgári jogok privilégiuma vagy a rabszolgaság. Nincs többé „kiválasztott nép“ a földön, miután Israel a maga Messiását elvetette. Istenországa, miután legyőzte a világot, nem ismer többé háborút. Hol a kereszt evangéliuma áthatja az emberek szíveit, ott békének kell honolnia a népek és nemzetek között. S már e földön is el kell tűnnie minden erőszaknak és leigázásnak. „Békesség legyen a földön, és az emberekhez jóakarot“, és „békét hagyott a Megváltó a maga híveinek, a melyet e világ nem adhat, de el sem is vehet“. És „mondá Jézus Péternek: tedd el a te szabályadat helyére, mert valakik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniök“.

De már a középkori egyház a maga világoromra törekvő

pápaságával (VII. Gergely, III. Sándor, III. Ince) és universális vallásháborúival minden ízében harcziás jellegű. Egy Augustinus az egyházi atyák közül nem ismeri a háború idején az ellenség szeretetét és egyetemes zsinati határozatok egyházi átokkal sújtják a hűtelen katonát. Harcziasság, és nem békeszeretet volt az, mely államvallássá tette a keresztyénséget Nagy Konstantin alatt. A pogány római katonajog legfontosabb tételei a keresztyén császári korszak törvénykönyveibe is kerültek. A felebaráti szeretet erkölcsi törvénye azt a katonajogot át nem hatotta a középkorban. Ritka kivétel az, hogy egy Odilo francia apát rövid időre fölmeri vetni „az istenbéke“ eszméjét. Harcziásabb a középkori pápai uralom, mint a hellének vagy rómaiak merev jogállama, mert megteremtette a háborúskodás egy új nemét: a vallásháborút. Gyakran világi eszközökkel támadja az államot, a melyben Augustinus módjára csakis rendőri szolgálatokat teljesítő „ördögi államot“ lát. A keresztes-hadjáratok alatt még a jócselekedetek érdemszerűségével is ruházta fel a hitetlenek elleni véres küzdelmet. Tűzzel, vassal kiirtani a hitetlent és eretneket! — ez a harcziás középkori pápaság jelszava az egész vonalon.

S bár a reformáció más állást foglalt el az állam és az eretnekség fogalmával szemben, a háborúról szóló középkori felfogáson lényegesen keveset változtatott, sőt a külső és polgári háborúk kérdésében hosszas ingadozás után a kath. egyház régi traditióit követte. A háborúskodást ő is dicséretes cselekedetnek mondotta, sőt Luther prédikált is „a törökök ellen.“ Csakis a prot. sekták közül a mennoniták és quäkerek tesznek itt kivételt, kik minden gyilkolást elvetnek még a háborúban is s az ellenség szeretetének kötelességét a felebaráti szeretet legfőbb törvényének mondják.

Általában véve a keresztyén hitnek világhistóriai állása a világbéke problémájával szemben, más vallási rendszerekhez viszonyítva, sok tekintetben közvetítőnek mondható. Mig ugyanis Mózes vallása és az Islam megengedi, sőt megparancsolja a más népek leigázását sőt kiirtását, addig a keresztyénség a maga okírataiban háborús hittételeket nem ismer. A keresztyénség nem a kard vallása, mint azt az Islam, sőt még a zsidóság sem tanítja az emberi személyiség megsemmisülését s a halál örök nyugalját, mint a buddhizmus. A keresztyénség vallásos rendszerében eszerint két

eszme hatja át egymást: a béke, mint az emberiség jövődjé teljességének a reménye s a küzdelem, mint az egyesek önlegyőzésének szükségképi követelménye, de azzal a parancssal összekötve, hogy szeretnünk kell az ellenséget is.

Már az eddigiekből is kiténik, hogy — mint *Holtzendorff* „Die Idee des ewigen Friedens“ 1882. cz. értekezésében megjegyzi — „die Begriffe des Friedens mit denjenigen des thatenlosen Genusses nicht zusammenfallen“. Krisztus tana nem ajánlja vagy magasztalja közvetlenül a háborút, mint az Islam, sőt az Úr azt mondja: a ki kardot emel, kard által veszzen el. A keresztyén moráltheológiában azonban főleg a jezsuitákéban, nagyon is eltérő felfogásokkal találkozunk a háború jogosúltsága tekintetében. Az állami praxisban korántsem volt oly nagy a különbség a jezsuiták katonás-egyházias morálrendszere s a protestáns udvari theologusok egyházi jellegű államtana között, mint közönségesen hiszik a tudósok.

A modern állam keletkezésével azonban a XVI-ik század óta lassanként kibontakozott a jogi tudomány a középkori scholastikus theologia lekötő traditióinak békőiből, hogy aztán a háború és a béke kérdésének jogi lényegét az eddiginél behatóbb vizsgálat alá vegye s azt a kérdést fölvesse, hogy voltaképen *jogosan ki viselhet háborút?* Keresztyénsége daczára a középkor közelebb jutott az örök háború kérdéséhez, mint az antik kultur-államok, mivel azok állami és polgári háborújához még hozzácsatolta az állameszme ellen folytatott egyházi háborút s az *ököljogot*. A középkori felfogás szerint ugyanis a háború vagy a hitért folytatott érdemetszerző szent küzdelem volt, mint a keresztes-hadjáratok alatt, vagy a vizáradásokhoz és epidemiákhoz hasonló természeti jelenség — isteni büntetésül az emberiség bűnösségeért, vagy végül a lovagoknak feudális rendi privilegiuma. Lényegesen változott a felfogás a XVI-ik század óta, mióta a legnagyobb elmék foglalkoztak az örök béke kérdéssel szívesen.

A XVI-ik században föllép *Gentilis*, a híres népjogtanító, a háborúban az állami hatalmak jogos küzdelmét látja. Új jogi elvet állított fel e tételével: „Csakis az uralkodónak vagy az államfőnek souverän akarata van feljogosítva a háború viselésére, a miért is bármely polgárháború, a nemes vazallusok fölkelése vagy a rendeknek fölfegyverkezett önségélye a béke megszegésével és hazaárulás-

sal azonos“. Ezt hirdeti 1588. Oxfordban megjelent: „A háború joga“ cz. művében. Így fogta föl a háborút verulami Bacon is, a modern philosophia angol megalapítója, ki szerint „a béke a normális jogi állapot“, a háború ellenben „pört folytató hadjárat, vagy fölfegyverkezett pörös eljárás“.

Ezekből az új államgondolatokból fejlődött ki 1625-ben a nemzetközi jog új tudománya a németalföldi Grotius-nál, ki természetjogi alapon tárgyalta a háború s a béke kérdését. Egyességet ajánlott a keresztyén hatalmaknak, mely szerint a nemérdekeltek ítéljenek a viszálykodó felek között s gyakorolják a végrehajtó hatalmat a béke biztosítására. Főbb gondolatai a következők: „Az egyes államok nem kényük-kedvük szerint élnek egymás mellett. Közlekedési viszonyaikat többé nem a nemzeti ellentétek szüntelen ellenségeskedése jellemzi, mint az antik világban, sem pedig az egyházi hitnek ellentéte, mint a középkorban, sőt inkább természetes közösségi törvények szerint egy keresztyén európai társadalmi állapotban élnek egymás mellett kölesönös jogokkal és kötelességekkel. A háború és a béke e népjogi érintkezésnek a legfőbb kifejezője. A háborúban is a jog uralkodik a hatalom felett“. Ez alapon a háború és a béke alapviszonyaira nézve három fejlődési fokozat vált ki különösebben, u. m.: az ókor által képviselt s a XVI-ik század által megújított *nemzeti állam*; egy világvallás és az egyház által képviselt s minden embereket egyformán kötelező *világmorál*; s a Grotius által a XVII-ik században tudományosan formulázott, s a békés érintkezés szükségletein s az államok egészséges társadalmi állapotain nyugvó, hitszakadásoktól független *világjognak* az eszméje, a mint annak tudományos teoriája aztán a westfáliai békében nyert konkrét kifejezést. Mi több, még a háborús idők alatti neutrális államok közötti jogi közösség eszméje is kezd tért foglalni az állami praxisban s a nagy tengeri háborúk szomorú tapasztalatain okúlva, a *szárazföldi* s a *tengeri béke* közötti megkülönböztetés megtételére vezetett s annak fokozatos megvalósulásra az európai népek és nemzetek politikai életében.

Az örök béke problémáját a XVIII. század elején földrészünk politikai irodalmában a francia *Saint Pierre* honosította meg. „Az örök béke helyreállítására vonatkozó tervezet“ cz. műve először Kölnben, majd második átdolgozásában Utrechtben (1713—1718.)

jelent meg s valósággal irodalomtörténeti nevezetességre emelkedett. E félig politikai-morális, félig phantastikus tartalmú mű egész Európában föltűnést keltett az egyes udvaroknál. A spanyol örökösödési háború pusztulásai voltak befolyással arra az apátra, a ki a Fenelon által képviselt szellemi iránynak s a francia humanizmusnak legerősebb híve abban a korban, a melyben a francia udvar frivól szelleme és életmódja uralkodott a kedélyeken. Az európai keresztyén államok szövetségét indítványozta, hogy kölcsönösen biztosítsák államaikat, trónjaik örökségét, kölcsönösen leszállítsák a nagy hadi kiadásokat, ezzel országaik belső javát eszközöljék, a nemzetközi szerződések szigorú megtartását biztosítsák, viszály esetén a szövetség közvetítse a békét és az igazságos elintézést, e végből mondjanak le a hadseregek tartásáról és fogadjanak el egy legfelsőbb szövetségtanácsot.

Az örök béke helyreállítására vonatkozó államszövetségi tervezete közelebbről következő 12 pontból áll: Az összes európai államok, területi jogaik épségének biztosításával, örök békeszövetségre lépjenek. A békés vagy háborús úton észlelt területi változtatások mindenkorra ki legyenek zárva Európában. Egy fejedelem több államnak ura nem lehet s csakis a spanyol korona maradjon a Bourbon-ház birtokában. A békeszövetség, az államszervezet fenntartását s a rebellisek leigázását kivéve, az egyes államok belső viszonyaiba nem avatkozhatik. Az egyes souverän-hatalmak csakis az európai társadalom ellenségei ellen foghatnak fegyvert. Az államok konfliktusait választott békebíróóságok döntenek el. Az az uralkodó, a ki a békeszövetségbe be nem lép, az abba való belépésre háborús úton is kényszeríthető vagy egyszerűen leteendő. A szövetség képviselőjének állandó székhelye valamely szabad város, s 24 képviselőből áll. Egy államnak csak egy szavazata lehet, de több kisebb államnak lehet közös szavazata. A költség a szövetséges államok jövedelmi arányában megállapítandó. A szövetséges képviselők rangsorozatában, a Bourbon-dinastia iránti ragaszkodásánál fogva, Franciaországé az első hely.

E tervezetnek tételei — mint látjuk — nemcsak az államok külső viszonyait, hanem azok belső szervezeti vitás kérdéseit is érintik. Megakadályozni akarják úgy a nép-, mint a polgárháborút békebíróóságok szervezésével és létesítésével. Szerzőjük még a hit-

vallások korlátain is felül tud emelkedni, s szószólója, kath. pap létére, a protestánsokkal kötendő állandó békének. Az emberiség testvéries szövetségését célozza Pierre, de Franciaország legyen mindenben az elsőbbség. A francia és a spanyol korona az idők végezetéig a Bourbon-házé legyen, a mivel abba a következtetlenségbe esett, hogy a belső politikában axiomaként hirdeti az emberek közötti demokratikus egyenlőséget, míg a külpolitikában a francia hatalom túlsúlyának az eszméje vesztegeti meg az örök béke helyreállítására vonatkozó gondolatait. Nem csoda, hogy sok kifogást emeltek ellene. Pierre apát szövetségi tervezetét sem az államférfiak, sem a korabeli philosophok nem helyeselték. Még a békülékeny természetű *Leibnitz* is a későbbi „szent szövetség”-hez hasonlóan, úgy ítélte felőle, hogy az örök béke csakis egy temető felíratául szolgálhatna, mert csak a holtak nem verekszenek. Különben gúnyosan azt javasolja, a mi egy alkalommal napjainkban Bismarck javaslatára be is következett, hogy a pápát kellene a népek békebíróságának elnökévé megtenni, ha hajlandó volna Nagy Károly kora egyházszervezetének a helyreállítására. És *Rousseau* is kivonatolta Pierre 3 kötetes művét, sőt kritikával kísérte világszövetségi javaslatát. Abban a nézetben volt, hogy az európai államok szövetsége nem kívánatos, mivel az csak forradalom útján volna megvalósítható s az azzal járó bajok csak évszázadok múlva volnának jóvátehetőek. Különben képzeldhetetlennek tartja, hogy a korlátlan hatalomra törekvő fejedelmek valamely általános népszövetségnek vetnék alá magukat. Rousseau tehát, mint később Kant, abból a történetellenes előítéletből indult ki, hogy a háborúskodás okai mindenkor csakis a fejedelmek önkényében keresendőek. A népek életérdekeinek természetes collisiói s azok mélyebb okai iránt neki és kora pragmatikus történeti felfogásának érzéke sem volt.

De bármiként ítéljenek is *Pierre* apát nép- és államszövetségi tervezetéről és annak gyakorlati megvalósulása lehetősége- vagy lehetetlenségéről, kétségtelen érdeme az, hogy az örökös dinasztikus kabinethareczok s az általános állami nagyzási hóbort korszakában hatalmas szavát fölemelte annak a beigazolásául, hogy állandóbb békeállapotnak a fentartása nem csupán a gyengébb félnek, hanem általában az európai államok szövetségének jól felfogott érdeke, s ezzel elsőtől szembe állította az egyes hatalmasok háborús érdekei-

vel az európai kultúra maradandó békeérdekeit s beigazolta azt, hogy a durva erőszak uralma megszüntetésének köszönhetjük az emberiség haladását az anyagi és szellemi tökéletesedés terén.

Elnémúlt a gúnyolódás Pierre apát tervezete fölött, a mint a múlt század leghatalmasabb német gondolkodója, „elméletünk valóságos Herculese“: Kant, újból fölvette az örök béke problémáját.

Kant „*Zum ewigen Frieden*“ cz. 1795-ben megjelent klasszikus philosophiai tervezete azokat a föltételeket állapítja meg, a melyek mellett az emberiséget át lehetne vezetni a háború természeti állapotából az állandó béke tökéletes kulturállapotába.

Kant értekezése két részre oszlik, a melynek elseje az örök békére vonatkozó u. n. prälimináris, másika pedig az u. n. definitiv vagy végleges czikkeket foglalja magában. A prälimináris czikkek következő követelményekkel állanak elő: Békekötésnek nem tekintendő az, mely új háborúra szolgáltat okot. Az egyik államnak a másik rovására való terjeszkedése megszünteti az államnak, mint morális személynek a jellegét és pusztá külső dologgá degradálja azt. Állam államot el nem foglalhat, mert mindegyik önjogú emberi társaság. Az állandó hadseregek szűnjenek meg, mert a fegyverkezés folytonos fenyegetéssel jár más államokra nézve, a népeket súlyos gazdasági válságokba keverik s a katonákat az emberi személyesség jogával ellentétes gépekké alacsonyítják le (sic!). Azért azonban koronként az állampolgárok a fegyvergyakorlatban oktathatók, mivel ezt a haza védelme teszi szükségessé a küllelenséggel szemben. Végül e czikkek még azt is hangsúlyozzák, hogy a más államok belső szervezetébe és kormányformájába való illetéktelen beavatkozás az államok autonómiáját sérti s azokat dolgokká alacsonyítja le.

A három definitiv czikket pedig így formulázza: A polgári szervezet minden államban republikánus, azaz mai értelemben véve: konstitucionális legyen, a melynek, mint olyannak, az általa legrosszabb és despotikus kormányformának nevezett demokratiához semmi köze. A nemzetközi jog a szabad államok szövetségén alapúljon, s a világpolgári jog az általános vendégjog föltételeire szorítkozzék. Az egyes államok állandó békeszövetségben álljanak egymással, mivel azt az egyes államok autonom szabadsága s az állampolgárok zavartalan érintkezése kívánja meg; a miért is elveti az egyes államoknak egyetlenegy világállamba való beolvasztását.

Kant az általános népszövetség eszméjére, gyakorlati bölcselétének szoros consequentiájaként, a francia forradalom „szabadság, egyenlőség és testvériség“ eszméi alapján jutott el, s ha ő a Napoleon-féle hódító hadjáratok szomorú eredményeit megélte volna, bizonyára felhagyott volna az idealista, stoikus világpolgárság eszméjével és leghívebb követője, Fichte módjára, a lelkes német hazafiak sorába lépett volna. Kant a történeti érzéket teljesen nélkülöző múlt századbeli rationalismusnak befolyása alatt állott a maga ideális világszövetségével.

A vallási elmélet s az u. n. hittani jogiskola követői, mint *Ballanche* és nálunk *Lunkay*, a béke megalapítását csak a keresztyén vallástól, istenországba e földön való meghonosításától várják. És csak mellékesen megjegyezzük, hogy a háborúnak Kant által való elítélését néhány évtized múlva annak dicsőítése követte *Maistre* egyházas legitimismusában és *Leó* protestáns jellegű történetírásában, a mennyiben mindketten magasztalták a háborút, mint „welthistorische Hygienie zur Austilgung des „skrophulösen Gesindels“, und der Bevölkerungüberschüsse, als nothwendigen Volksaderlass“.

Leghelyesebben ítél még *Herder* a tervezett békejavaslatokról „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“ cz. művében. Azt hitte, hogy az örök béke csak az ítélet napján következhetik be, s hogy ez eszményi végezel nem is a kabinetek formális szövetségesei, hanem csakis a helyes ethico-politikai alapelveknek és érzületeknek a népekbe való átplántálása alapján érhető el. Ez érzületekhez nem a mindenáron való békét, hanem minden népnek észszerű önbecsülését számította, mely, a mint meg tudja védeni saját becsületét és szabadságát, épúgy tisztelni tudja más népek hasonló törekvéseit is. Az önvédelem — úgymond — gyökere minden emberi és nemzeti értéknek. Az a nép, mely önmagát nem becsüli, másokat sem tisztelhet. Az a nép, mely Olaszországhoz hasonlóan, önmagát meg nem védelmezheti, gúnyja és játéka minden nemzetnek. Csak az a nép alkot nemzetet, a melynek van ereje, akarata és állandó korszerű szervezete. Csalékony fantóm az a törekvés, mely minden népet, a szabadság s a fölvilágosodás fényes ezégerei alatt, egy közös ú. n. legjobb kormányformával akarna boldogítani, s általában minden népet egy közös szervezet alá szeretne szorítani. A történet valódi szelleme hagyjon meg minden népet a maga helyén; mert mindegyik önmagából alkotja meg magának a jog

szabályait s a boldogulás mértékét. Végül Aristoteleshez hasonlóan a különböző államformák relativ szükségességét mondotta ki, a melyeknek megalapítása az állami cél felfogásától s a politikai hatalom elosztásától, nemkülönben a népek jellemétől s történeti viszonyaitól függ.

Míg Herdert mélyebb történeti érzéke, addig *Fichtét* a napoleoni háborúk szomorú tanulsága vezette a világbékére vonatkozó nézeteinek felállítására. Korábban Kanttal az örök béke népszövetségében látta a történeti fejlődés végezelját s a gyakorlati ész feladatát, s azt hitte, hogy a felvilágosodottak világpolgári érzéke teljesen megnyugodhatik az államok sorsában és eselekvéseiben. A midőn azonban Napoleon kényuralmi világállama komoly valósággá kezdett válni, esztelen és gyűlöletes álmképnek deklarálta az universál-monarchia gondolatát. Az emberiség lényege — úgymond — az egyes nemzetek különféleségében nyilvánul, s csakis egyéni és nemzeti saját-ságaik szabad kifejlődése záloga és biztosítéka azok méltóságának és erényességének, míg azok nivellálása csak romlásra vezet a népelet összes köreiben. Ép azért — Fichte szerint — a hatalmas patrióta egyúttal a leglelkesebb világpolgár, s a bátor férfiaság s az erős nemzeti öntudat a valódi szabadság elnyerésére vezet.

Hegel-ék (Trendelenburg és mások) történetphilosophiája volt az, mely Fichtének és Herdernek az örök békéről szóló nézeteit a tudományos gondolkozás közkinésévé tette. Hegel ugyanis a racionalistikus történeti felfogásnak gyökeres hibáját abban látta, hogy az „az eszmét a valóságon kívül, egy soha meg nem valósítható elvont észideálban“ látta, mely legfeljebb a korlátolt és önző motivumok megsemmisítése útján volna csak megvalósítható. A történeti való életet ignoráló örök békének álmképétől tehát a história szilárd alapjaira vezette vissza Hegel a maga kortársait. Megmutatta különöbben, hogy az arra való érzék az észszerű eszméknek s a mozgató életerős ideáknak gazdag kincseit lelheti föl abban a történelemben, a melyben az emberiség örök eszméje időben és térben nyilvánul, s megmutatta, hogy az állam korántsem az önkény s a brutális hatalom képződménye, sőt inkább a gyakorlati ész legfőbb műremeke s az erkölcsi szabadság megvalósulása, s hogy a nemzeti államok egymás közötti collisiói és küzdelmei sem csupán abnormis bajok, sőt inkább nevelő eszközök a jónak s az isteni világkormányzás által az egyes népekre bizott fenséges célok és feladatok mennél

gazdagabb megvalósítására. Ez alapon úgy Hegel, mint Trendelenburg abban a nézetben van: „es könne die Menschheit durch längeren Frieden verweichlichen, oder in Üppigkeit und Wohlfahrt entarten“, s azt kívánják és remélik, „dass die auch im Frieden unvermeidlichen Kämpfe wirthschaftlicher Interessen, religiöser Gegensätze oder politischen Partheien mit den Waffen der Vernunft, der Sitte, des Rechts und des Geistes, unbehindert durch kriegerische Kulturstörungen, ausgefochten werden können“.

Újabban az egyes népek és nemzetek vitás kérdéseinek békés elintézését célzó ú. n. *békebíróóságok* eszméje kezd tért hódítani. S tényleg a diplomatiának legszebb feladata a népek békés érintkezésének és zavartalan versenyének biztosítása a munkásságban. Mert hát nem a hatalom és nem a földbirtok, s nem is a hadseregek vagy a gazdagság, hanem a komoly erkölesiség az alapja az igazi nemzeti nagyságnak és jövendőnek. E nemzetközi békebíróóságok már sok konfliktust odáztak el. Így 1887-ben, mikor az Egyesült-Államok és Anglia között a viszonyok annyira kiélesedtek, hogy már a hadüzenetre került volna a sor, az amerikai kongresszus 12 tagja egy felíratot adott át Clevelandnak, az Unió elnökének, a melyben a vitás kérdésnek békebíróóság döntése alá való terjesztését kérték a hadüzenet helyett. Londonban szintén elfogadták a békebíróóság intézményét s a háború elmaradt. A példa Franciaországra is jótékonyan hatott és Passy békebíróósági tervzetét a képviselőház is elfogadta.

A nemzetközi választott bíróságokat több állam szerződésileg is biztosította. Így 1883-ban Anglia és Olaszország, 1887-ben Svéd-Norvégország és Spanyolország, 1886-ban Anglia és Görögország az egymással kötött kereskedelmi szerződésekből fölmerülhető vitás kérdésekre vonatkozólag. S a békeakciónak nagy erőt kölcsönöz az is, ha egyes államok, mint p. o. Svájc, Belgium stb. semlegeseknek deklarálják magukat más államok konfliktusainak esetén. De különösen lelkes szószólói a világbéke eszméjének s közrészvétet keltettek az eszme iránt, a *békeegyesületek*, a melyeknek ügyét az interparlamentáris konferentiák is hathatósan előmozdítják.

Talán a világbékére való ezen általános törekvés hatása alatt indította meg napjainkban a hatalmas orosz czár ismeretes manifestuma azokat a tárgyalásokat, melyek valamennyi népnek a reális és tartós béke jótéteményeit biztosítani s a jelenlegi esztelen fegyver-

kezések egyre nagyobb fejlődését megakadályozni volnának hivatva. Ha komoly a szándéka és van ereje a kivitelhez, úgy az ő fáradozása hosszú időre biztosíthatná a világbékét a kulturális emberiségnek. Mert ha az összes európai államkormányok komolyan akarnának a mai fegyveres békén segíteni, úgy a legsúlyosabb konfliktusok sem állhatnak annak útjában. Hiszen ma, midőn a vezér léghajóból kémlelheti a csatamezőt és távírattal oszthatja parancsait, midőn a földkerekségen 5.250,000 ember áll állandóan fegyverben, mely szám általános összetűzés esetén 44.250,000-re emelkedhetik, és midőn Európában a fegyveres béke létszáma 16.410,000-re emelkedik — 32 millió tartalékkal, — egy általános konflagráció halomra döntheti Európa összes trónjait és társadalmi rendjét.

De álljunk csak meg egy kissé. Az örök béke vagy világbéke megalapítását célzó régebbi és újabb törekvések mindmegannyian, történeti szempontból tekintve, abban tévednek, hogy egy abstract ideál kedvéért a *nemzeti államok jogait* hajlandók feláldozni egy magasabb hatalomnak, — már akár az univérsumonarchiának,¹ akár pedig a népszövetség eszméjének. Már pedig minden államnak, népnek vagy nemzetnek meg van a maga külön helye és rendeltetése a többiek között. A nemzeti állam lényege és értéke iránti érzék hiányzik p. o. Pierre apátnál, ki az államokban a középkori fel fogásra emlékeztetőleg csakis a fejedelmek privát tulajdonát látta. Hisz önmagát semmisítené meg az a nép, mely a maga állami önállóságának feláldozásával akarná megvalósítani az örök béke abstract ideálját. Épen az államok nemzeti sajáttsága és önállósága a legjobb biztosítéka azok békés érintkezésének s kulturális haladásának.

Pláne az örök béke kérdésénél sokan — mint Jules *Simon*, *Bonghi*, és régebben (1815 óta) az amerikai béketársulatok — az általános lefegyverzésre is gondolnak. A rövidlátó érzelmi politikusok

¹ Jól mondja *Eötvös J.*: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása cz. művében, hogy az egyetemes monarchia szoros értelemben véve lehetetlen; annyi nyelv, jellem, vallás, szokások és műveltségre nézve különböző népeket egyesíteni és az őket elválasztó messzi térségek, tengerek daczára közös célra vezetni emberi erőt túlhaladó feladvány. S bizonyosságul hivatkozik a történelem tanulságaira, ú. m.: Nagy Sándor, Augustus, Nagy Károly és Dsengis-khán birodalmainak természetszerű rombadőlésére. Hivatkozik *Feuerbach* amaz állítására, a mely szerint „a világhuralom az emberiség sírja”, és meggyőzően kimutatja, hogy a politikai túlsúly sohasem biztosíthatja a béke állandóságát.

ugyanis abból indulnak ki, hogy csakis a lefegyverzés mentheti meg a fegyveres béke alatt nyögő Európát a teljes tönkrementéstől. Az angol-amerikai béketársulatok meg is formulázták annak az intervenció elvének elvetésére, az állandó hadseregek megszüntetésére s a békebíróóságok létesítésére vonatkozó főbb pontjait, és tudjuk, hogy még 1890-ben is interpellációt adott be a német birodalmi kormányhoz a centrupárti Reichensperger az általános lefegyverzés ügyében.

Az általános lefegyverzésről azonban aligha lehet szó, s csak egy romantikus politika foglalkozhatik azzal, — legfeljebb a fegyveres béke súlyos gazdasági válságainak és esztelen túlzásainak megszüntetéséről vagy a hadseregek létszámának a hatalmak részéről egy időben és egyenlő arányban való leszállításáról. Mióta ember él a földön, nagyon is érzi a háború borzalmait s örömmel élvezi a béke áldásait, s még is — évről-évre fejlődtek a hadseregek s a hadi szerek, s ma is csak úgy képes Európa megőrizni a békét, hogy állig fegyverben áll. Azért mondotta a minap a német császár is, hogy gyönyörű vállalkozás békét szerezni valamennyi népek, de az egész számvetésben egy kis hiba van, s a katonai szolgálat megtagadása elérhetetlen ábrándkép. A míg az emberiségen a bűn uralkodik, mindig lesz háború és gyűlölet, irigység és viszály, és mindig igyekezni fog az egyik ember a másikonál több előnyt szerezni. S jól mondotta *Tolszoi* az orosz czár békemanifestumára, hogy az államok mindent tehetnek népeik javára, csak azt nem eszközölhetik ki, hogy szomszédaik ne fegyverkezzenek. Míg az emberekben meg lesz a vágy, hogy a másokét erőszakkal megszerezzék, vagy hogy a megszerzettet erőszakkal megtartsák, addig az államok mindig fognak fegyverkezni, sőt ha összebeszelnének is a mostani kormányok s együttes elhatározással elbocsátanák hadseregeiket, ki áll jól róla, hogy egy új Bismarck, a vér és vas elmélet nagy embere, vagy egy új világhódító Napoleon nem támad-e, a ki a nemzetközi szerződések ellenére durva erejével elvesz mindent, a mi elvehető? S csakugyan be kell vallanunk, hogy a népek története a háborúk története s ritkán van csak szó védelmi háborúkról.

S aztán, a míg az élet küzdelem s az emberek önzők, addig küzdőknek kell lennünk mindnyájunknak, illetve addig a háborúskodás lehetősége egyik kiváló eszköze a gondviselésnek a népek és nemzetek nevelése tekintetében. Azért mondotta *Kant* is a hábo-

rút „az emberiség hatalmas kulturközvetítőjének“, sőt „ein blosses Hirngespinnst“-nek jelzi a „dauernder allgemeiner Friede“ állapotát. És tényleg a vitézség és engedelmesség, az önfeláldozás és hűség legnemesebb akaraterényeire való nevelésnek egyik kiváló iskolája az egész embert testileg és lelkileg foglalkoztató hadseregnek az iskolája, a miért is a háború, *Moltke* szerint, „ein Element der von Gott gesetzten Ordnung“, mi nélkül a világ „würde ins Fäüllniss gerathen und sich in Materialismus verlieren“.¹ *Schiller* is mestereleg értett a békés és harczias ideál erkölcsi jelentőségének poetikusan kifejezéséhez, a midőn Wallensteinjában a harczos szájából halljuk a békeszeretet magasztos énekét, Tell Vilmosában ellenben a földművelő szájából a háború magasztalását. S ha közelebbről a néplélek lényegét tekintjük, abban csakugyan a háború és béke ideálja elválhatatlan egységben van egymással, a miért is találóan mondja *Holtzendorff*: „es liegt kein Widerspruch darin, wenn Friedensliebe und ächter Kriegeszorn im Charakter des Volkes geschwisterlich mit einander gepaart sind“ és „noch immer ist für die Völker die Friedensliebe unlösbar gebunden an das Vertrauen auf die eigene Waffenkraft“.

A fegyveres béke mai elviselhetetlen terheinek testvéri segélyszövetségek alapján való megszorítása azonban a világbékére való törekvés egyik legelső és legfontosabb eszköze a népek és nemzetek köleső-

¹ Erre vonatkozólag mondja *Eötvös J.* is i. művében: A hosszadalmas béke sincsen veszély nélkül s hogy a népek mint a vizek megrothadnak, ha nincs, mi őket megmozogtassa . . . hogy az emberiségnek, azonképen mint a természetnek, vészekre van szüksége s hogy ép oly eszelőség panaszkodni a hátramaradt részletes pusztítások miatt, mint nyári vihar után a letört ágak és megtépett virágok láttára, megfeledkeznünk arról, hogy a vihar a feldöntött odvas fáért, az összetépett virágokért pótlékkül ezer fa, virág és fűszál magvát szórta a föld felett, melyek ezt kizöldeltetik és friss lombokkal takarják mindenütt, sőt végül azt mondja, hogy a béke biztosítására ajánlott rendszerek némelyike a háborúk legsúlyosabb bajainál veszélyesebb. Ez alapon hangsúlyozza, hogy vannak a háborúknak fényes oldalai; tagadhatatlan, hogy általuk a kereskedés élénkült, a népek szétágazó erei egyesítettettek, az ismeretek terjedtek, hogy új találmányokra alkalmat szolgáltatottak, a nemzeteket versenyre indították, ily módon a tudományokat és művészeteket elősegítették, a tespedő erőket felköltötték a lelkesedés és magasztos feláldozás dicső példáiban, Codrus, Leonidás, Szondi, Losonczy, Zrinyi és mások honszeretetsugalta tetteiben nemünk nemesebb rendeltetését kétségen kívül helyezték.

nős érintkezése tekintetében, a miért is az annak egyengetését ezéltő nemzetközi békeegyesület áldásos működését üdvözlünk és támogatnunk kell tőlünk tehetőleg. De addig is, míg a világbéke, mint a népek s általában az egész emberiség politikai-ethikai vég-ezélja megvalósúl, kövesse mindenki *Kant* ismeretes kategorikus imperativusát, mely így hangzik: kiki a maga helyén mindenkor tőle telhetőleg legjobban, lelkiismeretes hűséggel és pontossággal teljesítse a maga kötelességét! S tartsuk folyton szemünk előtt az angol *Hume D.* szép képét, a mely szerint: ha a nemzeteket egymással szemben háborúba keveredve látom, úgy tetszik nekem, mintha két részeget látnék, a kik egy drága porcellán-szekrényben ütök-verik egymást. Mert nem elég az, hogy ők a kölesönösen egymásnak adott ülegek miatt lassan gyógyuló fájdalokat tartoznak elszenvadni, ezenkívül meg kell téríteniök a kárt is, a mit okoztak.

Az örök béke kérdésével tudtunkkal a magyar irodalomban egyedül *Pauler Tivadar* foglalkozott az „Uj Magyar Múzeum“ 1851. évi folyamának I. füzetében közzétett jeles tanulmányában. (18. lap). Helyesen mondja, hogy akármily véleménynyel legyünk az eszme valósítása iránt, akár ezt az emberiség legnagyobb áldásának, akár a végtespedés s erőtlenség szakának véljük, akár a harc magasztalói, akár ellenei sorába tartozunk: tagadhatatlan, miszerint az eddig csak a tudományosság szempontjából, elvontan vitatott feladvány a társulási szellem óriás ereje által felkarolva, az élet viruló terére ültetett át; nem többé a magányba vonúlt böl-eselő fürkészetei szemlélődéseinek, hanem ezerek, meg ezerek eszme-eseréjének tárgya korunk társadalmi mozgalmi között oly jelenté-kenynyé vált, hogy elméleti és gyakorlati nyomosságát többé félre nem ismerhetni. Elméleti nyomosságát nem, mert az eszme régóta tudományos elmélkedések anyagát képezé; az örök béke eszméje irodalmi szempontból a jogbőlelet (s főleg a nemzetközi jog) leg-érdekesebb kérdései közé tartozik; gyakorlati fontosságát nem, mert ki nem ismerné az egyszer megpendített eszmének, ha fogékony keblekben viszhangra talált, világrendítő hatalmát? ki tagadhatná meg annak óriási erejét?... Ha ezen társadalmi mozgalom, köz-vetlen célját tekintve, néhány év múlva nyom nélkül elenyészne is, ezen eszme létesítésére vonatkozó közegek oly mélyen hatnak az álladalmi belélet szervezetére, hogy megpendítésök, ezerek előtti

vitásuk közvetve kiszámíthatatlan következményekkel lehet; és már ez oknál fogva is, ezen eszmének a történet és tudománybani nyilvánulásai, a jelen mozgalomnak előzményei, figyelmünket méltán veszik igénybe.

Majd így folytatja: Közelíthetni pedig a joguralom és ebből folyó béke magasztos céljához: az emberiségnek *társadalmi és egyéni tökéletesedése* által; az álladalmi intézetek kifejtése egyrésztől, másról a szellemi és erkölcsi műveltség terjesztése azon egyetlenegy ösvény, melyen az erőhatalom országának megdöntésével a jog felsőbbtségét biztosíthatni. A politikai, a társadalmi haladás föltételei és közegeinek részletes megalapítása az *összes* államtan feladványa; az állami alaptörvények világos meghatározása és kellő biztosítása, alkotmányos intézmények által korlátolt főhatalom, a nyilvánosság s vélemény szabadság törvényes honosítása, a véderőnek *cezélszerű*, a polgári szabadság és kötelesség elvein nyugvó szervezése, a nemzetek erkölcsi személyességének elismerése és ennél fogva a területek magánbirtok gyanánti elidegenítések, fegyveres beavatkozások megszüntetése, végre általános nemzetjogi elveknek közmegegyezés útján megalapítása volnának a főpontok; melyekhez, mivel a kölcsönös viszonyokbani egyenlőség, mint a jog alapeleme, az erők arányától tételeztetik fel, az álladalom belerejének alapjául szolgáló nemzeti érzelmek szilárdítása, az erők aránytalanságának szövetségek általi kiegyenlítése és az ily módon alapított viszonyos egyensúlynak szorgos fentartása járúlna, mely intézmények életerejüket csak a nemzetek szellemi és erkölcsi fejlődése, a műveltség, erkölcsiség és vallásosság terjesztése s a nemzetgazdászati és politikai józan elvek elismerése és általánossá létele által nyerhetik. Csakis akkor méltán remélhetni, miszerint a nemzetek, mint az emberi nagy család életműves tagjai, szövetségekbe lépdenek s ezekre bízandják kételyes jogügyeik kiegyenlítését, eldöntését.

Tartalmas értekezését Pauler, a béketársulatok, a vallási elmélet követőinek, a nemzetek szövetségi szervezetének, a viláгурalom eszméjének s a politikai túlsúlynak előző beható bírálati ismertetése alapján, következő szép megjegyzésekkel végzi: Ha a mondottak folytán korunk jelen állapotát vizsgálat alá veszik, kétségbe nem vonhatni, miként még távol állunk a világbéke üdvárasztó eszméjének közelítőleg történendő valósulásától; számosak az akadályok, leküzdésök békés úton alig remélhető, és e tekintetben az egyik

békekongresszuson nem alaptalanúl mondatott: „Miszerint az egyetlen eszköz az örök békére a háború“; de ha fontolóra vesszük, hogy a múlt harcainak főforrásai közül többek már elapadtak, a vallási viszálykodások-szülte háborúk ideje lejárt, a kereskedelmi politika mindinkább béke tanává válik, ha figyelmünket a közvéleménynek a törvényhozás termeiben is visszhangra talált nyilvánulásaira irányozzuk, s ha meggondoljuk végre, hogy a háború, a múlt századok szabályszerű állapotja, most már a kivételek közé tartozik, valamint a tudományok és művészetek szellemileg, a gőzhajók, vaspályák, vám-, kereskedési és postaszereződések anyagilag sokszorozzák, szilárdítják a rokonszenv és közös érdekek kapcsait: bátran állíthatjuk, miként lassan, időnként visszalökve, de bizton haladunk a jog- és állambölesészet diadalkora felé, midőn a művelt nemzetek kölcsönös viszonyaik elintézésére testvéri segélyszövetségeknek szükségét érezni, és azt saját jogaik biztosítására életbe léptetni fogják.

S Paulert kiegészítve, végezetül ide iktatjuk még *Holtendorff*-nak az örök béke jövőendő útjait egyengető következő szép szavait: Világos dolog, hogy a világbéke előkészítésének és biztosításának praktikus útja csak akkor nyughatik szilárd alapokon, ha az egymással kulturális és alkotmányi tekintetben rokon országok mindent elkövetnek, hogy egyesült erővel féken tartsák a külső jogrend esküdt ellenségeit. Mielőtt az államok *külső* békéje megvalósúlhatna, az összes kulturállamoknak előbb a *belső* békét kell megvalósítaniok, és pedig három irányban: mint *vallási békét*, a mely a különböző cultusok egyenjogúságában és minden, az állam önállóságát veszélyeztető egyházi hatalom kirekesztésében áll; mint *gazdasági békét*, a mely korlátok közé szorítja az ökonomiai túlhatalom visszaéléseit, és mint *társadalmi békét*, a mely az ellenséges indulatú osztálygyűlölet megszüntetését és az államok nemzetközi jogszerű viszonyának elismertetését és ápolását tűzi ki feladatául.

S csakugyan a népek *belső* békessége szükségképi feltétele azok *külső* békés érintkezésének, s a haladás és a kultura biztosításának.

Eperjes.

DR. SZLÁVIK MÁTYÁS.

Még egyszer a székelyek eredetéről.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Végül még azt kell megmutatnom, hogy az erdélyi székelyek nem azonosak a kozároktól elszakadt s a honfoglaló magyarokhoz esatlakozott *kabar* nevű néptörredékkal. Vegyük sorba a bizonyítékainkat.

1. Az egyetlen író, ki a kozár-kabarok esatlakozásáról tudósít bennünket, Konstantinus császár; ő pedig határozottan azt mondja róluk, hogy még Lebediában, tehát *Pannonián kívül*, esatlakoztak a magyarokhoz és *velök együtt jöttek be Magyarországra*. Ellenben a székelyekről összes krónikáink azt állítják, hogy *itt benn, Magyarországon területén* laktak az u. n. Csigla-mezőn s a beköltöző magyarság *már itt találta őket*. Hogy ez a két nép, melyekről *ilyen értelemben* tudósítanak a rendelkezésünkre álló történeti kútfők, hogyan lehetne azonos, én nem tudom megérteni.

2. A magyarokhoz esatlakozott kozár-kabarok — Konstantinus es. szerint — *három nemzetségből* állottak; ellenben az erdélyi székelyeknél, mióta tud róluk a történelem, mindig *hat nemzetséget* ismerünk. Ez a körülmény sem lehet bizonyítéka a kabarok és székelyek azonos voltának.

3. Az erdélyi székelyek a *honfoglalás után Erdélybe* költöztek; ellenben a kozár-kabarok, a helynevek tanúsága szerint az *Árpád-házi királyok korában is Magyarországon területén* laktak. A székelyeknek már akkor Erdélybe költözése világosan kitűnik az erre a dologra nézve *legrégibb kútfőből*, t. i. Kézai Simon krónikájából¹. A kozárokról nem mondja meg Konstantius es., hogy itt benn hol telepedtek le, de egészen bizonyosan megtudhatjuk a *Kozár, Kazár*

¹ Abban ugyanis így olvassuk: Isti etenim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt, *insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoniae*, sed cum Blackis in *montibus confinii* sortem habuerunt.

stb. nevű helységeknek holfekvéséről. A Dunán túl *Baranya*-megyében van *Nagy-Kozár*, *Kis-Kozár* és *Rácz-Kozár*. Ezek közül valamelyiket már egy 1224-beli oklevél említi *Chuzar*¹, egy 1330-beli pedig *Kazar* és *Kozar* néven², míg egy 1327-iben ezt olvassuk: „rivulus, *Kazar* dictus, fluit in rivum Apatipatak“, Tolnamegye határához közel³. — *Somogy*-megyében *Kozár* nevű helységet említ egy 1280 körül kelt oklevél⁴. — *Vas*-megyében szintén találunk még ma is *Kozár* nevű falut Szombathelytől északfelé, melyet már 1284-beli és 1286-beli oklevelek is emlegetnek villa *Kazar* néven⁵. Továbbá *Nógrád*-megyében van egy *Kozárd* és egy *Kazár* nevű falu, mely utóbbi már 1384-ben említetik, mint *Kasaar* villa⁶. A Tiszán túl, *Szatmár*-megyében fekvő *Kozárd* helység neve előfordul 1335-ben, mint possessio *Kozar*, 1398-ban pedig *Kozardeghaza* néven⁷. Végre *Erdély* északnyugoti részén, a Szamos közelében, Dézstől északkelet felé is ismerünk *Kozárvárat*, mely már egy 1261 évi oklevélben is említve van *Kazarwar* néven⁸. Ezek a helységek mindenesetre első lakóikról nyerték a nevöket, de bizonyára nem keletkezhettek volna az említett magyarországi helyeken, ha a kozárkabarok lettek volna azok, akik mindjárt a honfoglalás után Erdély keleti részére költözének. Ez esetben a Székelyföldön kellene őket megtalálnunk, de ott egyetlen egy *Kozár*, *Kazár* nevű helységről sem tud a történelem. Úgy gondolom, hogy a *Kozár* nevű helységeknek ez az elhelyezkedése jól összhangzásba hozható a kozárkabarok három nemzetségével, a mennyiben az országnak 3 különböző részén található fel, ú. m. a Dunántúl, az északi Kárpátok déli elágazásánál és a Szamos folyó vidékén.

4. Az egykorúak tudomása igen világosan és határozottan megkülönbözteti ezt a két népet, a *székelyt* és *kozár-kabart*, még pedig nemcsak azzal, hogy a nemzeti hagyomány alapján beszélő Anonymus ismeri külön a *siculus* és külön a *cozar* nevet, hanem

¹ Fejér: Cod. Dipl. III. 1/464.

² Anjoukori Okmánytár II. 508, 512 és 513.

³ Ugyanott II. 326.

⁴ Jerney: Magy. Nyelvkincsek.

⁵ Hazai Okmánytár VII. 190, 200, 219.

⁶ Fejér: Cod. Dipl. X. 1/161.

⁷ Károlyi család Oklevéltára I. 114, 484.

⁸ Wenzel: Árpádkori Okmt. VIII. 10.

még inkább azzal, hogy *ugyanabban az időben* neveznek némely helységeket *Kozár*, *Kazar*-nak, némelyeket pedig *Székelynek*; s ezek között vannak olyanok is, melyek *egymáshoz közel* fekszenek, pl. Szabolesban *Székely* és *Szakoly*, a szomszéd Szatmárban, Nagy-Károly mellett, *Kozár* vagy *Kozárd*; továbbá Tolnában Nagy- és Kis-*Székely*, meg *Szokoly* s a szomszéd Baranyam. északi részén Rác-*Kozár*, alább K.- és N.-*Kozár* és Somogyban szintén *Kozár*. Ha a *székelyek* és *kozár-kabarok* voltaképpen azonos nép, mi szükség némely szállásaikat *Kozár*-nak, másokat ellenben *Székely*-nek elnevezni ugyanazon időben? A két nép eredeti azonosságát csak akkor lehetne ezzel bizonyítani, ha az előbb *Kozár* nevű helységeket későbbben, talán egy-két század mulva *Székely*-nek nevezték volna el. De ilyesmire nem tudunk példát, hanem csak arra, hogy okmányainkban *egy időben* említetnek. Így:

Zecul, *Scecul* (Váradi Registr.) — *Chuzar* (Baranyában 1224, *Kozárvár* 1261-ben.

Zekulhida 1325-ben — *Kazar* rivulus 1327, *Kozar* (Baranya) 1330-ban.

Zekul (Szaboles) 1284, — *Kozár* (Somogy) 1280.

Zekul (Tolna) 1285 — *Kazar* (Vasm.) 1284- és 1286-ban.

Zekel, *Zekewl* (Fehérm.) 1380, 1388. — *Kasaar* (Nógrád) 1384, *Kozardeghaza* 1398-ban.

5. Ha Anonymusnak előadását helyesen fogjuk fel, azt tapasztaljuk, hogy ő is tiltakozik a székelyeknek olyan eredete ellen, mintha azok a magyarokkal együtt beköltözött nép, vagyis kozár-kabarok volnának; sőt azzal a kifejezésével, hogy a székelyek „*primo erant populi Athilae regis*“, egyenesen *avar* eredetükre utal. Mert ő nem csak azt mondja ám, hogy Árpádék itt benn, a Körös-folyók mellékén találták a székelyeket, hanem többet is megérthetünk szavaiból. Lássuk csak: milyennek festi ő a kort a hunbirodalom bukása után s ő szerinte mi történik itt Magyarországon „*mortuo Athila rege*“, Attila halála után?

Igaz ugyan, hogy Anonymus szerint Attila 451-ben foglalta el Pannoniát (1. fejt.), tehát ezen az egy helyen (s csakis itt) legalább nagyjában tudja ennek valódi uralkodási idejét; de azután máshol — a hol már a nemzeti hagyomány alapján beszél — olyan dolgokat mond az Attila halála után következő időről, a mik egyáltalában nem illenek abba a korba.

Mik történnék szerinte „*Attila halála után?*“ a) Pannoniát a Dunáig a *római fejedelmek* foglalják el; b) a Duna, Morva és Garam között a *csehek* fejedelme foglalja el s ott fejedelemséget alapít; c) a Duna-Tisza között a *Bulgáriából kijött* Keán nagyvezér veszi birtokába s oda *Bulgáriából szlávokat és bulgárokat* telepít; d) a Tisza-Maros-Duna között a *Viddinből jött* Glád hódítja meg *bulgárok, oláhok* és kúnok segítségével; e) végre a Tisza-Erdély-Szamos-Maros közén Menu-Morout uralkodik, kinek ura a konstantinápolyi császár s a ki *bulgár származású*, mert Árpádnak eleinte „*bulgarico corde, superbe*“ izent. (51. fej.) — Ha ezt a történeti képet összehasonlítjuk a valóban megtörtént dolgokkal, ki nem veszi észre, hogy itt voltaképpen az *avar* uralom bukását követő időkről van szó s az elmondottakon Nagy Károly frank király és *római császár*, továbbá a *marahán szlávok*, meg a moesiai *bulgárok* terjeszkedését kell értenünk. Anonymusnak ebből a felfogásából és előadásából tehát egészen világosan kitűnik 1. az, hogy eme kifejezése: „*Attila halála után*“, tulajdonképpen ezt jelenti: az *avar uralom bukása után*, vagyis a IX-ik század elején; 2. hogy ennek megfelelően az „*Attila népei*“ (populi Athilae) kifejezés — az ő szellemében — ezt teszi: *hun-avarok*, még pedig itt, Magyarország területén lakó avarok; de semmi körülmények között sem lehet olyan népet érteni alatta, a mely Árpádokkal költözött be.

6. A székelyek kozár-kabar eredetiségének talán legilletékebb czáfolata az a tény, hogy magok az *erdélyi székelyek is egész határozottan tiltakoznak* ama vélemény ellen, mintha ők a magyarokkal együtt beköltözött kabarok utódai volnának.

Sebestyén Gy. „Az avar-székely kapcsolat emlékei“ cz. cziklében — az én dolgozatom hatása alatt — már elismer annyit, hogy a Dunán túl emlegetett székelyek csakugyan az itt talált *avarok* ivadécai; azonban a keleti, vagyis erdélyi székelyeket még mindig kozár-kabaroknak tartja. „A nemzeti krónika — úgymond ő — két honfoglaláskori csatlakozásról beszél. Az egyik csatlakozás Ruteniában kezdődött és Pannoniában fejeződött be. Ez a mondottak szerint a pannoni avarság meghódítása volt. A másikat a nyugatival szemben *keletinek* lehet neveznünk. *Ez Csaba fiának, Edemének szkythai csatlakozása volt*“.¹ És alább ezt mondja a kabarokról²:

¹ Ethnographia X. köt. 15. lapon.

² Ugyanott a 18. lapon.

„Mivel pedig az ő csatlakozásuk keleten, Etelközben jött létre, föltétlenül azokkal a keleti csatlakozókkal azonosítandók, a kiket a hazai mondák Csaba erdélyi székely utódainak tartottak és megkülönböztettek azoktól a nyugoti csatlakozóktól, a kik a bejövétel előtt Csigla mezején laktak“. Eme sorokból két dolgot tudunk meg; először azt, hogy Konstantinus es. kabarjai azonosak a magyar krónikáknak Csaba fiával beköltözött népével; másodsor azt, hogy az erdélyi székelyek nem mások, mint Csabának innen kibújdosott, majd a magyarokkal együtt ismét visszajött népe. Mindenekelőtt azt kérdezem Sebestyéntől, hogy *hol* vannak azok a *hazai mondák*, melyek az erdélyi székelyeket Csaba népe utódainak tartják? Ilyen mondákat, vagy ezeket tartalmazó krónikákat halandónak szeme még eddig nem látott s halandónak füle nem hallott róluk. Üres mesebeszéd az, hogy valaha valamely kútfő az erdélyi székelyeket Csaba népétől származtatta volna! Sőt ellenkezőleg: valamennyi, eddig ismeretes történeti kútfő határozottan tagadja ezt!

Krónikáink, vagyis a nemzeti hagyomány szerint a hun-avar uralom bukását két néptörredék élte túl. Az egyik benn maradt az országban a *Csigla* nevű mezőn s ezek a *székelyek*, a kik a honfoglalás után Erdélybe költöztek. A másik rész Csaba vezetése mellett Görögországba, azaz a Balkán-félszigetre menekült. *Igy* tudja és adja elő a dolgot minden, eddig ismeretes krónikánk. Már most itt következik egy olyan körülmény, melyet eddigelé senki sem méltatott kellő figyelemre. Ha valaki skepticizmusában mindent elvet is krónikáink tudósításaiból, de azt az egyet kénytelen lesz *ténynek* elfogadni, hogy az erdélyi székelyeknél nemcsak Kézai, Thuróczi, hanem még Oláh Miklós korában is közszájon forgott ez, a valamely távozóhoz tréfásan intézett mondás: „*akkor térj vissza, mikor majd Csaba visszajön Görögországból*“.¹ Mondom, ennek a

¹ Kézai Simonnál: *Isti quippe Zaculi in Graecia periisse Chabam putaverunt. Unde vulgus adhuc loquitur in communi: tunc redire debeas, dicunt recedenti, quando Chaba de Graecia revertetur.* — Thuróczi Jánosnál: *Isti Siculi Chabam in Graecia periisse putarunt. Nam et nunc vulgus illorum, ad sui alterum viam capessentem, derisorie dicere solet: tunc redeas, dum Chaba de Graecia revertetur.* — Oláh Miklós (liber II. cap. 18): *Hi Siculi in hunc diem credunt Chabam non revertisse in Scythiam, sed in Graecia peremptum. Cuius rei gratia in hominem ex aliquo loco remoto nunquam rediturum hoc utuntur dicerio: eum tunc reversurum, dum Chaba ex Graecia in Hungariam.*

székely szólás-mondásnak valóban közszájon forgását mindenkinek el kell ismernie, mert még olyan tekintélyes író is kezeskedik érte, mint az éppen erdélyi származású Oláh Miklós. Ha pedig az erdélyi székelyek századokon át emlegették ezt a közmondást, ennek használata csak úgy érthető meg, ha ők valóban emlékeztek egy Csaba nevű embernek és népének a Balkán-félszigetre történt kiköltözésére; a miből megint az következik, hogy Csaba népének a krónikáktól emlegetett kibújdosása csakugyan történeti tény s hogy Csaba népe nem lehetett más, mint avar néptöredék, a székelyek édes testvérei, mert csak így emlékezhettek vissza az erdélyi székelyek ezeknek kibújdosására. Az imént idézett három író megmagyarázza, hogy miért alkalmazták a székelyek ezt a mondást; azért t. i., mert ők csak annyit tudtak Csaba népéről, hogy kibújdosott a Dunán alúl Görögországba, de aztán további sorsáról, hogy mi történt vele és hova lett, még sejtelmök sem volt; de azt tudták, hogy többé nem jött vissza Magyarország területére. Ennyi a tény, a valóság. Azonban a krónikaíró tudósabbnak akart látszani a székely köznépnél s ezt mondja: de igenis, Csaba Görögországból 13 év múlva Seythiába költözött s onnan a magyarokkal együtt bejött Magyarországba, nem ugyan ő maga, hanem két fia közül az egyik, Csabának és nejeének nagyszámú rokonságával. Ezt már csak a krónikás találta ki s ezzel ellenkezésbe jött egy másik krónikásunkkal, Anonymussal, a ki azt állítja, hogy még az ő idejében is élt Görögországban, valahol a Balkán félszigeten egy néptöredék, melyet Sobamogera-nak (Csaba magyarjai) neveztek. Az ő állításának inkább hitelt adhatunk, mert a saját korára vonatkozólag mondja ezt. A másik krónikaíró — a kit Kézai és a többiek követnek — tudta a hagyományból, hogy Pannonián kívül egy nép csatlakozott a magyarokhoz és velök együtt be is költözött; tehát egyszerűen ráfogta, hogy az a csatlakozó nép nem más, mint Csabának előbb kibújdosott népe, melyet eme véleménye kedvéért Görögországból el kellett vándoroltatnia Seythiába. De — csodák csodája! — ámbár ő szerinte Csaba népe csakugyan visszajön Pannoniába, még sem azt állítja, hogy ez lett az erdélyi székelység, hanem azt mondja, hogy ettől, a magyarokkal beköltözött néptől származott az *Aba* nemzetség; ellenben az erdélyi székelyeket annak a másik néptöredéknek tartja, mely Csaba menekülésekor benn maradt a Csigla-mezőn s csak a honfoglalás után költözött Erdélybel

Tehát sem magok az erdélyi székelyek, sem összes krónikáink *nem származtatják őket Csabának kibújdosott s későbbben visszatért népétől*; miből egészen világosan kitűnik, hogy sem a monda, sem a történelem nem igazolja azt a véleményt, hogy kétféle, t. i. egy *avar* eredetű és egy *kozár-kabar* eredetű székely nép volna; s hogy az erdélyi székelyek a Csaba fiával, Edeménnel, beköltözött nép, vagyis kozár-kabarok volnának.

Miféle nép volt hát az, a mely Kézai és a vele egy nyomon járó krónikások szerint Csaba fiának, Edeménnek, vezetése alatt beköltözött a magyarokkal?

Sebestyén nagyon helytelenül azonosítja Konstantinus császár kabarjaival. Hogy ezeken a csatlakozókon *ugyanazt a népet* kell és lehet értenünk, melyet Anonymus *kun*-nak (Cumani) nevez, világosan kitűnik a következő négy pontból. 1. Mind Anonymus, mind Kézai szerint akkor történik ez a csatlakozás, *mikor a magyarok elindulnak az őshazából, hogy bejőjenek Pannoniába*. Csakhogy amaz a csatlakozás helyének *Rutheniát* (Kiev), emez *Scythiát* mondja; de tudjuk, hogy akkori felfogás szerint Ruthenia is Scythiában feküdt. 2. Anonymus a csatlakozóknak hét vezérét ismeri, közöttük *Edömént* és *Edet*; Kézai szerint Csabának két fia van: *Edemén* és *Ed*, kik közül csak amaz jön be a népével. Két név tehát azonos mind a kettőnél s az egyik éppen vezére a csatlakozó népnek. 3. Anonymus azt mondja, hogy *Ed* és *Edömén* a *Mátra* alján, meg aztán a Takta folyócska mellett, Tarczal, Szerenes és Lucz táján (a *Hegyalja* vidékén) kaptak nagy birtokot s tőlük származott *Aba* Sámuel király, mely nevet természetesen így kell érteni: *de genere Aba*, nem pedig úgy, mint Anonymus értelmezi: „*pro sua pietate Oba vocabatur*“. Kézai szintén azt állítja, hogy Csabának e beköltözött *Edemén* fiától származik az *Aba nemzetség* (genus Aba), a melyről oklevelekből tudjuk, hogy legtöbb birtoka *Heves* és *Abauj* megyékben feküdt, tehát éppen ott, vagy egészen közel oda, hova Anonymus is telepíti *Ed*-et és *Edömént*. 4. Anonymus ezt az Árpádékkal beköltözött népet *kun*-nak (Cumani) nevezi, még pedig egészen helyesen, mert egy előbbi dolgozatomban már részletesen bebizonyítottam, hogy az ő *cuman*-jai nem mások, mint a mai *palóczok* ősei,¹ kikre

¹ L. a „Krónikáink és a nemzeti hagyomány“ cz. dolgozatomat: Irodalomtörténeti Közlemények 1897. évf. 414—419. lapjain.

ez a szláv elnevezés akkor ragadt, mikor a magyarok atelkuzui hazájokban ezekkel a *kunokkal* szövetséges oroszok révén megismerkedtek velök, a mennyiben az orosz és lengyeles *polovecz* (többször *polovezi*) elnevezésből a magyar ajkon éppen úgy vált *palócz*, mint a *Rakovecz* helynévből *Rákócz*, *Lipovecz*-ből *Lipócz*, *Bukovecz*-ből *Bukócz*, *Dankovecz* és *Jeszenovecz*-ből *Dankócz* és *Jeszenócz* stb. Kézai azt mondja, hogy Csaba fia, Edemén, apjának és anyjának igen nagyszámú rokonságával jött be; mivel pedig Csaba felesége a *korozmi* (gens *Corosmina*) népből való volt, ennél fogva Edeménnel a korozmi nép költözött be. Kézainak egy másik helyéből világosan kitűnik, hogy ezen a *Korozm* földön a régi *Khoarezm* vagy *Khārezm* tartományát érti¹, a mely — mint tudjuk — a Káspi-tenger és Araltó között és az Araltótól délre elterülő földet foglalta magában; s hogy ő a *korozmi* népen ennek a vidéknek lakóit érti. Éppen ezen a területen s az Araltó környékén az Ural folyóig, laktak a *kunok* (kumánok, úzok, gúzok = polovezi) biztos tudomás szerint már a IX. század kezdetén is és innen költöztek tovább nyugot felé az Ural és Volga folyókon keresztül. A mennyiben tehát Kézai szerint *korozmi* nép csatlakozott a Pannoniába induló magyarokhoz, itt ő éppen nevükön nevezi Anonymus *cumanjait* s az oroszok és lengyelek *poloveceit* és voltaképpen ugyanazt mondja, a mit Anonymus beszél.

Ninesen tehát semmi, éppen *semmi alapja* annak az állításnak, hogy a Csaba népével azonosított kabarok volnának az erdélyi székelyek ősei.

Most veszem észre, hogy egészen *fölszemes* dolgot végzek én, mikor Sebestyén Gyulának kabar-székely elméletét czáfolgom, holott azt ő maga is, mint legilletékesebb fél, szépen megeczáfolja. Ha ugyanis valaki *egy* bizonyos dologról *ugyanabban az időben* többféleképpen, számszerint *négyféleképpen* gondolkozik és ítél: ez az ingadozása kézzelfoghatólag azt bizonyítja, hogy az egyik véleménye sem tudományos alapon nyugvó, erős meggyőződés. Sebestyén ugyanis a székelyekről írott első dolgozatában azt igyekszik bebizonyítani, hogy ezek a magyarokkal együtt beköltözött kozár-kabarok utódai; s még második czikkében is e mellett kardoskodik és életre-

¹ Ez a *Khoarezm* név nála: *Corosm* s ebből latinos képzővel: *Corosminus* = korozmi (gens *Corosmina*)

halálra harszol az én elméletem, t. i. a székelyeknek *avar* eredetűsége ellen. Ez az ő *első* véleménye. De már ugyanezen második cikkében elismeri és kétszer kijelenti,¹ hogy a *Csigla* nevezet az avarok gyepűinek, illetőleg a gyepűkkel kerített területnek a neve volt; továbbá már előbb azt állította, hogy a székelyeknek magyarországi lakhelye tényleg a Csigla-mező volt.² Már pedig ha ő szerinte mind a két állítás igaz, ezzel természetesen azt is elismerte, hogy a székelyek csakugyan avar eredetűek. Mert hiszen ha a *székelység* volt az a nép, mely a *Csigla*-mezőn lakott, a *Csigla*-mező pedig az *avaroknak* azt a földét jelenti, melyet gyepűjükkel kerítették be: mi következik ebből? A harmadik cikkében igazat is ad nekem, meg nem is, a mennyiben úgy vélekedik, hogy a nyugoti székelyek egész határozottan a Pannoniában talált *avarok* utódai, ellenben a keleti, vagyis erdélyi székelyek — ha török-szakad is! — még mindig a *kozár-kabarok* ivadékai. Lám, mire képes az ember! Sebestyén inkább kész ahhoz a vakmerő megoldáshoz folyamodni, hogy *két, egészen különböző eredetű székely nép* van, csak azért, hogy másnak igaza ne legyen! No de az vigasztal, hogy legvégül mégis igazat ad nekem, persze csak úgy „szűr alatt“. Ugyanis a harmadik cikkét ezekkel a szavakkal végzi: „A keleti székelység hajdan a bujdosó Csaba királyfi népe volt. Ez pedig azt teszi, hogy a *keleti és nyugati székelység* a pannoniai romlás előtt *egymásnak édes testvére* volt. Ha ez valamikor történelmileg igazolható lesz, akkor *az derül ki, hogy a mai erdélyi székelység ép úgy avar volt, mint a dunántúli*“. Tehát megengedi a valószínűségét, föltételezi a bebizonyíthatását annak, hogy az erdélyi székelyek is avar eredetűek. *Ez* az utolsó nyilatkozata Sebestyén Gyulának. Én pedig nyugodtan teszem le a tollat, mert megértettem, hogy tulajdonképpen ő is belátta azt, hogy a székelyek — az én bizonyítékaim alapján — csakugyan az itt talált avarok utódai, esakhogy ezt, mivel a kabar eredetűség mellett már előbb nagyon kitette magát, nyíltan bevallani nem akarja. Értem a nehéz helyzetét s átlátom, hogy ilyen körülmények között másként nem tehet.

¹ Ethnographia IX. k. 421. és 424. lapokon.

² A székelyek neve és eredete 97. lapján.

A longobardok hazánkban.

(Harmadik és befejező közlemény).

V.

Audoin, a longobardok királya 563-ban meghalt. Trónját *Rodelinda* thüringiai hercegnőtől született fia, *Alboin* örökölte. Ekkor körülbelül 30 éves lehetett. Mikor a frankok a gepidákat és longobárdokat szövetségésre sürgették a görögök ellen, 554 után történhetett, hogy Clothar frank király mint „vitész és minden tekintetben jeles“ emberhez feleségül adta hozzá Ingundétól született leányát, *Chlodsuinđát* (Chlotswindét), a frankok honalapítójának, Chlodvig királynak unokáját.¹ Egy leányuk, *Albisinda* született ebből a házasságból, melyet alkalmasint csak politikai tekintetéből apja kedvéért kötött.

Ő maga forró szerelemre gyúladt Turisin gepida király unokája, az új gepida király, Kunimund leánya, *Rosamunda* iránt.² Rosamunda 15 éves leány lehetett 551-ben, midőn Alboin először láthatta őt a gepida király udvarában.³

Alboin apától is járhatott Gepidiában s a gyermek leányból érett szépséggé kifejlődött Rosamunda annyira meghódította, hogy midőn apósa meghalt (561.), ő maga pedig (563.) trónra jutott,

¹ Toursi Gergely, IV. 3, Dahn. Urgesch. III. 100—1.

² Theoph. Simocatta, VI. 10. (az 1887. évi kiadás, 240. l.) Ezzel szemben üres hozzátétel, hogy Rosamunda valamely longobard főúr leánya volt.

³ Dahn. Könige der Germ. II. 28. Kunimundnak 567-ben már hadvezető unokája van (Reptila), a ki tehát legszelidebb számítás szerint is 20 éves volt; ennek atyja tehát 523, maga Kunimund pedig 500. táján született. Rosamunda 573-ban, ura (Alboin) meggyilkolásakor, még teljesen élni vágyó asszony s így aligha volt több 30—35 évesnél; ha tehát 551-ben már legalább 15 éves volt, 536 táján született. Maga Alboin csupán 5—6 évvel lehetett idősebb, mert csak 551-ben kapott Kunimundtól fegyvert.

egyenesen megkérte kezét *Kunimundtól*. Hites felesége, Chlodsuinda még élt ugyan, de Alboin olyanformán gondolkozhatott, mint apósa, a ki szintén bigamiában élt, még pedig két nővérrel, a nélkül, hogy az egyház föl mert volna lépni ellene. Kunimund azonban joggal tekintette sértésnek ezt a leánykérést, mely Rosamundának olyan lealázó helyzetet szánt; s nem felejtethvén el Alboinnak bátyja megöletését, a longobardoknak pedig népe ismételt megalázását, kosarat adott a veszedelmes kérőnek. Alboin vagy daczból, vagy szerelemből mégis elrabolta Rosamundát és mellékes feleségévé tette.

Kunimund tehát 565-ben háborút izent. A hadjáratban azonban Alboin győzött, talán azon különös fegyverek segítségével, melyeket ő maga készíttetett s melyeket sokat emlegettek még kétszáz év múlva is.¹

Győzelmében bizakodva elhatározta, hogy szakít a római szövetséggel, mely a longobardokat nemesak a gepidák, hanem a frankok ellen is fel akarta használni s hogy a frankokkal immár jó viszonyban élő avarok, tehát a másik csoport barátságát keresve mér végső csapást Gepidiára. A megrémült Kunimund be sem várva a longobard-avar alkudozásuk eredményét, lóhalálában küldött követeket Konstantinápolyba, hogy a császárt figyelmessé tegye a közös veszedelemre. A gazdag ajándékokat hozó követeket már II. *Justinus* császár fogadta, ki 565. nov. 14. óta ült Justinianus trónján. *Kunimund* kijelentette, hogy a segítség fejében visszaadja a császárnak *Sirmiumot* a *Dráva* mellékével együtt. A longobárdok barátjai azonban azt állították, hogy Kunimund mindig ellekenzőjét teszi annak, a mit ígér s hogy legerősebb esküjét is megszegi. A császár maga sem bízott benne, de a segítséget sem akarván megtagadni, húzta, halasztotta annak elküldését, okúl azt vetvén, hogy hadserege el van szórva a birodalom minden részében; de hogy mindenünnen a legrövidebb idő alatt összegyűjti és útnak indítja a szükséges hadakat. Valóban ki is adta a parancsolatot *Baduariusnak*, hogy a scythiai és moesia-i csapatokat Kunimund támogatására Gepidiába vezesse.²

Alboin a kettős hadjáratra nem érezvén magát elég erősnek, gazdag ajándékokkal küldte követeit *Kunimundhoz*, barátságot aján-

¹ Paulus, I. 27.

² Menander Stritternél, I. 382. Theopyl. id. h. VI. 10. 240.

lott s kijelentette, hogy *törvényes* feleségévé teszi Rosamundát. A gepida király azonban nem bízott ígérétének őszinteségében; hiszen Chlodusinda, a törvényes feleség még élt, s ha elválnék is tőle, fenmaradt az a politikai aggodalom, hogy Alboin bármely pillanatban a gépidák nyakára hozhatta az avarokat s Justinushoz is követeket küldhetett, kik a császárt könnyen más határozatra bírják. A mint tehát *Baduarius* csatlakozott hozzá, kijelentette, hogy a rajta esett gyalázatot csak vér moshatja le; támadott s határozottan megverte Alboint.¹

Alboin kénytelen volt olyan békét elfogadni, melynek értelmében nemesak Rosamundát adta vissza atyjának, hanem adófizetésre is kötelezte magát.²

Természetes, hogy Alboin minden alkalmat megragadott a megtorlásra. Menander szerint különben nem a Kunimund iránt való bosszú vezette, mint a hogy annak idejében Attila sem a Honoria szép szemeiért rontott Itáliára; de érezte, hogy minden áron meg kell törnie Gepidiát, ha népének s akaratának igazán ura akar lenni. S a görög államférfiú nem is ok nélkül tamaskodik, hogy a longobardok ebben a veszedelmes helyzetben *Justinushoz* fordultak volna segítségért; mert nem sokat remélhettek attól a birodalomtól, melynek az imént még szövetségesei voltak s mely most, midőn már megerősödtek, tényleg hadakat küldött ellenök. *Justinus* talán élesebben is látta elődjénél, hogy a longobardok csak alkalomra várnak, mikor törjenek Itáliára, melyre azonban Narses miatt idáig alig gondolhattak. Csakhogy Narses állása tarthatatlan lett abban a pillanatban, melyben az aggastyánt nem szerető *Justinus* ült a trónra. Hogy a császár már is gondolt a longobardok esetle-

¹ Ekkor esett kezébe az a remekművű aranyöv, melyet jó harmincz esztendő múlva egy gepida Konstantinápolyban be akarván olvasztatni, az aranyműves a gepidát mint tolvajt elfogadta. A barbár a bíróság előtt eleinte azt hazudozta, hogy ez az őv a longobárd király egyik törvénytelen fiáé volt, kit ő abban a csatában megölt s holttestét kifosztván, önmagát ezzel a zsákmánnyal jutalmazta. Eleinte föl is mentették, de később újra vallatni kezdték, mert kitűnt, hogy ez a csata 30 esztendő előtt történt, a gepida pedig nincs is harmincz esztendőös. Végre is be kellett vallania, hogy azt az Anchialosnál Thráciában folyt öldöklésnél szerezte. V. ö. Theophanes Chronogr. 263. és Theoph. Simocatta, VI. 10., 239.

² Groh, Die Kämpfe mit den Avaren und Longobarden.

ges támadására s Itália felé nyomulására, épen a gepidáknak adott segítség mutatja; ezt tehát nála a longobardok csakugyan nem kereshették a maguk javára.

Hiszen maguk a longobárd követek mondták 566-ban *Baján* avar kágán előtt, hogy „ha a longobardokat élénk vágy lelkesíti a gepidák ellen való háborúra, ez csak azért van, mert gyengíteni akarják Justinus császárt, az avaroknak is halálos ellenségét, ki tőlük az évdíjat megvonta s velök gyalázatosan bánik“ (mi alatt a Kunimundnak küldött segítséget érthették). Egyesüljenek velök a gepidák kiirtására és közösen osztozzanak e nép kincsein és földjein. Az avarok majd nyugodtan és boldogan élhetnek, mint az egész Scythia urai; nagyon könnyen elfoglalhatják Thraciát, fölverhetnek minden görög tartományt s egész Bizanczig nyomúlhatnak. Lehetett sulya annak az ijesztgetéseknek, hogy siessenek, különben a rómaiak megelőzik őket; hiszen rajtuk már megesett ez és nem valószínűtlen, hogy a rómaiak a győztes gepidákkal, kik velök — a longobardokkal — épen most kötöttek békét, az avarokravetik magukat, hogy elúzzék a mindkettejökre nézve veszedelmes szomszédokat.

A kágán sokáig teljes bizonytalanságban tartotta Alboin köveit; úgy mutatta, hogy nem látja be ennek a háborúnak a czélját s hogy volna ugyan ereje hozzá, de nem akar belebocsátkozni. Végre sok sürgetés után kijelentette, hogy csak úgy ad segítséget, ha azonnal átengedik neki minden marhájok tizedrészét, győzelem esetében pedig a *gepidák egész földjét*, valamint a zsákmány felét.

Ez az alku tehát lehetetlenné tette, hogy Magyarországot akár a gepidák, akár a longobardok egyesítsék; tulajdonkép ebben is áll legnagyobb jelentősége. Habozásának is az lehetett az oka, hogy a longobardok nem akartak lemondani az elfoglalandó Gepidiáról. Mihelyt lemondtak s belenyugodtak, hogy oda majdan avarok telepedjenek le, ép oly bizonytalanná lett magyarországi uralmuk, mint a milyen most volt, a gepidák idejében; a lemondást tehát csak bosszúszomjuk kielégítése végett s délnyugat, Itália felé való vándorlásuk reményében teheték. Az avarokra sem azzal hatottak, hogy hiszen a rómaiak nekik is ellenségeik, mert nem fizetik többé az évi ajándékot s hogy Thraciából majd mennyit portyázhatnak a birodalomban; az avarok lovas, pusztai népének Gepidia *síksági* része kellett, odaértve a Szerémséget is, a hol állattenyésztésük alap-

ját épen a longobardok marháival akarták megvetni. Nagyobb árát Baján valóban alig szabhatta segítségének; Alboin azonban így is elfogadta; mire az avarok támadásra készülődtek.

*Kunimund*nak nem volt veszteni való ideje. Ha, mint a múlt esztendőben, ismét segítségére nem jön Justinus, az avaroknak kelet-ről s a longobardoknak nyugatról jövő támadása országát előreláthatólag összetöri. Azonban már a multkori segítséget is csak annak az ígéretnek fejében kapta meg, hogy *Sirmiumot* s a *Dráva* vidékét visszadjá. Mentül szorultabb helyzetben volt ezúttal, annál inkább tudta, hogy *Justinianus* nem könnyörül rajta, míg szavát be nem váltja. Ez az oka, hogy 567-ben valóban parancsot adott *Sirmium* átadására. A gepida helyőrség nem ellenkezett, a város római lakossága pedig örült, hogy ismét egy művelt ország tagja és római lehet. *Usdibad* gepida főnök a várost csakugyan átadta *Bonus* római vezérnek.¹

Kunimund elhatározása *Konstantinápolyban* kétségkívüljő hatást keltett s *Justinus* a gepida követeket ismét segítséggel bízta. Úgy hitte azonban, hogy nem kell nagyon sietnie, mert mentül nagyobb bajba kerülnek a gepidák, annál készebbek lesznek az egész Szerémség átengedésére. Már pedig egyaránt veszedelmes lett volna Kelet-Rómára, ha a gepidák gyöngesége következtében ez a terület akár a longobardok, akár az avarok kezébe kerül, mert ezek innen a szárazföld felől bármikor elvághatták volna őt az imént visszahódított Itáliától. Hatszáz esztendő múlva *Manuel* görög császárnak is azért kellett a Szerémség, mert ismét *Italia ura* akart lenni.

Justinus halogató politikájának azonban más oka is volt. 567-ben az avarok is követséget küldtek hozzá.

„A műveletlen avar fanyaron kezdette beszédét:
A kágán, avarok fejedelme, legyőzte a földet;
Híres zsarnokokat nagy erővel tett vala tönkre,
Számptalan országot, sok erős népet leigázott“.

A császár azonban, kívánataik meghallgatása után, gúnyolódva felelt:

„Mit dicséred ezen szőkevényeket és a futókról
M'ért mondd, hogy erős országokat is leigáztak?“

¹ *Salamon* (*Századok*, 1882., 12.) mindjárt az avar-longobard szerződés után említi *Sirmium* átadását, pedig a nála idézett *Thierry* (172. l.) szerint ez a háború kitörése után történt. Amúgy logikusabbnak látszik,

Hisz' nem bírta saját földjét megvédeni s futva
 Hagyta el a szállásait a műveletlen avar nép!
 Mint a bolond terjeszted üres szavaiddal az álhírt
 És alacsony eselből hazudozva beszélsz mesedolgot¹.

A császár nem adta meg nekik a kért földet; békés magatartásuk biztosítéka gyanánt pedig tudni sem akart más kezesekről, mint a kágán gyermekeiről.² A különben jól értesült görög udvar ezúttal nem volt kellően tájékoztatva az avarokról; másfélesztendő múlva hallotta a törököknek hozzáérkezett követeitől, hogy körülbelül kétszázezer avar szakadt el tőlük, hogy tehát ennyire lehet tenni a honfoglalók számát.

Az avarok így kedvezőtlen választ kaptak, de a körülmények mégis kedveztek nekik. Visszaútasítva, előbb támadtak, mint azt a görögök várták; s inkább ebben van Justinus úgynevezett semleges-ségének oka. A császár egyszerűen elkésett a csatatérről.³

Az avarok és longobardok egyszerre támadtak.

Kunimund minden erejét összeszedve, azt osztatlanul akarta fordítani előbb a longobardok, azután az avarok leverésére. Ez a sorrend körülbelül egyértelmű volt az Erdélyi-fenföld, a tulajdonképeni Gepidia ideiglenes feladásával; mert kétségtelen, hogy az avarok Kis-Scythiából (Romániából) először is erre vetették magukat. Kunimund a Szerémség felé vonult, remélve, hogy Sirmium új urai, a rómaiak, szintén támogatni fogják; s különben is megakarták akadályozni a longobardokat, hogy az avarok elé siessenek. Valahol *Ujvidék* környékén történt a csata,⁴ melyben 40—60,000 ember esett el magával Kunimuddal együtt, kit bátyjának is gyilkosa, maga Alboin vágott le. A longobardok győzelme teljes volt. Roppant

¹ Corippus (Laud. Justinii minoris, III. 262—8. v.) és utána Cedrenus (I. 390.) ezt voltaképp az avaroknak a Dunához való érkezése után mondatja.

² Menander töredéke 33. Ranke, Weltgesch. IV. 2., 137. Groh (id. h. 17.) hamisnak tartja Ranke egész előadását; annyiban helyesen, hogy Tiberius csak évek múlva harcolt az avarok ellen.

³ Ranke szerint (Weltgesch. IV. 2. 137.) Justinus Tiberiust küldte az avarok feltartóztatására. Ez azonban Grohnak (id. h. 17. l.) elég nyers megjegyzése szerint csak néhány év múlva történt s így elesik Rankenak az a következtetése, milyen másképen végződik a dolog, ha a császár Tiberiust egyenesen a gepidák megsegítésére küldi.

⁴ Nagy Géza a Szilágyi-féle M. Nemz. Történetében, I, CCCXXXVII. l.

zsákmányt, tömérdek foglyot ejtettek. Ezek közt volt *Rosamunda* is, ki ismét atyja és bátyja gyilkosának, a szerelmes Alboinnak keze közé jutott. A győztes longobard király levágatta az elesett gepida királynak, eszményképe atyjának fejét, hogy ivóserleget, longobardosan skalát (Schallét) csináltasson belőle s Paulus szerint olyan vérengzést vitt végbe, hogy a népes seregből hírmondó is alig maradt. Ez azonban tulzás. Ha Sirmium még a gepidák kezében lett volna, a Kunimund unokája, *Reptila* vezetése alatt megmenekült gepidák annak falai közé zárkózva, egyideig tovább folytathatják a küzdelmet. De vagy nem tudták magukat arrafelé keresztülvágni, vagy — hogy a longobardok ostromának ki ne tegyék magukat — be sem fogadták őket a készületlen rómaiak s így a futó gepidáknak más úton kellett menekülniök Görögországba, hová Kunimund megmentett királyi kincstárát is sikerült magukkal vinniök.

Ez az egy esata azonban véget vetett a gepida birodalomnak, mely tehát Magyarországon 453-tól 567-ig állt fenn. Népe egymásután behódolt az Erdélyi-fennföldön és a Tiszántúl az *avaroknak*, kik azokat a területeket egészen elárasztották; a Duna-Tisza között s több helyütt a Dráva mellékén is a *longobardoknak*; míg egy töredék a *Görög-császárságban* keresett menedéket. Így három teljesen ellentétes műveltségű nép közt szétszóródva, csakhamar elvesztették minden politikai súlyukat. De nem tűntek el végképen a gótoknak ezek a közeli rokonai. *Priscus* keletrómai vezér 601-ben a Tiszától (Τισσός) 4000 lépésnyire még három gepida falut talált, melyek épen valami nemzeti ünnepet ültek és egész éjjel nagyban mulattak; oly sokan voltak, hogy 30,000-et vágott le közülök s oly gazdagok, hogy roppant zsákmányt ejthetett köztük.¹ Egy másik esatában 3000 gepida esett el és 200 jutott fogságba.² De ily vérengzések után is laktak gepidák Magyarországon még a IX. század közepén is.³ Maga *Gepidia* azonban örökre megsemmisült⁴ s urai az avarok lettek.⁵ Valóban

¹ Theopyl. Simocatta, VIII. 3. (288.)

² Anastasius Stritternél, I. 388.

³ A névtelen salzburgi Zeussnál, 441.

⁴ Paulus szerint (I. 27.) többé nem volt külön királya.

⁵ Ugyanő szerinte egyenesen a longobardoknak hódoltak, de „maig“ hun szolgaságban nyögnek.

„Betelt a gepidáknak végzete ;
 Avagy talán a régi gyűlölet,
 Melyre megesküdt a hűtelen nép,
 Ejté meg Kunimundot és a gepidát.
 A harczmezőn maradt hullája kinn,
 A farkasok, sasok zsákmányaként.
 Dehogy temették őt halom alá,
 Mellé tevén a fegyverét s lovát!“¹

VI.

Alboin neve — a longobardok történetírója szerint — a gepidákon nyert csatája következtében úgy elhíresedett, hogy „nemeslelkűségét, dicsőségét, hadi szerencséjét, vitézségét nemcsak a bajor és szász nemzetnél, hanem más ilyen nyelvű embereknél is versekben dicsőítik“. A magyar irodalomban több mint ezer esztendő múlva, 1579-ben, „Bonfiniust gyakor olvasásában“, *Valkai* András írt először „éneket“ „az longobardusok tized királyokról, *Audoinus*-ról és annak fiáról, *Alboinus*ról“.²

Dicsőítette azt a longobard királyt, ki

„Örök frigyét szerze avaresuknak,
 Kik más névvel hívtak magyaroknak,
 És sok romlást gepidáktól vallottak“,

mindaddig, míg ezeknek országát elrablák, főnépét mind levágták, sok rabot és nagy gazdagságokat elhajtának. „Így torlák meg magyarok bosszújokat“. Talán a nemzeti hagyományokkal való kapcsolat keresése lelkesítette annyira *Alboin* iránt, a ki vala

„— — — nagy magas állapotban,
 Kemény természetű minden dolgában,
 Bátor szívű az vitézlő dolgokban,
 Ki felesége miatt esék az halálban“.

Valkai után három századdal (1884) az egykori Gepidiában egy szász költő: *Schuster* Frigyes Vilmos írt drámát *Alboin*ról és *Rosamundá*ról.³ Hiszen, a hogy nála a dalmok *Kleff* mondja :

¹ *Schuster* Fr. V. drámája: *Alboin und Rosemund*.

² *Kolozsvár*, 1580 4-r., számozatlan 9 levél. Egy példánya az erdélyi múzeumban.

³ Ismerteti *Dr. Schullerus A.*, *Drei Aufsätze zur siebenb.-sächsischen Geistesgeschichte*. (Nagyszeben, 1899.) 53—56. l.

„Mind satnya nép, melyről nem szól a dal,
Mert mitse tett, mi dalra érdemes!”

A dal azonban Alboinnak is inkább szerelméről, mint hősteteiről szól. A hős király az újvidéki csata után, mint már özvegy ember, azonnal feleségül vette Rosamundát, még pedig vesztére, a hogy Paulus megjegyezni siet. Talán nemesak szerelemből, hanem politikából is tette ezt, hogy a vérengzésért némileg kibékítse a gepidákat, s hogy ezek a germánok ne csatlakozzanak tömegesen az avarokhoz, kik abban a pillanatban alkalmatlanok lettek reá nézve, a mint a Szerémséget is mint Gepidiához tartozó részt követelték; mert innen a longobardokat bármikor elzárhatnák a Görög-császárságtól s Itáliától. Különben is valószínűnek látszott, hogy a győztes, de nagyon megfogyott longobardokat az avarok nem sokáig hagynák nyugton a legjobb földeken. Ilykép visszaemlékeztek a Narses oldalán a gótok ellen harczó longobard katonák elbeszéléseire. Csodás dolgokat tudtak mesélni Itália műveltségéről és gazdaságáról, hol „sok arannyal ők ajándékoztatnak”.¹ Kevészel azelőtt (561.) Buccelin és Leutharis frankjait is ennek a gazdagságnak híre vonzotta Olaszország felé. Természetes törekvésnek látszott, hogy a gótok leigázása után ismét egy germán nép örökölje Itáliát s a legyőzött gótokkal egyesülve növelje erejét. Valóban nem volt rá szükség, hogy a megsértett exarcha, *Narses* híjja be a longobardokat, hogy odahagyván Pannonia szegényes (Valkai uram szerint nyavalyás) mezeit, foglalja el a mindenféle kincsekben gazdag Itáliát. Nem kellett innöket és képzeletöket déli gyümölcsök és egyéb termények küldésével izgatni.² Saját tapasztalatukból ösmerték annak gazdagságát.

Egyszer Itáliából 539-ben már járt követség Pannoniában, hogy behíjja a longobardokat; de ez Vitiges gót királyé volt s nem érte el a célját.³ Narses is küldött követséget Audoinhoz,⁴ még 552-ben; ekkor csakhogy a gótok ellen kért segítséget, miben azonban nem volt köszönet. Narses a fegyelmezetlen csapatot önmaga

¹ Valkainál 7. l. Csakhogy ő a gótok ellen való harcöt, melyet a „magyarokkal” szövetkezve vívták, a Kunimund halálát követő időkre teszi.

² Paulus II. 5.

³ Procopius, II. 28.

⁴ U. o. IV. 26. Paulus szerint (II. 1.) Alboinhoz.

küldte haza s már csak ezért sem valószínű, a mit pedig Paulustól és Muratoritól fogva Rankeig a legtöbben elbeszélnek, hogy éppen Narses hitta volna be ezt a rakoncátlannak ösmert tömeget. A bizánczi udvar kétségkívül fiatalabb erőt akart látni Itália élén. A Zsófia császárné és Narses feleseléséről Paulusnál fentartott adoma is bizonyítja, hogy Narses ösmerte az udvar szándékait és ármányait; de 567 elején az exarcha önként mondott le méltóságáról, hogy nápolyi magányából a császár kívánságára még egyszer átvegye Itália kormányát,¹ midőn t. i. a bizánczi udvar is értesült róla, hogy a longobardok a segítség fejében Gepidiát az avaroknak engedték át, hogy tehát önmagukat valószínűleg Itáliával akarják kárpótolni. Narses azonban még 567-ben meghalt, mielőtt a görögök a longobardok szándékairól bizonyosat tudhattak volna.

Ha tehát a rendesen jó szimatú bizánczi udvar valóban áruló-
nak tartja őt, semmi esetre sem bízza meg újból s éppen a legváltáságosabb időben Itália kormányával s holttestét Nápolyból nem viteti haza Bythiniába, hogy azt, Ephesusi *Johannes* tanúskodása szerint, a tisztelet minden nyilvánítása közt, a császári család jelenlétében helyeztesse nyugalomra.²

Marius korától Narsesig mindig úgy volt, hogy az egyik germán csoport itáliai támadása ösztönül szolgált egy másiknak is a beütésre. Narses is gondolhatta, hogy a gótok bukása és a frankok veresége után a legközelebb lakó, az éppen győztes, de sorsukkal elégtelenséget szenvedő longobardoknak kísérlete következik. Ezeket alkalmasint a szászok is biztatták ilyesmire, mert ők szintén résztvettek a frankok utolsó kalandozásaiban.

Alboin Pannoniát valóban föl akarta cserélni Itáliával. Kémei hírül hozták, hogy Narses utódja, *Flavius Longinus*, katonaság nélkül érkezett az exarchatusba s hogy a várakat sem bírja elegendő helyőrséggel megrakni. Tudta, hogy az itáliai kormányválság sok zavarral járt, s hogy nagyon megnehezítette az új exarcha helyzetét a közigazgatás, had- és pénzügyek, sőt — az ötödik konstantinápolyi zsinat óta kivált az aquilejai érsekségben — az egyházi élet terén is mutatkozó hanyatlás, elégtelenség, valamint a harmadévi pestis

¹ *Hertzberg*, *Gesch. der Byzantiner*, 35.

² Ezt a kérdést l. Weisenál, *Italien und die Langobardenherrscher* (Halle, 1886.) 7. és Grohnál, *id. m.* 18—20. l.

következtében a népesség csökkenése, különösen éjszakkeleten. Viszont Alboin nem csupán a maga népére számíthatott. Az Itáliában járatos *szászok* közül több mint 20,000 fegyveres készült hozzá csatlakozni; az igaz, hogy háznépestül együtt. Csatlakozott az avaroknak hódolni nem akaró *gepidák* egy része is; sőt *bolgárok*, *szlávok* (szármáták), *pannonok*, *suévek*, *noricumiaiak* is jelentkeztek. Számíthatott a fajrokonságnál fogva a *gótokra* is, kiknek jó volt akármi segítség, csak megszabadítsa elnyomóiktól, a görögöktől.

De Alboin így is kétségesnek tartotta vállalatát s nem akart Itáliába úgy távozni, hogy végkép feladja Pannoniához való jogát. Talán ebben is szász szövetségeseinek példáját követte, kik hasonlóképen fentartották jogaikat s később, mikor beteltek az itáliai dicsőséggel, visszatértek elhagyott hazájokba, a Bodé és Saale közébe s kiverték onnan a svábokat, kiket Siegeberrt frank király telepített helyökre. Alboin azonban erőszak és háború nélkül való visszatérést akart biztosítani. Úgy szerződött az avarokkal, hogy átengedi ugyan nekik pannoniai szállásait, ezeket azonban az avarok kétszáz esztendőn belül bármikor kötelesek visszaadni, ha nem tetszenék az új haza, vagy onnan valamely oknál fogva ki kellene vonúlniok.¹ A milyen szokatlan és naiv volt ez a kikötés egy nemzetközi szerződésben, épp olyan barbár és példátlan a longobardoknak az a tette, hogy pannóniai szállásaikat elindulásuk napján fölperzselték, módosabb lakosait pedig a magukkal való kivándorlásra kényszerítették.

A longobardok és szövetségeseik 568 ápril 2-án, húsvét másodnapján² keltek útra feleségeikkel, gyermekeikkel, vagyonukkal, jószágukkal együtt. Valóban, példátlan esemény a világtörténelemben, hogy egy népnek honfoglaló útra való indulását s egy másik népnek, az avarnak honfoglalását ilyen naptári pontossággal lehessen meghatározni. A mely nap elindultak Magyarország utolsó, állam-

¹ Paulus, II. 7. Hist. Longobardorum Florentina, Monum. Germ. Script. Long. 600. l., és Hist. Long. codicis Gothani, u. o. 5. fej. 9. l. Ez utóbbi szerint Alboin elsején indult, második nap már Itália határán pusztított, a harmadik nap Itália ura volt.

² U. o. Újabban pl. Nagy Géza a Magy. Nemz. Története millenaris kiadásában (I., CCCXXXVII.) 569-re teszi a kivándorlást. Crivelucci azonban (In che anno i Longobardi siano entrati in Italia? - Stud. stor. I. 478.) az 568. év mellett nyilatkozik.

alkotó germánjai, ugyanaz nap lettek az avarok az *egész* Magyarország urai. Ez nap szabadultak meg — talán mindörökre — a Balkán-államok a német befolyástól, hogy a görögök, szlávok, uraltájiak küzdelmeire nyissanak tért.

Alboin Itáliában hazát szerzett longobárdjainak s az egyesült germánokkal a görögök ott többé nem bírtak megküzdeni. Olaszország hegemoniáját ismét a germánok ragadták magukhoz és Görögország elvesztette befolyását Itáliára a nélkül, hogy lemondott volna róla. Alboin kivonulása korszakalkotó tehát nemcsak hazánk, hanem az emberiség történelmében is. Itália német befolyás alá került, mely teljes ezerháromszáz esztendőn át akadályozta egységét; ellenben hazánk volt az első, hol megbuktak a németek államalkotó kísérletei. Ez az 568. év első nagy eredménye. A második pedig az, hogy egy turáni nép ismét egységes államot alapított benne, s hogy Baján új életre támasztotta Hunniát.

VII.

A longobárdok Pannoniából — a krónikás szerint — *mindenöket* magukkal vitték Olaszországba s fölégették, a mit el nem vihettek. Ezért tehát s mivel úgy sem időztek ott sokáig, Pannoniában alig maradt emlékek. De mégis maradt; mert halottjaikat nem bolygatták, a velők eltemetett kincseket, ékszereket, tárgyakat ott hagyták sírjaikban, Pannonia „szegényes“ mezőinek hantjai alatt.¹ Már a *szilágyosmlyói* híres arany sírlelet tárgyainak díszítésében is vannak mozzanatok, a melyek a monzai longobard kincsek díszítési módjára emlékeztetnek; így különösen ékszerek keretei és fülei, valamint a hasonló kivitelű aranybulla. Mindezek a hozzátátelek kétségkívül a régi Erdélyben, de még valamikor 367 után készültek, a mikor Valens és Gratianus császárok a gótoknak a föltalált gazdag ajándékokat küldték. Az egyik női ruhakapeson alkalmazott kis almandinkereszt a népvándorlásnak e legrégebb korából fenmaradt legritkább emlékei közé tartozik, míg a VI. század végén már elég gyakran előfordúl a longobárd sírleletek közt. Egyáltalán a longobárdok gyakran készítették keresztalakra ékszereiket úgy, mint a

¹ V. ö. Pulszky, Tanulm. a népvándorlás korának emlékeiről, 7.

gepidák is;¹ és ebben a tekintetben nem lehet mindenkor biztosan megállapítani, Magyarország területén melyik a gepida, melyik a longobárd műemlék.

Szilágy-Somlyó már a régi Gepidiában fekszik s kincse kétségtelenül a keleti gótok korából való. A longobárdok félszázadon át összeköttetésben álltak ugyan Gepidiával, utóbb meg is döntötték, de sohasem uralkodtak rajta. A gepidák a döntő csatában megmenekültek kincseik egy részét, s visszavitték Bizánc felé, a honnan nagy részök származott; a sírokban azonban ők is meghagyták kincseiket s ezek közül *Omharus* gepida fejedelem *apahidai* sírkincsét, mely a műipar bámulatos fejlettségét mutatja, s mely az erdélyi múzeum legbecesebb gyűjteménye, I. Childerik († 481.) tournayi híres sírleletével állítják egy sorba úgy értékre, mint korra nézve.² Körülbelül egykorú vele a *nagyszentmiklósi* kincs, „Attila kincse“, melyet Pulszky valóságos műtörténelmi találynak nevez, mivel stílusának nincs folytatása sem a gepidák, sem a többi germán nép emlékeiben. Azon a tájon találták, a hol, Salamon Ferencz szerint, Attila fényes fapalotája állott s a hol a gepidák és longobárdok ismételten küzdöttek egymással. Mindenesetre egyik jellemző tulajdonsága a nagyszentmiklósi leletnek a rajta előforduló szíjfonadék, mely hazánkban ezen mutatkozik először s mely azután Olaszországban — a legkülönbözőbb egyházi épületeken — főkép a longobárdok betelepődése után válik szokottá s fölkapottá.³ A kettő közt tehát kell valami összefüggésnek lennie. Sőt ez a modor a későbbi középkorra is hagyományul maradt a longobárdoknál s Magyarország építészeti és szobrászati régiségeinél nem épen ritkaság, de csak a Dráván túl jelentkezik élesebben. Hampel úgy találja,⁴ hogy a longobárd stílus leggyakoribb motívumait nem a bizáncziak találták fel s hogy „hazánk az emlékek szakadatlan sorozata miatt ily kérdések tanulmányára a legkedvezőbb talaj“. Csakhogy a longobárd hatás jóval később mutatkozik. Egy vélemény szerint⁵ a

¹ Pulszky: Magyarország Archaeológiája, II. 23., 31., 49., 105.

² Finály: Az apahidai sírlelet. Erd. Múzeum, 1889., 403—423. Gepidia régi leleteiről l. Pulszky, id. m. I. 78—88.

³ Hampel, Archaeol. Ért. 1894. 38.

⁴ U. o. 53. l.

⁵ Strakosch-Grassmann, Gesch. der Deutschen in Österreich-Ungarn (Bécs, 1895.) 363—5.

Longobárdiában, Éjszak-Olaszországban fenmaradt építkezési és szobrászati művek többnyire románoktól erednek ugyan, főképp díszítésökben azonban a longobárdok ízléséhez alkalmazkodtak; ez az ízlés pedig rokon azzal az ornamentikával, melyet a longobárdok még Pannoniában való tanyázásuk idején kedveltek meg.

Ezt az ornamentikát valóban nem Gepidiában kell keresnünk, hanem magában Pannoniában, hol a longobárdok egyideig mégis letelepedve éltek.

Igaz, hogy már az *aracsi* (torontálmegyei) XI. vagy XII. századbeli pusztatemplomnál talált dombormű is a VII—XI. században divatozott ú. n. longobárd stílust mutatja, kivált a szalagmotívum három változatában; de ezt a stílust világosabban találjuk meg egy *szegvárdi* vállkővön, egy *zalaapáti* párkánykővön, a *sziszeki* és *sirmiumi* emlékeken s a *knini* IX. századbeli templommaradványokon, melyek — Hampel szerint¹ — „ez ornamentális ízlés szálait elviszük Dalmáciába egyfelől, másfelől az egykori friauli herezegség és Éjszak-Olaszország felé!” Maga az *aracsi* kő ugyan legfeljebb csak a VIII. századból való, de érdekes jelenség, hogy a vidék keresztényei két század múlva is érintkeznek a kivándorolt longobárdok mesterembereivel, vagy legalább még az itt-lakásuk idejében eltanult módon díszítik templomaikat, épületeiket. Lehet, hogy távozásuk előtt ezeket a különben szintén csak részben keresztény longobárdok épen a pogány avarok kegyetlenségeitől félve égették le, s azért oly kevés az emlék, melyből pannoniai műveltségükre következtetést vonhatunk. Annál jellemzőbb, hogy az *aracsi* kővön az ismeretlen mester épen longobárd művészeti szabályok szerint ábrázol valamely avar keresztényt.

Ha még annyira tudjuk is, melyik germán nép mennyi ideig tartózkodott hazánkban, épen a köztük levő szoros rokonságnál fogva a kutatás mai álláspontján alig lehet eldönteni, egyik-másik lelet egész bizonyossággal melyik népnek emléke. A keletről jött germánok tárgyai mindenesetre különböznek a nyugatról jöttekéitől. A két áramlat Pannoniában összetalálkozott s műemlékeik — azok, a melyeket évi ajándék fejében a rómaiaktól és bizáncziaktól kaptak, azok, a melyeket rablóhadjárataikon szereztek és azok, a melyeket önma-

¹ Az *aracsi* dombormű. *Archaeol. Ért.* 1897. 211.

guk készítettek, — annyira összekeveredtek, hogy ma már nagyon bajos őket megkülönböztetni egymástól. Erre a legvilágosabb példa a *keszthelyi* igen gazdag sírlelet. Ezt a *dobogói*, *páhoki* és *fenéki* temetővel együtt általában véve az V. század közepéről valónak tartják; de felásatójuk, dr. *Lipp* Vilmos eleinte, a mit utóbb bizonyos restelkedéssel vont vissza, avar síroknak mondta, míg egyes francia kutatók az ide temetkező népet határozottan longobárdoknak tartották.¹ Az 1192 sír azt tanúsítja, hogy ha a temetkezők főképen gótok voltak is, a későbbi foglalók — a longobárdok, majd az avarok — szintén temetkeztek ide, itt lévén pannoniai uralmuknak középpontja. Mivel a leletek szakszerűen és bőven le vannak írva,² az archaeologusok mindenesetre módot szolgáltatnak, hogy azokat az oda temetkező népek szerint lehessen elkülöníteni. *Lipp* azonban elhunyt, mielőtt ezt tehetné volna.

A népvándorlás korabeli dunántúli leletek közül Mosonméggyében a *nemesvölgyi* férfiovek griffjei a keszthelyi kultúrára emlékeztetnek.³ A szintén Mosonméggyei *Bezenyén* két rúnás ezüst fibulát találtak Godabild és Arsipoda (valószínűleg salzburgi apácák) nevével; készítésök korát ugyan a VIII. század elejére teszik;⁴ de megfontolást érdemel, hogy az utolsó keresztény németek az avarok előtt mégis csak a longobárdok voltak. A VII—X. századból jellemző longobárd kereszt egyenletes szélességű ágai ösmeretese a budapesti múzeumnak egyik kétségtelen hazai leletéből⁵ s a longobárd keresztre emlékeztet a *dunapataji* (tolnamegyei) aranyesat díszítése is.⁶ Az ikvatoroki, helyesebben *petőházi* (mosonméggyei) kehely a VIII. század végéről való ugyan, de erősen longobárd hatás alatt készült német munka.⁷ Mindenesetre tanulságos, hogy az Olaszországtól akkor eléggé elzárt Mosonméggyében a

¹ Archeol. Ért. 1887. 56.

² V. ö. *Lippnek* e sírokról szóló számos könyvét s értekezését. Továbbá *Hampeltól*: A régibb középkor emlékei, I. 83—128. és *Pulszky*, id. m. II. 65—78. s az akad. értekezések közt.

³ *Pulszky* id. m. 76. *Hampel*, 135—142 *Sötér*, Arch. Ért. 1785. 310—319

⁴ *Hampel*, 151—5. *Wimmer*, Arch. Ért. 1894. 21—23. V. ö. *Sötér* u. o. 1893. 210—22.

⁵ Arch. Ért. 1894, 37.

⁶ *Romer* u. o. 1870. 306—8. *Hampel*, 171.

⁷ *Hampel*, 173. Arch. Ért. 1894., 38. *Pulszky*, II. 117.

pogány avarok közt még egy-két század múlva is követték a longobárd ötvösök irányát. Mivel nem kell szükségképen föltennünk, hogy ezek a tárgyak külföldi gyártmányok, készítésüket az egykor magyar földön lakó longobárdok művészi hagyományai követésének tulajdoníthatjuk.

Hogy az ékszerek egy része közös műhelyből került ki, bizonyítja a *puszta-tóti* (tolnamegyei) nehéz aranyesat (phalera)- pár is, melynek belül három részre osztott köre egészen a Nagy Gergely pápától Theudelinda longobárd királynénak ajándékozott monzai könyvtáblára emlékeztet.¹

A sorozatot folytatni lehetne, de az eredmény végre is az, hogy a longobárd mesteremberek dolgoztak ugyan Pannoniában is, művészetekkel azonban inkább csak olaszországi készítményeik útján hatottak elhagyott hazájokra. Még csak azt sem állapíthatjuk meg magyarországi sírleletekből, milyenek lehettek azok a híres fegyverek, melyeket Alboin idejében itt kovácsoltak. Több mint valószínű, hogy az avarok, ha még oly jellegzetes volt is saját fegyverzetük, ellestek szövetségesük, Alboin fegyverkovácsaitól bizonyos fogásokat. Épen a VI. századbéli sírok leírásai a legpontosatlanabbak;² de a kunágotai, szentendrei, pusztatóti, nagymányoki, kassai (baranyai) stb. leletek is mutatják, hogy a hunok uralmát követő század magyarországi germánjai még a fegyverzetben is hatottak az avarokra: mit pl. a nagymányoki (tolnamegyei) lelet egyenes kardja is tanúsít avar zablyák, kengyelvasak, csatok stb. szomszédságában.

Azelőtt egyesek *nyelvi* hatást is kerestek s az erdélyi szászokat góteredetűeknek, nyelvöket longobárd elemekkel bővültnek hirdették.³ Ilyen hatást azonban a legjobb esetben is csak Magyarország legnyugatibb (dunántúli) részében lehetne keresni, talán a hienczek közt Vas- és Sopronmegyében; de a németiség itt is csak Nagy Károly idejétől fogva kezdett erősödni.

Semmi esetre sem az ő érdemük, ha idővel az avarok közt keresztények is akadtak. Hiszen Pannoniában római katolikusok-

¹ Pulszky, II. 103. (Nála tévedésből áll Amalasantha neve.)

² Nagy Géza, Arch. Ért. 1893. 315.

³ Medgyesi *Toppeltinus* Lőrincz, Origines et occasus Transsylvanorum. (Lyon, 1637.) 26. l. Megjegyzi, hogy corruptela linguae Italicae a Gothis et Longobardis inuecta, nostrum Dacorum (a szászokat érti) est idioma.

nak hirdették ugyan magokat, de oly gyenge keresztények voltak még Itáliában is, hogy megkínóztak negyven római parasztot, kik a feláldozott keeskefejeket nem akarták pogány módra tisztelni; egy részök nyíltan pogány maradt, a másik — gót hatás következtében — arianus lett és csak Theudelinda buzgósága terjesztette el a katholicismust. S úgy jött a sora, hogy papjaik immár mint olaszok keresték föl a X. század végén őseik egykori egyik hazáját, Pannoniát, hogy azt a keresztény hitre térítsék s bevezessék a keresztény műveltség elemeibe.¹

Akkor ép úgy elégették az ősmagyar műveltség emlékeit, mint a hogy őseik felégették az Itália kedvéért odahagyott Pannoniát. S Pannonia mai népe mégis szívesen tekint Itáliára, mely ez évben a longobárdok legnagyobb történetírójának emlékét üli. Paulus Diaconus hatvan codexe közül csak egyet őriznek hazánkban,² de szinte megelevenülnek ennek sok százados, fakó betűi, melyek a longobárdok magyarországi hagyományairól szólnak. A longobárdoktól gyűjtött tűzben Phönixként született újra Hunnia, majd a magyar kereszténység. Hisszük, hogy ennek kilencszázados ünnepén, a jövő évben viszont az egykori Lombardia tekint barátsággal Magyarországra, melyhez történetének annyi szála fűzi.

¹ L. Különösen Volf György akad. értekezéseit. (Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? és Első keresztény térítőink.)

² Budapesten a nemzeti múzeum könyvtárában (Cod. M. S S. Lat. 22. 4r. 80 számozatlan lapon.) Valaha a strassburgi klarisszáké volt és csak 1832-ben került a múzeumba. Borovszky gyanítása szerint (Századok, 1885., 518. l.) Peutinger 1515-ben ennek alapján adta ki a maga Paulusát.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

A vallásügyi sérelmek történetéből.

(Harmadik és befejező közlemény.)

V.

A vegyes házasságok kérdése 1840—1843 között Magyarországon s a reversalisok és vegyes házasság ügye az 1843—44. országgyűlésen.

Az 1839. évben a vegyes házasságok kérdésében kiadott két püspöki rendelet oly vitát keltett az egész országban, hogy az ügy nem végződhetett be az 1839—40. országgyűlés izenetváltásaival, sőt ennek bezárása után kezdődött az igazi harez a vegyes házasságok kérdése körül.

A r. kath. főpapok azzal a tanúlással hagyták oda az 1839—1840. országgyűlést, hogy a vegyes házasság ügyében kiadott két püspöki rendelet még sem volt olyan törvénybe ütköző eselekedet, mint a minőnek azt a királyi felséghez felírt törvényhatóságok s a karok és rendek táblája ítélte. A főrendeknek az alsó táblához küldött válasz-üzenete szinte feljogosította őket arra. Ha tehát a törvényhozás felső táblája nem kifogásolta ama püspöki rendeleteket, melyek a törvény világos rendeletének mellőzésével vagy legalább is olyan irányú magyarázatával állottak elő, melylyel az állam érdekeit alárendelték a róm. kath. egyház érdekeinek: nem lehet akkor csodálni, ha a róm. kath. főpapság az előbbinél nagyobb hévvel és tágabb körben kél ki a vegyes házasságok ellen.

Mindjárt az 1840. országgyűlésnek határozata, az Ő Felségéhez szentesítés végett felterjesztett vallásügyi törvényjavaslat ellen óvást emel a főpapság; tehát az ország törvényes akaratának állja útját. Majd azt határozza el, hogy mielőtt a legközelebbi országgyűlésen alkotandó törvény által a vallási viszályok kiegyenlíttetnének (épen az alkotandó törvény irányítása céljából), Lonovics József esanádi püspök eszközöljön ki a pápától olyan brévé, minőt XIV. Benedek e tárgyban Hollandiának és Lengyelországnak adott. Mielőtt pedig mindezek megtörténnének, a papsághoz pásztori revelet intéz-

tek, meghagyva nekik, hogy a vegyes házasságra ne adják áldásait, míg a születendő gyermekek róm. kath. vallású neveltetéséről a felektől biztosítékot nem nyertek. Hogy azonban az 1790—91. XXVI. t.-cikk rendeletével ellenkezni ne látszassanak, útasítja a pásztori levél a lelkészeket, hogy a vegyes házasságok megkötésénél megjelenhetnek, de működésüket csak passiv résztvételre szorítsák.

Az említett pásztori levél — előre láthatólag — nagy izgatottságot idézett elő az egész országban. Legelőbb is Pestmegye lépett fel hivatalosan ellene. A véletlen ugyanis úgy hozta magával, hogy a rendeletet legelőször Pesten és pedig az akkor már hírneves *Kossuth Lajos*on hajtották végre. Kossuth ugyanis fogságából megszabadulva¹ épen akkor lépett házasságra a róm. kath. Meszlényi Terézszel s a házassághoz kirendelt kath. lelkész — engedelmességekde a pásztori levélnek — megtagadta tőlük az egyház áldását. Kossuth barátai, köztük a tanúként szerepelt gr. Ráday Gedeon és Fáy András protestáltak ez eljárás ellen. A legközelebbi megyei gyűlésen is szóba hozták az esetet s indítványozták, hogy a pesti plebános ellen az 1647. XIV. t.-cikk értelmében 600 forint büntetési keresetet indítsanak és hogy ezentúl az 1790—91. XXVI. t. cikket megsértő minden róm. kath. lelkész hasonló büntetésnek legyen alávetve. Egyszermind a bíróságot is megválasztották, mely az előforduló esetekben ítéletet hozzon.

Az országgá bocsátott körlevél azonban nem csak Pestmegyében, hanem a többi megyék gyűlései is heves ellenzésre talált. Nem volt ez idő szerint olyan kérdés, mely az ország közvéleményét élénkebben foglalkoztatta volna, mint a vegyes házasság ügye. Zala-megye a pestihez hasonló végzés mellett még felíratot is intézett a királyhoz, melynek a felíratot fogalmazó *Deák Ferencz* tekintélye adott nagy fontosságot.

Csak néhány megye közgyűlése határozott a pásztori levél értelmében a főpapok, illetve a papság nagy befolyása következtében. E néhány megye között volt Hevesmegye, hol az egri érsek volt a főispán s a hol részint fanatizált, részint megvesztegetett kortestömeg segítségével győztek az u. n. „fekete tollas“-ok, a kérdést nagyon zajos gyűlésen a pásztori levél értelmében határozva el. De a győzelem itt sem ment valami könnyen, mert az elnyomottak véres verekedésben keltek igazuk védelmére, s a rendet katonai karhatalom állította helyre. Hasonló értelemben határozott Esztergommegye is, hol a primás nagy befolyása mellett s a többnyire szegény s nem független nemesség által már könnyebben ment a dolog.

¹ 1837. máj. 4. és 5. közt éjjel t. i. Kossuth L.-t a nádori tilalom ellenére szerkesztett „Törvényhatósági Tudósítások“ miatt katonai karhatalommal elfogták s a királyi és hét személyes tábla négy évi börtönre ítélte.

De a főpásztori levél nemcsak az említett megyékben, hanem az egész országban vita tárgyát képezte s ingerültségben tartotta az ország közvéleményét. Az áldást megtagadó lelkészeket a megyék határozatai értelmében legtöbb helyütt beperelték. Mivel azonban a pereket az udvari kancelláriához kellett felküldeni, egyéb sem lett a dologból, mert a kancellária a peres ügyeket elintézetlenül magánál tartotta.

A vegyes házasságok kérdésének vitája csak új fordulatot vett, midőn a Rómából várt s megérkezett pápai bréve is nyilvánosságra jutott. A pápai levél ugyanis a magyar papságnak a vegyes házasságoknál eddig követett eljárását helyeselte és annak tovább folytatására intette őket. A primás erre újabb pásztori levélben figyelmeztette papságát, hogy magát előbbi rendeletéhez tartsa.

A pápai bréve — tudvalevőleg — Magyarországon csak királyi placetummal hirdethető ki és csak azon óvással, ha az ország törvényeibe nem ütközik. E bréve kihirdetése pedig az 1890—91. XXVI. t.-cikk világos megsértése volt. Azok a megyék tehát, melyek a rendelet ellen nyilatkoztak, a pápai bréve kihirdetését annyival kevésbé tarthatták megengedhetőnek, minthogy ő felségének a vegyes házasságok kérdésében felterjesztett törvényjavaslatra megígért válaszát még ekkoráig sem kapta meg a törvényhozó testület; de meg a bréve tartalma a nagyváradi és rozsnyai püspökök körlevele után kiadott, fentebb említett királyi rendelet parancsával is ellenkezett.

Újból Pestmegye közgyűlése protestált a törvényellenes pásztori levél ellen s azt érvénytelennek nyilvánította. A megyei gyűlés e határozatot aztán minden vallású egyházi személynek tudtára adni rendelte. A primás-érseket pedig az 1647. XIV. t.-cikk értelmében a többi róm. kath. papokkal együtt perbe fogta, miután már a primás Pestmegyének egy előbbeni felszólítására nem is felelt. A kancellária azonban ezzel a perrel is úgy bánt el, mint az előbbiekkal.

A többi megyék sem késték hasonló határozataikkal s a vita és ingerültség napról-napra fokozódott. Többé nem a protestans és róm. kath. vallás hívei harcoltak egymással, habár vallási kérdések miatt is folyt a küzdelem, hanem a szabadelvűek küzdöttek a conservativekkel. Küzdöttek pedig többé nemcsak szabadelvű ügyök érdekében, hanem a pápai egyenes beavatkozás ellen is. Több megye már a Rómától való elszakadást is szóba hozta: tehát nem kevesebb, mint egy Rómától teljesen független, magyar kath. egyház keletkezésének óhaja nyert a megyéken elvi kifejezést.

Ilyen volt az állapot az országban 1840. után. A vegyes házasság kérdése annyira elmérgesedett már, hogy a dolgot valamely kielégítő megoldás előtt a napirendről többé levenni nem lehetett. A megoldást pedig a legközelebbi országgyűléstől várhatta mindenki.

Mire az 1843—44. országgyűlés 1843. máj. 14-én megnyilt, a vallásügyi dolgok, különösen pedig a vegyes házasság s ezzel összefüggésben lévő kérdések annyira összebonyolultak, hogy a kibontakozásra csakis az új idők szabadabb szellemének legyőzhetlen ereje nyújtott reményt. Még az 1832—26. országgyűlésen megindított és a következő 1839—40. országgyűlésből ő felségéhez szentesítés végett felküldött vallásügyi törvényjavaslatok is a király jóváhagyására vártak. A karok és rendek táblája pedig ez utóbbi országgyűlésen a reversalisok múltra vonatkozó eltörlésének indítványát sem örök időkre vették le a napirendről, hanem csak felfüggesztették e tárgy felett a vitakozást. De meg a primás-érseknek az egyházi áldást eltöltő rendelete (pásztori levele) — mint láttuk — újabb és újabb elégfületlenségre és viszálykodásra adott okot országszerte. A megyéknek a pásztori levél értelmében eljáró papok ellen s az érsek-primás ellen indított pereit is elintézetlenül heverték a kanczellárián. A reversalisok miatt ennyire összegyűlt sérelmes ügyek mind az országgyűléstől vártak kedvező elintézt.

A megnyilt országgyűlés tehát eme kérdések felett a lehető legnagyobb vitáknak: a szabadelvűek és klerikális-konservatívok harcának nézett elébe, mert a reversalisok által felidézett ellentéteket — mint előre látható volt — csak látszólag, félrendszabályokkal kiegyenlíteni nem lehetett.

A kerületi ülésen 1843. jun. 7-én kezdődött meg a vallásügyi sérelmek tárgyalása.¹ Öt napig tartott a vitakozás a reversalisok múltra vonatkozó eltörlése felett, melyre nézve az elmúlt országgyűlésen egységre jutni nem tudtak. Tanácskozásuk eredménye aztán a karok és rendek által a főrendekhez is felterjesztett újabb javaslat lett, hogy a vegyes házasságoknál eddig szokásban volt reversalisok a múltra nézve is szűnjenek meg.²

A főrendek a felküldött vallásügyi törvényjavaslatokat szept. 4-én vették tárgyalás alá, a mikor legelőbb is *Kopácsi József* herceg-primás szölt hozzá a tárgyhoz. Beszédében a kk. és rendeknek a reversalisok múltra vonatkozó eltörlése mellett felhozott egyik érvét igyekezett különösen megdönteni. A kk. és rendek ugyanis a reversalisoknak múltra vonatkozó eltörlését legutóbbi izenetőkben azzal is támogatták, hogy az ismert 1792. decz. 21-én a helytartótanács által kiadott körlevél is kijelenti, hogy a reversalisok vétele 1781. óta megszűnt. Erre vonatkozólag *Kopácsi* azt hozza fel, hogy az 1871. év oet. 1-én kiadott türelmi rendelet az 1768-ban legfelsőbb rendelet által parancsolt, hehát mindenkire nézve kötelező reversalist szüntette meg, mely nélkül vegyes házasságokat összeadni sem lehetett; de

¹ Ld. Az 1843/44-ik magyar országgyűlési alsó tábla kerületi ülésének naplója. Szerk. Kovács Ferencz. I. k. 269. és köv. II.

² Tárgyalását a főrendeknél ld. 1843. Főrendi Napló. I. k. 251—290 l.

a nevezett edictum a szabadon, kölcsönös egyesség által adott reversalisokat nem szüntette meg. Világos bizonyosság emez állítás mellett Kopácsi szerint a többek között az is, hogy a reversalisok József császár uralkodása, — sőt az 1790--91. országgyűlés folyama alatt is — hiteles formában, néha a közhivatalnokok közbenjárásával is készültek.

Két teljes ülésen (szept. 4 és 5-én) folyt a vitatkozás az üzenetnek első pontja felett, mely a reversalisoknak múltra vonatkozó eltörlését indítványozta. Sok beszéd hangzott el a főrendeknél ezen a két ülésen pro et contra, mert a szabadabb szellem tért foglalt a felső táblán is.

A vitatkozások második napján hozzászólott *gr Széchenyi István* is a reversalisok kérdéséhez. „Az eddigi tárgyalás között különösen két igazság tűnt fel előttem; — mondja Sz. — ugyanis első, melyet tegnapi napon *gr. Pálffy József* előadott és mely köztetszéssel és méltánnyal fogadtatott: t. i. hogy *nem vagyunk többé azon időben, hol a vallásokat rablánczokba lehet kötni és egy más igazság szinte feltűnt előttem, melyet *gr. Teleki László* előhozott, hogy itt *e helyen nem úgy állunk, mint egy, vagy más vallásnak felekezetei, de egyenesen úgy mint törvényhozók*“. Majd így folytatja: „Törvényhozó előtt (azt hiszem) arról nem lehet szó, hogy egy vagy más vallásnak elve és gondolkozásmódja szerint helyesek vagy nem helyesek-e, felfoghatók, vagy fel nem foghatók-e az elvek, különbözők-e, vagy nem; hanem csak, hogy mennyiben ütköznek össze más vallású felfogásokkal és gyakorlatokkal? Már a katolikus vallás — tekintve mint törvényhozó ki kell mondanom itt tisztán — lelki dolgokban oly elveket foglal magában, melyek lelkileg, szellemileg szólva minden reciprocitást, vagy legalább tökéletes reciprocitást egyáltalán lehetlenné lesznek, — ez előttem axioma“ — Ezzel összefüggésben a r. kath. vallásról szólva ezt mondja még: „remélem, hogy ily mondások, a milyen a sola salvifica vallás nem azon gyűlöletes értelemben fognak vétetni, hogy minden más ember ki volna azért az üdvözettől rekesztve, hanem, hogy minden ember küzd a magas lények felé és maga vallását tartja legjobbnak; és meg fognak jönni az idők, hogy ily nagy kábúltságok, hogy t. i. csak ezen ösvényen lehet jutni a nagy Istenhez, melyet — minden tisztelettel legyen mondva — az anya-szentegyház jelöl ki — idővel ezek kifejlődni és rectificáltatni fognak“.¹*

Széchenyi és még több főrendi szónok lelkes beszédjének meg volt a kellő hatása a liberálisoknál, de a klerikális többség a reversalisokra vonatkozólag fentartotta az 1840. országgyűlésen kifejezett kívánságait, hogy t. i. a reversalisok, melyeket a múltban

¹ Orsz. Főrendi Napló I. köt. 275 l.

adtak ki, maradjanak érvényben. Ily értelemben adták meg a választ az alsó táblának. Könnyen elgondolható, hogy a kk. és rendek a főrendek emez üzenetével nem elégedhettek meg, hogy újabb üzenetben sürgették a reversalisoknak múltra vonatkozó eltörlését is.

Mielőtt azonban egy kérdésben is teljes megállapodásra juthattak volna, a múlt országgyűlésről (1840. máj. 7-én) felterjesztett vallásügyi törvényhatározatokra is megérkezett az 1843. júl. 5-én kelt „kegyelmes királyi válasz“. A leírat tartalma pedig az volt, hogy a felség nem ellenzi oly törvény alkotását, mely szerint a vegyes házasságból születendő gyermekek ezentúl apjuk vallását kövessék s ez által épen a reversalisokból származó minden visszaélésnek óhajtja elejét venni. Mégis a törvényt oly formán kívánja módosítani, hogy magok a jegyesek állapítsák meg szabadon, milyen vallásban óhajtják nevelni gyermekeiket s erről szerződést is adhassanak, a mely szerződések aztán csak magán egyességi levelek erejével birjanak. A hol pedig a felek ily szerződést adni vonakodnának: ott legyen érvényes az alkotandó törvény ereje, mely szerint a vegyes házasságokból születendő gyermekek apjuk vallását kövessék.

Természetesen ez a leírat nem elégítette ki az országgyűlést, nem különösen az alsó táblát s így újabb felirat szerkesztéséről kellett gondoskodniok. Most tehát már három alakban tűnik fel a vallásügyek tárgyalása az 1843—44. országgyűlésen, mert e kettőhöz a vegyes házasságoknál az áldás megtagadásából keletkezett sérelmek ügye is külön vitatkozásra adott okot és alkalmat.

A királyi leíratot júl. 7-én vették a kerületi ülésben tárgyalás alá. Itt egy újabb felírat szerkesztését indítványozták, melyben kifejezni óhajtják, hogy a királyi leírat alapelveit el nem fogadhatják, mivel ez a reversalisoknak (melyek eltörléséért oly sokat küzdöttek) eltakart formában bár, de törvényes megerősítése volna. Kérik ennél fogva a kormányt, hogy egyezzen bele oly törvényalkotásba, mely a tökéletes viszonyosság elvi szempontból kiindulva mondja ki, hogy a vegyesházasságból származó gyermekek kivétel nélkül, mindig apjuk vallását kövessék.

A kk. és rendek emez indítványához a főrendek is hozzájárultak s ily értelemben küldötték fel a második felíratot, melyben a múlt 1840. országgyűlésen felterjesztett törvényhatározatnak megerősítését újólág kérik, mert a kir. leíratban javasolt módosítás által a reversalisok törvényesíttetnének. Az összefüggés kedvéért mindjárt itt kell megemlítenünk, hogy erre a felíratra is lényegileg csak az előbbeni tartalmával megegyező válasz érkezett le az 1844. márcz. 25-én kelt kir. leíratban, mely szerint a vegyes házasságokból származó gyermekek vallásának meghatározását továbbra is a szabad egyesség feltételéhez szabta a kormány újból és újból kifejezést adva annak, hogy Ő Felsége e tárgyban semmi kényszerítő, vagy paran-

csoló törvényhozáshoz nem járúland. Ha előbb nem, úgy most sem nyugodhattak meg a kk. és rendek a válaszban, mert ez több mint egy évtizeden keresztül folyt heves vitatkozásuk s fáradságos munkájuk eredményét semmisítette volna meg s a reversalisok és az ezzel kapcsolatos vallásügyi kérdések a régi állapotban maradtak volna. Jun. 12. üléséből tehát a márcz. 25-iki leírat tárgyában üzenetet küldenek a főrendekhez, melyben indokolják, hogy miért nem fogadhatják el a királyi leíratot. A kegyelmes királyi válaszban ajánlott intézkedés nem kielégítő, mert ha a felek nem tudnának meg egyezni, vagy közülök csak egyik is meghalna, a gyermekek vallásos neveltetése iránt kétség maradna fenn, melyet a k. kir. válasz szerint alkotandó törvényből eloszlatni nem lehetne. De egyébként sem volna a k. kir. válasz értelmében alkotandó törvény a jövő iránt megnyugtató. „Kénytelenek volnánk az ily vegyes házasságokat — mondja a felirási javaslat — küzdhelyhez hasonlítani, melyen a két különböző egyház egymással találkozik és harezot vív, melyben minden esetre a szülők nyugalma és a gyermekek vallásos oktatása leendő az áldozat“ stb.¹

A következő napon (jun. 13-án) pedig újabb üzenetben sürgetik, a múlt országgyűlésen felfüggesztett vallásügyi pontok elfogadását s ezek között legelső helyen a reversalisok múltra vonatkozó eltörlését.

A főrendek tábláján jun. 19-én indulnak meg a vitatkozások e két tárgy felett. Még pedig József nádor indítványára ez utóbbit veszik előbb tárgyalás alá. A szónokok sorában a reversalis-ügy tárgyalásánál *Oeskaai Antal* kassai püspök a legelső. Oeskaai azt igyekszik bizonyítani, hogy a reversalisokat az 1790—91. XXI. t.-cikk nem törölte el. Bizonyítékul említi fel II. Lipótnak a törvénykiadatása után néhány hónappal (1791. nov. 17-én) a helytartótanács útján Zólyom megyéhez és Breznóbánya városához intézett resolúcióját melyből a következő passzust idézi: „In ordine ad reversales occasione mixti matrimonii de educandis in fide catholica utriusque sexus prolibus datas sacratissima sua majestas benigne decrevit: talium, cum illae lege abrogatae haud sint, vigorom ultro conservandum esse. Ez által a kk. és rendek azon állítása, mintha a reversalisok az 1790: XVI. t.-cikk által eltörlöttek volna teljesen megczáfoltatik“. Kijelenti tehát, hogy a reversalisokat múltra vonatkozólag fenntartani óhajtja.²

Ugyanezen az ülésen az ellenkező véleményen lévők között látjuk *br. Vay Miklost* is, ki épen a kassai püspök beszédét czáfolja. Vay Oeskaival szemben azt bizonyítja, hogy az 1790 - 91. XXVI.

¹ L. Kovács F. i. m. IV. k. 682—85 l.

² Ld. Főrendi Napló IV. k. 385—6. l.

t.-czikk eltörölte a reversálisokat. Erre vonatkozólag felemlíti, hogy a nevezett t.-czikk minden vallásra vonatkozó resolútiót érvénytelennek nyilvánított; ennél fogva érvénytelené tette azt, mit Mária Terézia adott ki a reversálisok ügyében. De még ha resolútióra kellene is hivatkoznunk — folytatja Vay — ott van Ferencz király O Felsége által nem sokára a törvény alkotása után 1792. nov. 24-én kiadott resolútió, melyben ő azt nyilvánítja ki, hogy a reversálisok nem fognak ismét szokásba hozatni. E kifejezésnek értelme kétség kívül az, hogy a reversálisok szokásban voltak ugyan, de az 1790—91. XXVI. t.-czikk azokat eltörölte. Br. Vay tehát a reversálisokat a múltira vonatkozólag is tökéletesen eltörölni kívánja.

E két véleményen kívül volt még egy harmadik, közvetítő javaslat is, mely azt indítványozta, hogy az erőszak nélkül kiadott reversálisok maradjanak érvényben és azokat magán szerződéseknek tekintsék.

Több hozzászólás után a szavazás is megtörtént, melynek eredményeként az elnök ismét csak úgy jelentette ki a többség akaratát, hogy a múltira nézve a reversálisokat továbbra is fenn kívánja tartani.

Az 1844. márcz. 25-iki k. királyi válasza a kk. és rendek által a főrendekhez küldött izenetet jun. 22-én vették tárgyalás alá. *Gr. Széchen Antal* volt az első, ki e tárgyhoz hozzászólott. Beszédje elején felállítja Sz. azt a két elvet, melynek szerinte a főrendek lépéseit a vitás tárgy megítélésénél vezérelnie kell. „Ez elveket illetőleg — mondja Sz. — a vegyes házasságokra nézve magammal régen számot vetettem, — és ezek nézetem szerint a lelkiismereti szabadság és viszonyosság“. A lelkiismereti szabadság elvét a vegyes házasságoknál abban látja kifejezve Sz., hogy az egyik fél vallásos meggyőződése törvény által ne legyen alárendelve a másikénak és hogy a felek egyéni szabadsága csak annyiban szorítottassék meg, a mennyiben azt a vegyes házasság természete és a status érdeke kívánja. Felemlíti továbbá ama meggyőződését, hogy minden parancsoló törvény a vegyes házasságnál szükségképen *sanctio* nélkül szükekedik és ha végrehajtási *sanctio*ja van, ez hívja fel leginkább a kedélyek szomorú ingerültségét. Hazánkban semmi más nem ébresztette inkább a reversálisok iránt való ellenszenvet, mint az 1790—91. XXVI. t.-czikk; t. i. annak világi hatalom által kimondott és eszközölt végrehajtása. Széchen a helyesen felfogott viszonyosságot nem látja parancsoló törvény által biztosítva; ha csak abban nem keresünk a viszonyosságot, hogy a parancsoló törvény egyaránt nyomasztó a protestáns apára és a *catholica* anyára.

A kk. és rendek azon ellenvetésére is megfelel Sz., hogy a királyi válasz nem kielégítő, mert csak általános elveket foglal magában. Erre válasza az, hogy feladatunk nem lehet más, mint hogy

megkíséreljük az általános elvek részleges alkalmazása által kielégítő törvényt szerkeszteni. Megfelel a kk. és rendek aggodalmaira s vége felé beszédét így folytatja: „ha van a szabadságnak egy neme, mely megszorítást nem tűr, a lelkiismereti szabadság az, mely az egyének meggyőződésében működik; ha van egy viszony, melynek szerencséje és eredménye csak szabadság által biztosítható, a család viszony az, mely kül-befolyást nem tűr; ha van egy feladat, mely csak szabadság által érhető, a gyermek nevelés az”.¹ Végül azt indítványozza a főrendeknek, hogy szólítsák fel a kk. és rendek tábláját, hogy figyelembe véve a királyi válaszbán foglalt elveket, azokat az egyes esetekre az általa előadott mód szerint alkalmazni s a javaslat egyes §-ait ahoz képest módosítani szíveskedjenek.

Széchen beszédének megvolt a kellő hatása, mert bár a vitakozás folyamán még többen hozzászóltak a tárgyhoz, a többség mégis az ő indítványa mellett foglalt állást.

Mivel a vallási tárgy körül tett vitakozások és izenetváltásoknak egy harmadik alakja is felmerült az 1843—44. országgyűlésen, a melynek tárgyalása szintén heves vitákra adott alkalmat, itt kell megemlítenünk azt is. E tárgy pedig részben az, a mi az elmúlt országgyűlésen is többször felmerült, t. i. a nagyváradi és rozsnyai püspök rendelete által előállott törvényellenes eljárás: az áldás megtagadása a vegyes házassági eseteknél. Ehez járult most az 1840. országgyűlés után ama püspöki levelekkel összefüggő primási pásztorlevél sérelme miatt s a pápai bréve és királyi placetum iránt tett felfirata és javaslata a rendeknek.

A kk. és rendek kívánsága ezekre vonatkozólag a következő: Mondja ki az országgyűlés most már nem csak ama két püspökre, de magára a herezegprimásra és az egész róm. kath. főpapságra kárhóztató ítéletét: kérjék meg továbbá Ó Felségét, hogy fejezze ki rosszaságát ama kőrendeletek miatt és mondja ki annak semmis voltát. A placetumra vonatkozólag pedig indítványozzák a kk. és rendek, hogy kérje meg az országgyűlés Ó Felségét az iránt, hogy az olyan pápai brévékre, melyek a törvénybe ütköznek, placetumát ne adja; továbbá, hogy jövőre mindazon brévéket, melyekre királyi placetumot ad, az országgyűlés rendeivel közölni s az 1647. XIV. t.-cikk alapján indított pereket tovább folytatás végett a megyékhez visszaküldeni kegyelmesen méltóztassék. Mivel pedig a fenforgó akadályok miatt több megyében a vegyes házasságok nem róm. kath. lelkész által kötettek, a felek, vagy a functiót végző acatholicus lelkészek büntetés alá ne essenek. Mondja ki az alkotandó törvényt, hogy az 1839. márcz. 15. napjától² számított és

¹ Orsz. Főrendi Napló. V. k. 52 l.

² Lajcsák püspök főntebb említett egyházi áldást eltöltő pásztori levelének kelte.

protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságok is törvényesek és minden további kétség kizárása végett az ily házasságok egy év alatt összeírandók és a megyék levéltáiraiba elhelyezendőek.

Majd a herezeg-primás eljárása ellen is kikel a kk. és rendek táblája, a ki jól tudta azt, hogy a pápai bréve törvénybe ütköző, tehát ő neki magának kellett volna figyelmeztetni Ő Felségét, hogy arra placetumát ne adja. Ily sokoldalú a kk. és rendek felírata, melyet a vegyes házasságoknál ez utóbbi években felmerült sérelmek megszüntetése czéljából a főrendekhez küldenek hozzájárulás végett.

A főrendeknél 1843. szept. 25-én került a kk. és rendek üzenete tárgyalás alá. A legelső felszólaló a legédekeltebb személy, *Kopácsy József* herezeg-primás volt, ki védelmére kel a vegyes házasság ügyében tett eljárásának. A pápai bréve kibocsátására vonatkozólag azt mondja K., hogy az törvény-ellenes nem lehet, mivelhogy a bréve tartalma csak a püspöki körlevelekben rendelt eljárásra nézve nyugtatja meg a hívőket; a körlevelek pedig nem ellenkeztek a törvénnyel, hiszen az elmúlt 1840. országgyűlés folyamán magok a főrendek sem találtak törvénysértést a nagyváradi és rozsnyai püspökök rendeletében. Felemlíti továbbá azt is a herezeg-primás, hogy a pápai levél a protestánsoknak is kedvező, mert az a fennálló törvény módosításának esetére az evangelicus lelkipásztorok előtt kötendő vegyes házasságokat is hajlandó érvényeseknek elismerni. A brévére vonatkozólag megjegyzi még, hogy az Ő Felségének megnyerte placetumát, de a szokott záradékkal (ha t. i. az hazai törvényekbe nem ütközik) és azzal az útasítással, hogy midőn tartalma a lelkipásztoroknak tudtára adatik, értesítse a herezeg-primás őket arról is, hogy az áldás nélküli passiv eljárásuknál mindaz a mi az illendőséget bántaná, elmellőztessék. Említi végül, hogy az egyházi áldásnak, mint ilyennek, gyakorlása a polgári hatalom intézkedésének körébe nem tartozhatik: így annak megtagadása sem ítélhető el polgári törvények szerint.

Majd br. *Mednyánszky Alajos* nyitrai főispán szólt hozzá a tárgyhöz, ki legelsőbben is a legutóbbi főrendi határozat alapján oda nyilatkozik, hogy az újabban napirendre hozott körlevelet most sem tarthatja törvényellenesnek és kárhóztatásra méltónak a főrendek táblája. A placetumra vonatkozólag pedig azt mondja, hogy a kk. és rendek is elismerik, hogy az a szokott óvással adatott ki s így annak visszavonását kérelmezni annyi volna, mint Ő Felségét azzal vádolni, hogy a törvényt nem ismeri, vagy nem tartja meg. Azt sem helyeselné, hogy a fejedelem a képviselőház ellenőrzésével gyakorolja placetum jogát, mert az minden országban a fejedelmek kizárólagos joga. Ezek voltak *Mednyánszky* érvei a vegyes házassági sérelmi ügyek védelmében. Beszéde végén azonban kifejezést ad ama véleményének is, hogy az ismert egyházi rendelkezések eltagadha-

tatlanúl sokakban aggodalmat keltettek: ezeket tehát úgy véli, meg kell szüntetni, nem a kk. és a rendek felterjesztett üzenete alapján ugyan, hanem egy újonnan szerkesztett felírás által, melyben sürgetné az országgyűlés, hogy a múlt országgyűlésen Ő Felsége elé terjesztett törvényjavaslatot minél előbb megerősíteni méltóztatnék. Végül, hogy keressék meg Ő Felségét az iránt is, hogy azon pereket, melyeket hozzá a egyes házasságok megáldásának megtagadása miatt indítottak meg s terjesztettek fel, királyi elhatározásával ellátva küldené vissza a törvényhatóságokhoz, melyek azokat felterjesztették.

A főrendek többsége Mednyánszky ezen indítványához csatlakozott s a választ is az ő irányelvei szerint adták meg az alsó táblának.

A vita azután, négy üzenet-váltás alatt, még tovább folyt e tárgy felett s a vallási sérelmek orvoslása iránt szerkesztett törvényjavaslat felett is.

Már az országgyűlés vége-felé járt, a midőn 1844. nov. 8 án a kegyes királyi leírat harmadszor került az országos rendek elé. Ez alkalommal maga az elnök szólalt fel a királyi leírat mellett. Felhívja a kk. és rendek figyelmét, hogy vajjon nem a viszonyosság és lelkiismereti szabadság elvét állapította-e meg Ő Felsége, midőn kimondotta, hogy mind a két részről lehet adni reversalisokat, melyeknek oly törvényes erejük legyen, mint más magán szerződéseknek. Ezelőtt szóba sem jöhetett, hogy róm. kath. szülő adhasson reversalist gyermekeinek protestans vallású neveltetéséről, bár az ellenkező gyakorlat (mint a kk. és rendek többsége vallja), ha nem is törvényesen, de általánosan fennállott. Nem tudhatja mi az oka, hogy a kk. és rendek nem elégednek meg a királyi válasz tartalmával; nem különösen annak a reversalisokra vonatkozó részével. Még ha visszaélés történnék is a reversalisok ilyen érvényben maradása mellett: az is közös mindkét részről.

Az elnök beszédére Pestvármegye követe, *Szentkirályi Móricz* válaszolt. Ő azt mondja általánosságban a leíratról, hogy vannak abban elvek, melyeket ő magáénak vall; hanem mégis csak akkor mondhatná a királyi leíratra, hogy abban a tökéletes vallásszabadság bentfoglaltatik, ha kimondaná Ő Felsége, hogy először is az eddig fennálló vallási törvények mind töröltessenek el s azután egy rövid törvényben mondassék ki, hogy senkit vallásáért háborgatni, vagy kényszerítés alá vonni nem szabad. Szentkirályi bár tiszteli az elveket, melyek a királyi leíratban foglaltatnak, de még sem találja fel bennök azt a biztosítékot, melyet elnök ő nagyméltósága kimutatni törekedett. „Midőn ez utolsó szempillantásban — folytatja beszédét — az elhamarkodás ideje sulyosabban nehezedik ránk, mint akár mely országgyűlésen, nekünk annál vigyázóbbaknak kell lennünk s

nem kell szép szóval s fényes pillangókkal elámítani hagyni magunkat csupán azért, hogy odahaza törvénnyel parádét csináljunk.¹

Az oly hosszas és elkeseredett vitának aztán az lett eredménye, hogy miután a két tábla új felíratot terjesztett a felség elébe, a király Lonovics József esanádi püspök által készített leíratot hagyta helyben és ez a leírat iktattatott be a törvényezikkek közé.

Az 1843—44. országgyűlés vallásügyi III. t.-cikke szerint tehát „a bécsi és linczi békekötések alapján az 1791. XXVI. törv.-cikk a következőkben bővítettett, illetőleg módosítottak:

„1. §. Kijelentetik, hogy azok, kik 18 éves koruk eléréséig az evangelica vallásban neveltettek, a nőszemélyek pedig férjhezmenetelök után, habár ezen időkort még el nem érték is, sem magok, sem maradékaik vallásos kérdés alá többé nem vétetnek.“²

„2. §. A jelen törvény kihirdetése után keletkező azon vegyes házasságok is, melyek az evangelikus lelkipásztor előtt kötöttek, érvényesek“.

A 3. §. kimondja azt, hogy az 1839. évi márcz. 15. napjától a most folyó 1844. év nov. 10. napjáig evangelicus lelkész előtt kötött vegyes házasságok is törvényesek.³

A 4. §. szerint pedig az ilyen házasságokat az illető törvényhatóságok egy év alatt összeírni és levéltáraikba elhelyezni tartoznak.

Előttünk lévén az 1843—44. III. t.-cikk négy szakasza, tegyük fel a kérdést, mennyiben eszközölték ezek azt, a miért a két tábla tizenkét éven keresztül annyit vitázott, annyi üzeuetet váltott; mennyiben eszközölték a reversalisoknak legalább jövőre vonatkozó eltörlését, a miben a két tábla közösen megegyezett? — A kérdésre feleletünk csak az lehet, hogy az idézett szakaszok a reversalisokat ugyan el nem törölték, de legalább egy lépéssel előbbre vitték a reversalisok történetét, mert az 1843—44. III. t.-cikk négy szakasza annyit mégis eszközölt a protestansoknak, hogy ezután már oly szabadon nem gyakorolhatták a róm. kath. lelkészek a reversalisokkal való proselita-szerzést. Ezt eszközölte az idézett vallási törvény első és második, de főleg második pontja, melynek értelmében valahára prot. lelkész által kötött vegyes házasság is érvényes volt. Az 1841. pápai biévéhez csatolt instructio felszabadította a magyar törvényhozás kezét, hogy ezt a törvényt megalkothassa.

¹ Orsz. Napló 1843—44. V. k. 443 l.

² Az 1840 máj. 7-én felterjesztett törvényhatározatból ez a szakasz tehát (ott 2. §.) királyi szentesítést nyert.

³ A törvény azért megy vissza a napig pontosan meghatározott időig, mert az ismert két püspöki rendelet, mely megtiltja a reversalis nélkül kötött vegyes házasságoktól az áldást, ekkor lett kiadva. Ettől kezdve ment tehát számos vegyes házasság (épen az áldás tilalma miatt) protestans lelkész elé házasságot kötni.

Ez volt positiv eredménye a nagy hareznak, a több mint egy évtizeden keresztül a vegyes házassági harezban folytatott erős kitartásnak. Miután az ország ingerültségének híre Rómába is eljutott a maga természetes útján, a szent-szék is engedett valamennyire, mert engednie kellett; de csak annyit, a mennyit épen engednie kellett s a magyar törvényhozás felső háza s a királyi felség ítélete a pápa intentiójának megfelelőleg emelheték törvénynyé a 2. §-t.

A reversalisok története így még tovább is tart. Hogy miként, lássuk a következőkben.

VI.

A reversalisok története az 1844. országgyűlés után 1868-ig és az 1868. országgyűlésen.

Az 1842 - 44. III. t.-czikk 2. §-nak megalkotása után volt legalább menedékek a reversalisok miatt zaklatott protestans felekezetek; az ellentét nem volt olyan szembeszökő; a reversalisok kényserítő ereje enyhült. De a kérdés megoldva még sem volt az 1844. törvényalkotással; várnia kellett szerencsésebb időkre.

Nemsokára érkezett 1847, és megnyilt az 1847 - 48. pozsonyi országgyűlés. A felfrissült szellem, a szabadságra és egyenlőségre való törekvés meglátszott már a megyei követek útasításain. Az eddig konservatív megyék is szabadszellemtű útasításokat adnak köveiteknek. Csodálatos a roppant haladás, melyet csak néhány év alatt tett a közvélemény.

A megyei követek útasításából nem maradhat ki a vegyes házassági kérdések teljes rendezésére vonatkozó instructio sem. Egyik megye a vallásban teljes viszonyosságot óhajt (Zemplén); a másik vegyes házassági törvényt sürget minden bevett vallásfelekezet számára, ugyanesak a viszonyosság elvén (Arad); míg a harmadik azt adja útasításúl, hogy a vallás ügye a múlt országgyűlésben megszakadt fonalon végeztessék be (Heves). A vallásügy így aztán több alakban is felmerült az 1847 - 48. országgyűlésen.

A felekezetek egyenlő jogának törvényes biztosítása a 48-as idő programjából nem hiányozhatott. *Kossuth Lajos* ez év márcz. 31-én a kerületi ülésen rövid törvényezikket indítványoz e tárgyban, melynek czélja az országban a rend és béke biztosítása, a mindkét hitvallású protestansok és ó-hitűek megnyugtataása. Az általa benyújtott törvényjavaslat 2. §-a így hangzik: „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg“. Reversalisokra vonatkozó külön szakasz az ő törvényjavaslatában ugyan ninesen; de nem

is lehetett az ezél, hogy a sokat zaklatott reversalis kérdésével — mely miatt annyit vitáztak már eredmény nélkül — a régi emlékeket felidézve elrontsák a felvetett ügy győzelmét. Az idézett rövid szakasz különben a reversalisokkal való visszaélések megszüntetését is ezélozta.

Kossuth Lajos törvényjavaslatát Pázmándy Dénes olvasta fel a kerületi ülésen, hol azt minden ellenmondás és változtatás nélkül elfogadták. A kerületi ülés aztán átalakult országos üléssé, melyen Szentkirályi M. elnök rögtön bemutatta az országos ülésnek is, a Kossuth indítványát és a szövegezett törvényjavaslatot. Itt is minden vitaközös nélkül fogadták el s áttették azonnal a főrendekhez. Két nap múlva pedig, ápr. 2-án már a főrendek tábláján vették tárgyalás alá a Kossuth Lajos vallási törvényjavaslatát.

A főrendek a tökéletes vallásegynlőség és viszonosság kimondását ezzel a módosítással kívánták törvénybe iktatni: „hitelveik és egyházi szervezetök épségben tartása mellett“. De egy izenetyáltás után mégis az eredeti szöveget fogadták el s terjesztették Ő Felsege elé megerősítés végett.

Az 1848. után következett forradalmi átalakulások egy kis időre elnémították a vallásügy miatt támadt viszályokat, de még sem folyihatták el.

Az absolutismus korszakát is átélte a nemzet, de a felekezetek között még ez idő alatt sem szünt meg az egyenetlenség a vallási kérdések miatt. A róm. kath. lelkészek a reversalisokkal eddig követett lassú térítgetés módját úzték tovább is. Erőszakoskodások ugyan a ritkább esetek közé tartoznak, de előfordultak. A teljes egyenlőség és viszonosság elvét kimondó 1848. törvény nem képezett ez irányban akadályt.

Annak igazolásául, hogy az átélte 48-as lelkes idők mennyire nem szüntették meg a reversalisok gyakorlatát és hogy a forradalmi zivatar sem tisztította meg teljesen a vallási viszályok romlott levegőjét: legyen elég csak egy esetre mutatnom rá a 60-as évekből. A reversalisok ügye nem ugyan törvényjavaslat, hanem egy rövid kérvény alakjában ismét országgyűlés elé kerül. 1866. máj. 7-én történt ugyanis, hogy az országgyűlési képviselőház akkori alelnöke *Andrássy Gyula gr.* elnöki jelentés alakjában bemutatja Skrabán György szodisniczi, vasmegyei helységben lakó bodnár mester folyamodványát, melyben azt kérte a képviselőháztól, hogy a vasmegyei főispáni helytartó rendelete folytán a koltai evangélikus iskola-tanítótól a kőszegi árvaházba erőszakkal elhurezolt vegyes házasságból született 9 éves fia az apai hatalom alá helyeztessék vissza.

Folyamodó előadja, hogy nősülése alkalmával bizonyos szerződést írt alá, melyet reversalisnak mondanak, de vend ajkú lévén

magyarúl nem tudott és az neki meg sem magyaráztatott, a szerződés megkötése -- mint mondja — akarata és beleegyezése nélkül történt. Neve aláírása után a jelenlévőknek mindjárt ki is nyilatkozta, hogy születendő gyermekeit a fennálló törvények szerint fogja nevelni. Kéri tehát a képviselőházat, méltóztassék gyermekét vallásának visszaadani és atyái hatalma alá rendelni.

A kérvényi-bizottság Skrabán kérelmét a következő véleményvel látta el: A jelen ügyben a kérvényi-bizottság a bepanaszolt fél kihallgatása előtt ítéletet nem mondhatván, esupán általános irányadóul annak kimondását ajánlja ez alkalomból a t. képviselőháznak, hogy ezen ház az ügyvezetett reversalisokat, melyeket a törvényhozás soha törvényeseknek el nem ismert, olyanokul s következőleg kötelezőkül szintén el nem ismeri; az erőszakkal, vagy bármi más tilos módon kiesikart okmányok az azokat behozott kormányrendeletek által is semmiseknek és érvényteleneknek lévén nyilvánítva. A képviselőház az 1848-iki XX. t.-ezikket, mely a törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapít meg, teljes érvényben fennállónak jelenti ki s minden vele ellenkező bárkitől származó eselekményt helytelennek és roslandónak. Különben a jelen kérvényt a kérvényi-bizottság a törvényes felelős kormány megalakúlta után az igazságügyi minisztériumhoz átszármasztatandónak, addig pedig a képviselőház levéltárába teendőnek véleményezi.¹

Ime tehát ott vagyunk, hogy még 1848. után is fennáll a reversalisok gyakorlata oly móddal is, mint azt Mária Terézia uralkodása alatt láttuk. Korántsem lehet azért a felhozott példából a reversalisok Mária Terézia idejében felmutatott gyakorlatát feltételeznünk. Bár arra nagyon alkalmas volt az idézett eset, hogy ne a régi idők emlékéből tanulja megismerni az 1848. utáni új Magyarország, hogy mint dúlták fel akkor a reversalisokkal elkövetett sérelmek a családok nyugalmit és boldogságát, mert egy Skrabán-féle eset a közvetlen tapasztalat erejével mutatta ezt.

A reversalisok tehát megmaradtak a magok teljes mivoltában az új időknek is, csak a rólok való felfogás változott meg lényegesen s ez nem engedte azokat a régi alakban és teljes érvényben fennmaradni. Ez a megváltozott felfogás sürgette egészen a legújabb időkig a különböző hitfelekezetek egymáshoz való viszonyának rendezését a teljes viszonyosság és egyenlőség elvi alapján.

*

Az 1865—68. országgyűlés nagy lépést tett a különböző vallásfelekezetek egymáshoz való viszonyának szabályozása felé. 63 év múlva a kezdeményezés után ez országgyűlésnek sikerült törvénybe

¹ Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847—1894-ig. I. k. 228. l.

iktatni hogy a reversalisok jövőre érvénytelenek; de csak törvénybe iktatni s nem tökéletesen megszüntetni azokat.

1868. szept. 19-én *br. Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter egy törvényjavaslatot készített és terjesztett a képviselőház elé a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyossága tárgyában, melynek egy külön czikkelye a vegyes házasságok kérdését szabályozza.

A reversalisok történetére vonatkozólag megemlítendő a *br. Eötvös J.* törvényjavaslatának 12, 13 és főként a 14. §-a.

A 12. §. szerint „a vegyes házasságok bármely fél papja előtt érvényesen köthetők“.

A 13. §. kimondja, hogy „vegyes házasságban élő házastársak egyező s akár írásban, akár két hiteles tanú előtt élőszóval nyilvánított akarattal mindkét nembeli gyermekek vallásos nevelése iránt szabadon rendelkeznek“.

„14. §. A szülők szabad rendelkezését korlátozni, vagy annak akaratajok ellenére érvénytelenítését követelni sem a világi hatóságok sem a hitfelekezeti egyházak jogosítva nincsenek“.

„Ennek folytán a gyermekek vallási neveltetéséről kiadott térítvények, vagy a szülők az iránti szabad rendelkezését korlátozó bármily okmányok érvénytelenek“.

A törvényjavaslat az osztályokhoz útasíttatván minden egyes osztályban beható tárgyalás alá került. Az osztályok előadóiól alakult központi bizottság azután a *br. Eötvös* féle javaslatot módosított alakban nyújtotta be a képviselőháznak, melyhez egy, a *Csengeri Imre* által szerkesztett jelentést csatoltak.

„Lényegesebb módosítást az eredeti törvényjavaslatnak azon szakaszai szenvedtek — mondja a jelentés — melyek szerint a vegyes házasságban lévő házastársakat gyermekeik vallási neveltetése tekintetében szabad rendelkezési jog illette volna meg. Méltányolhatók mindenesetre az elmélet magasabb szempontjai, melyekből a javaslat kiindult. Azonban a központi bizottság akként fogta fel a kérdést, hogy az legfőbbképen az élet dolga s így inkább az élettapasztalatok alapján és gyakorlati úton oldható meg. Csak egy pillantást kell e tekintetben a múltra vetni s azonnal előáll a jövő képe is. Mennyi vizsályt, mennyi zavart szültek a múlt évtizedekben a térítvények, melyek itt és ott a vegyes házasságra lépő felektől vétettek ki és pedig akkor, a midőn azok törvényben kimondva nem voltak? Mi lenne még, ha most maga a törvény utalná a feleket az egyezkedésre. Minő idegen befolyások, minő tilos eszközök férkezhetnének a szerződő felek közzé. Mennyi megbánásnak, mennyi keserűségnek és súrlódásnak nyitnának meg forrása? Miként szenvednének ezek közepett mind a házassági viszonyok, mind maga a vallásérdeke? A központi bizottság tehát abban állapotott meg, miszerint a gyermekek

vallását okvetlen magának a törvénynek kell meghatároznia. E törvényes meghatározásnak módzatánál pedig Erdély példája adta meg az irányt a bizottságnak, hol hosszú évek óta neveltetnek a fiúk atyjok, a leányok anyjok vallásában a közmegnyugvás mellett“.

„Egy hiánya lenne még a törvényjavaslatnak — folytatja a jelentés — nem lenne rendelkezés a megelőzőleg kötött vegyes házasságokból született vagy születendő gyermekek vallásáról. A központi bizottság tehát a házag betöltése iránt is javaslattal lép fel. Nem akar a törvénynek visszahatólag kötelező erőt tulajdonítani, de viszont azt is méltányosnak és minélelőbbi egyformaság tekintetéből meg nem tagadhatónak tartja, hogy a korábban keletkezett vegyes házasságokban élő szülőknek is joguk legyen közös megállapodás útján a jelen törvényjavaslatnak szabályaihoz alkalmazkodniok“.

Eme jelentésben felhozott okok alapján különösen ajánlja a bizottság a 12 és 17. §-oknak a törvényjavaslatba bevetését és a többiekkel együtt elfogadását. A nevezett szakaszokat pedig így szövegezik:

„12. §. A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyjok, a leányok anyjok vallását követik.

A törvényt el ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés ezentúl is érvénytelen és semmi esetben sem birhat jogerővel“.

„17. §. A jelen törvény életbe lépése előtt kötött vegyes házasságokból született, vagy születendő gyermekek vallásos neveltetésére nézve azon törvény marad hatályban, mely az ily házasságok kötése idején hatályban volt.

Jogukban áll azonban a szülőknek, hogy közös megállapodás útján ily esetben is a jelen törvény szabályaihoz alkalmazkodhassanak“.¹

A törvényjavaslatnak általános tárgyalása az 1868. nov. 30-iki ülésen kezdődött meg. Az elnök kérdésére, vajjon az eredeti, vagy a központi bizottság által szerkesztett törvényjavaslatot fogadja-e el a ház a részletes tárgyalás alapjául: a képviselőház ez utóbbi mellett határozott. Azután következett a részletes tárgyalás, melyen a minket érdeklő 12. §-t rövid vita után változatlanul fogadták el.

Az idézett 17. §-nál azonban *Tisza Kálmán* módosítványt nyújtott be, mely szerint a kérdéses szakasz harmadik sorában a „nézve“ szó után következő rész egészen kihagyatván helyébe a következő szerkezet tétessék: „A jelen törvény életbe lépése előtt kötött vegyes házasságokból született, vagy születendő gyermekek vallásos neveltetésére, ha azok még egyik vallás hitelvei szerint is fölavatva, azaz

¹ Zeller Á. i. m. I. k. 395. l.

bérmálva, vagy konfirmálva nincsenek és még a 14 évet el nem érték, vagy a fent kitett kort elérték, hasonlólag az ilyen házasságból született oly gyermekekre nézve, kik már valamely vallás hitelvei szerint fölavatva, azaz bérmálva vagy konfirmálva vannak, a 12. szakasz rendelkezése lép hatályba és az eddig fenállott törvény határozata marad érvényben“.¹

Eme módosítás előterjesztése után kéri Tisza K. a képviselőházat, hogy a kéz alatt lévő szakaszt két részre oszttaná, mert az esetre, ha indítványát elvetik, a szakasz második részére nézve is van indítványa, illetve észrevétele. Miután pedig a ház Tisza módosítását mellőzve az eredeti szöveget fogadta el, ő most a szakasz második részének kihagyását indítványozza, mert ez magának a törvényjavaslatnak szellemével nem egyezik meg akkor, midőn maga a központi bizottság törvény által kívánta meghatározni, hogy minő vallásban neveltessenek a vegyes házasságból születendő gyermekek.

Ez utóbbi (17.) szakasz tehát — Tisza módosítása szerint — a §. második felének kihagyásával került a főrendek elébe, hol decz. 5-én vették a javaslatot tárgyalás alá. Itt legelőbb a főrendiház hármias bizottságának jelentése olvastatott fel, melyben elő van adva, hogy a bizottság a 12. §-ban a szülők természetes jogát sértve látja s ezért ezt a pontot úgy óhajtja módosítani, hogy a szülők szabad rendelkezését a gyermekek vallásának megállapításánál korlátozni ne lehessen és csak ha jogukkal élni nem akarnának, akkor legyen érvényes a törvény rendelete, mely szerint a fiúk apjok, a leányok pedig anyjok vallását kövessék. A reversalisok eltörlésére vonatkozó második részét azonban a 12. §-nak érintetlenül hagyták. Élénk vita után a szavazás megtörtént a 12. szakaszra, mit 71-en 25 ellenében az eredeti szöveg értelmében fogadtak el. Így tehát a törvényjavaslatban a további térítgetésre alkalmas részt meghagyni a főpapi befolyásnak ez alkalommal nem sikerült.

A 17. §-t is módosítás nélkül fogadták el a főrendek. Tehát a két szakaszra a megállapodás megtörtént az érdekelt vallásügyi határozatok az 1868. LIII: t.-czikk 12., 13. és 17. szakaszaiban lettek törvénybe iktatva.

Az 1868. törvényhozás ennél fogva tiltó §-ban mondotta ki a reversalisok megszüntetését a jövőre vonatkozólag; sőt ezzel a kifejezéssel: „ezentúl is“ érvénytelen stb. némi szabadságot nyújtott azon szülőknek is, kik eme törvény előtt, a viszonyok nyomása alatt reversalist adtak gyermekeik neveltetése iránt.

Azt kellene hinnünk, hogy a reversalisok által előidézett visszás helyzetnek, további zaklatásnak az 1868. törvényalkotás LIII. cikkjének szentesítésével vége szakad. Nem úgy lett. E törvényalkotással csak újabb fordulópontjához jutottunk el kérdésünknek s így a reversalisok története tovább tart.

¹ Zeller Á., i. m. I. k. 414. l.

VII.

A reversalisok története az 1868-iki törvényhozás után
a legújabb időkig.

Míg az 1869. országgyűlésen *Irányi* már a vallásszabadság ügyében terjeszt a ház elébe törvényjavaslatot, hogy e század vallásügyi törvényalkotásaira rátegye a koronát és míg *Tisza Kálmán* egy határozati javaslatban indítványozza oda ítasítani a miniszteriumot, hogy törvényjavaslatot készítsen a kötelező polgári házasság behozatalára; az anyakönyvek polgári hatóság által vezetése és a szentszék eltörlése iránt: addig az országban a róm. kath. papság az 1868. törvényalkotás rendelkezéseit figyelembe nem véve tovább gyakorolja a reversalisokkal való úzelmeit. Hogy mennyire nem respektálja a klérus az 1868. LIII: 12. §-át, mutatják ama panaszok, melyek a hírlapokban megújúlnak a reversalisok miatt. De az 1871. évben még országgyűlésen is szóba kerül újra a reversalis ügye. *Körmendy Sándor*, országgyűlési képviselő ugyanis egy ilyen interpellatiót intéz ez év márcz. 9-én a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez: „Régóta érezzük, éri a haza egy teljes, minden klauzulák nélküli vallási törvénynek szükségességét és annak hiányát. Tudjuk, hogy már 1848 előtt a legfontosabb viták egyikét épen e tárgy képezte s azóta is ismét és ismét megindult a közhangulat ez irányban. Nem ritkán történtek felszólalások e szempontból ezen képviselőházban is, Természetes is t. ház; mert ha a polgári házasság szándékoltatik: kell, hogy annak legbiztosabb, legvalódibb alapja a lelkiismeret, a vallásszabadság, a belső ember szabadsága megtalálja a maga biztosítékait.

Hogy mennyire szükséges ez t. ház, azt tanúsítják a lapokban olvasható olyféle események. Hogy mennyire szükség lenne t. ház — ismétlem — oly törvényre: azt látjuk azon botránys eseményekből, melyek a lapokban oly gyakorta jeleztenek. Egy ily eseményre vagyok bátor a vallásügyi miniszternek figyelmét felhívni és hozzá egy kérdést intézni, mely ekként hangzik.

Kérem a vallásügyi miniszter urat: Van-e tudomása a miniszter úrnak arról, hogy Somogy megyében lévő Bares községben létező római kath. plébánia lelkésze egy környékbeli pusztán, Gyöngyösön lakó ev. ref. vallású eseléd, Szabó Istvántól — ki egy róm. kath. nővel lépett házasságra — reversalist vett születendő fiainak a róm. kath. vallásbani neveltetésükre vonatkozólag?

Ha nincs tudomása a föntebbi tényről a miniszternek: szándékozik-e mielőbb szerezni és a föntebbi nemcsak keresztyéntelenül intolerans; de úgy természeti, mint az 1868. évi LIII. t.-ezikkbe

ütköző, az érdeklött vallásfelekezetek közötti testvéries viszonyt, a honpolgári békét fölzavarni czélzó, az ev. ref. hitfelekezetűek egyházát lealázni törekvő eljárást megtorolni, illetőleg a megsértett törvény tekintélyének mielőbb elégtételt eszközölni s a szerzett elégtételről a képviselőház elé értesítést terjeszteni?*

A reversalisok tehát 1868 után a törvényes tilalom ellenére is megvannak igazi reversalisok alakjában is. De mégis, hogy a törvény tiltó rendelkezését oly szembetűnőleg ne sértsék, a róm. kath. papok nem annyira reversalis, tehát írásbeli egyesség (kötelezvény) által biztosították magoknak a vegyes házasságból születendő gyermekeket, hanem kierőszakolt becsületszóval erősített szóbeli ígéretek által. Hogy erre is hozzak fel példát: ez történt egy czecezi (Fehérm.) előkelő földbirtokos családdal, hol a róm. kath. nőnek oly összeköttetései voltak és vannak kath. papokkal, hogy óhajtott volt róm. kath. lelkész által eszközölni az esketést. Az eskető lelkész élve a kedvező alkalommal, írásbeli reversalist ugyan nem vett, hanem szóbeli ígélet által biztosította egyháza számára a születendő fiúkat.

Vagy pedig azt tették a róm. kath. egyház pásztorai, hogy a vegyes házasságból törvényesen protestáns vallásúnak született gyermekeket, a hol csak lehetett, megkeresztelve saját anyakönyvükbe írták be. Ezek az ú. n. elkeresztelési kérdések újabban az országgyűlésen is élénk vitákra adtak alkalmat. Ime a régi reversalis-ügy, más formában és más néven, kísért 1868 után is.

A mikor tehát az 1881. országgyűlésen az első elkeresztelési kérdés a két evangéliens egyház felterjesztett kérelme alapján felmerül, a régi sérelmeknek: a reversalisok kérdésének újabb alakulását ismerjük fel benne. A reversalis elnevezés ugyan nem hallatszik e vitákban többé, de végeredményében tekintve az elkeresztelési kérdést a még be nem végzett reversalisügy folytatásának tekinthetjük.

A második elkeresztelési vitát *gr. Csáky Albin* vallás- és közoktatásügyi miniszter 1890. febr. 26-án kiadott rendelete idézte elő, melyben ő az elkeresztelésekkel űzött visszaélések megszüntetése czéljából az 1879: XL. t.-czikk 1. §-a alapján¹ tekintettel az 1868. LIII. t.-czikk 12. §-ának rendelkezésére elrendeli, hogy a lelkészek bármely okból az 1868. LIII: 12. §-a rendelkezése szerint más valláshoz tartozó gyermekeket keresztelnek meg, kötelesek a keresztelési bizonylatot az illetékes lelkésznek átküldeni 8 nap leforgása alatt. Ha a lelkész ilyenmő ténykedését anyakönyvébe bejegyezte, a jegyzet rovatba mulhatatlanul beírni tartozik: „Hivatalból áttettett az N. N. lelkészi hivatalnak“. Anyakönyvi kivonatokat pedig akár magán, akár hivatalos használatra csak azon vallás illetékes lelkésze adhat, melyhez az illető egyén tartozik.

¹ Kihágást képez azon cselekmény, melyet 1. a törvény, 2. a miniszteri rendelet, 3. a törvényhatóság stb. kihágásnak nyilvánít.

E rendeletet törvényesség, végrehajthatatlanság és dogmába ütközés szempontjából hevesen megtámadták s a kath. papság által a rendelet ellen keltett mozgalom előtérbe hozta az egyház és állam között lévő viszony rendezésének szükségességét. Az 1891. évi költségvetés alkalmával 1890. nov. 18-án pedig *Irányi Dániel* a képviselőházban is szóba hozta a Csáky-féle rendeletet, mint a mely nem törvényen alapszik.¹

A vegyes házasságok kérdésénél ily módon felkeltett újabb vitatkozások kényszerítették a törvényhozást arra, hogy valahára erős kézzel nyúljon bele — a vegyes házasság törvényes rendezése céljából is — az összes házassági jog szabályozásába. Az 1893. év elején a képviselőház elé terjesztett u. n. egyházpolitikai törvényjavaslatok részben azt célozták, hogy a házasságkötés ügyének állami kezelése által nyugalom álljon be e kérdés miatt oly régóta viszálykodó és egyenetlenkedő ker. felekezetek között.

A reversalisok történetének felmutatott alakúatait átgondolva arra az eredményre jutunk, hogy az 1893. egyházpolitikai törvényjavaslat gyökérszálai a reversalisok s általában a vegyes házasságok kérdésének legrégebb történeti idejéig nyúlnak vissza. Tehát az 1893. évben a képviselőház elé terjesztett egyházpolitikai törvényjavaslatok: a házassági jogról, az állami anyakönyvekről, a gyermekek vallásáról, a reversalisok ügyével állanak belső történeti összefüggésben. Sőt ez utóbbi, a mennyiben az 1868: LIII. törvényezikk rendelkezéseit sem hagyta érintetlenül a reversalis ügyének történetét közvetlenül is érinti.

Az 1868. LIII. t.-cikkben tudvalevőleg az van kimondva, hogy a vegyes házasságból származott gyermekek nem szerint követik a szülők vallását; tehát e fiúk atyjok, a leányok anyjuk vallásában neveltessenek. Az 1868. törvény ezen paranesoló rendelkezését az 1893-ban benyújtott gyermekek vallásáról szóló törvényjavaslat olyképen kívánta módosítani, hogy a házasság megkötése előtt jogot enged a szülőknek szabad egyezkedés által állapítani meg születendő gyermekeik vallását.²

Az 1868. törvény eme módosítását (mely a törvény paranesát csak az esetben óhajtja fentartani, ha a szülők a nekik adott szabad egyezkedési jogukkal nem élnének) *Matuska Péter* előadó a képviselőház 1894. év jun. 17-én tartott ülésén a következőkben indokolta meg: Az 1868. törvény ismert intézkedése szükségesnek látszott akkor azon oknál fogva, mert 1868-ban, mint jelenleg is a házasság megkötése vallásfelekezeti alapon nyugodott s nyugszik, azért nehogy a vallásfelekezetek súrlódása és érdekharcza folytán viszályok támad-

¹ Ld. 1887—92. Képviselőház Naplója 19 k. 371. l.

² Az 1868. LIII. t.-cikk 17. §-nak eredeti szövegezése (a Tisza K.-felé módosítás nélküli) nyert e törvény szakaszban sanctiot.

janak, az akkori törvényhozás az ismert törvényt alkotta meg. Azonban most, midőn a házasság az állam jogkörébe vonatik be és az állam törvényei által szabályoztatik, szükséges, hogy a szülők természetes joga: gyermekeik vallásos neveltetéséről szabadon rendelkezni, kifejezést nyerjen az által, hogy a vegyes házasságban élő szülők megegyezésétől függjön, melyik vallásban neveljék gyermekeiket.

A gyermekek vallásáról szóló eme törvényjavaslat, miután mindkét ház megszavazta, 1894. decz. 9-én szentesítést nyert s ugyanaz évi XXXII. t.-czikk 1. §-ban a szülők előleges szabad egyezkedésének tért engedett, kimondván, hogy „a bevett vagy törvényesen elismert különböző vallásfelekezetekhez tartozó házaspárok, házasságuk megkötése előtt egyszermindenkorra megegyezhetnek arra nézve, hogy gyermekeik valamennyien az atya vagy anya vallását kövessék, illetőleg abban neveltessenek“.

„A megegyezés csak akkor érvényes, ha kir. közjegyző, kir. járásbíró, polgármester vagy főszolgabíró előtt a megállapított alakszerűségek mellett jön létre“ stb.

Az 1894. évi vallási (egyházpolitikai) törvényalkotás tehát a polgári házasság behozatala által lehetővé tette a szülők szabad elhatározásának természetes jogát törvénybe iktatni és ezzel a reversalisoknak, mint ilyeneknek, lényegi alkotó elemét: a kényszerítő erőt — mondhatnánk — méreg fogát vette el. És ha csak az állami hatalom ily beavatkozásán múlt, hogy a reversalisok oly sok viszályt felidézett sérelmeinek vége szakadjon: az 1894. vallásügyi törvények megalkotása a reversalisoknak történetét be is fejezte.

SZÁDECZKY BÉLA.

IRODALMI SZEMLE.

Háromszék vármegye.

Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Háromszék vármegye törvényhatóságának megbízásából szerkesztették *Pótsa* József szerk. biz. elnök, dr. Antal Mihály, Bogdán Arthur, Csifó Salamon, ifj. Gödri Ferencz, Gyárfás Győző, Málk József, dr. Székely György, Szentiványi Miklós. Kiadta Háromszék vármegye közönsége. Ára füzve 20 korona. S.-Szt.-Györgyön, 1899. nagy 4-edr. 380 l.

Háromszék vármegye, hazánk délkeleti védbástyája, a millenniumra maradandó becsű Emlékkönyvvel tisztelte meg magát és az ünnepelt hazát, úgy okoskodván, mint a jó gazda, hogy az új korszak előtt legjobb számot vetni a multtal, jelennel s annak alapján alkotni tervet a jövőre.

Az emlékkönyv a mennyit késett időben, úgy látszik, annyit nyert tartalomban, a mely mindenre kiterjed, ami Háromszék ismeretetéséhez tartozik. Kezdődik *Pótsa* József, az alkotásaiban fáradhatatlan, kitűnő főispán hazafias bevezetésével s a szerkesztő-bizottság előszavával.

Az első nagyszabású dolgozat *Csifó Salamon* jeles történeti műve: „Háromszék vármegye“, a mely előadja először a vármegye megalakulását, a székelyek eredetét, a községek, városok, járások leírását, majd Háromszék szereplését hazánk történetében. Az érdekes szöveget szép képek illusztrálják. Feltárul előttünk *Miklósvár*, a mely a három (Sepsi) Kézdi és Orbai) székhez idők folytán a negyediket (Miklósvárszéket) adta; *Bereczk* község, a Gábor Áron szülőföldje; *Ilyefalva*, kőfallal kerített templomával, a *kézdi-szentléleki Perkövár* s a *Tarnóczy-kastély*, a honnan 1636-ban a Mikes-fiak elrabolták Tarnóczy Sárát, *Léczfalva*, mely 1600-iki tábori országgyűléséről híres; *Uzon*, a Béliiek törzsfészke, *Bölon* várával és ősmagyar formájú kopjafás temetőjével, a Bodza-szoros vadregényes vidéke. A többi czikkek közt: *Alsó-Csernáton*, *Zágon*, a Mikes Kelemen faluja, a mondák kódébe burkolt *Bálványosvár*, *Árkos* látképe, az eszternelki kolostor, *Ojtoz*, a *kőpeczi* szénbánya, a *bükszádi* üveggyár, a *gyulafalvi* iparvasút, a torjai Büdös, részlet a rétyi nyirből, taplóval való halászat az Olton, a bodóki borvíz-telep. Előpatak, Kovászna, Málnás-fürdő, a Mikó-kastély Oltszemen, Ikavár, a Béli-kastély Bodolán, a br. Szentkereszti-kastély Árkoson, a gr.

Mikes-kastély Zabolán: szebbnél szebb képek összesen mintegy száz darab. Mennyi történeti emlék fűződik e nevekhez ezeréves történetünkben! Megindulás nélkül nem nézheti képüket a hazafi szeme.

Újabb fejezete Csifónak Háromszék szerepe az 1848/49-iki szabadságharcban, a melyre mindig büszke lehet ez a derék vármegye. Ő adta Gábor Áront a nemzeti ügy védelmére, a ki maga-öntötte ágyúival dicsően védte szűkebb hazáját a túlnyomó ellenség ellen, mígnem életét is ott áldozta fel a kökői hidnál az oroszokkal vívott diadalmas csatában (1849. júl. 2-án). Siremléket (melynek képe szintén látható a kötetben) napjainkban emeltek neki a hálás utódok.

Csifó Salamon nem elégszik meg az események elbeszélésével, mélyebbre is hatol a székelyek régi intézményei ismertetésével. A székely néposztályok, hadiszolgálat és katonáskodás, a székelyek jogai és azok gyakorlása; a vallás története; iskola, ipar, kereskedelem- és gözgazdaság cz. fejezetei lelkiismeretes tanulmányról tanúskodnak s magasabb tudományos színvonalra emelik jeles dolgozatát.

„Sepsi-Szent-György város története“ is mesterére talált ifj. Gödri Ferencben, a város jeles ifjú polgármesterében, a ki ép annyira otthonos a régi oklevelek és historicumok között, mint a mily kítűnő administratora városának. Tudomány és lelkesedés, városa múltja iránt meleg érdeklődés és annak szeretete sugárzik ki minden sorából.

A vármegye másik városa *Kézdi-Vásárhely* is megtalálta hű történetíróját Dobay Jánosban. Ez is, mint az előbbi, a város látképével és középületeinek térképével van illusztrálva.

Eddig tart a történeti rész (118 l.). Ezt követi a vármegye legújabb korának (1867—1896.) ismertetése és pedig a természeti viszonyoké dr. Székely Bendegúz, az időjárás dr. Farnos Dezső, a közigazgatás Szentiványi Miklós tollából. A közigazdaság különféle ágait (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, pénzügy, erdőgazdaság) kiváló szakemberek ismertetik. Az ősfoglalkozásról (vadászat és halászat) Málík József és ifj. Nagy Elek írnak érdekes, a fürdőket és ásványvizeket, melyekben Háromszék annyira gazdag, Gyárfás Győző írja le, a ki egyszersmind a vármegye közlekedési viszonyait is ismerteti (121—308 l.).

Hatalmas fejezet szól a közművelődésről: az egyházak, iskolák, népoktatási intézetek, a Székely Nemzeti Múzeum (Domján Istvántól), egyesületek, irodalom, művészet ismertetése (308—378 l.), a melynek sorozata külsőleg is jelképezi, hogy a vármegye lépést igyekszik tartani a modern cultura haladásával s a régi őserőhöz az újkor szellemi fejeit is serényen forgatja.

Az „irodalom és művészet“ terén eddig is nagy nevek hosszú sorozatára tud rámutatni: Apor Péter, Benkő József, Bod Péter, Cserey Farkas, Cserey Mihály, Körösi Csoma Sándor, Mikes Kelemen, Bölöni Farkas Sándor, Kriza János, Mikó Imre gróf, Baróti Szabó Dávid, Bálint Gábor, Téglás Gábor, Bedő Albert, Berde Áron, gr. Kálnoky

Dénes, dr. Szász István (botanikus), dr. Bartók György (erdélyi ev. ref. püspök), Bakk Endre, ifj. Gödry Ferencz, Nagy Sándor (hídvégi ref. lelkész, „Háromszék önvédelmi harcza“ írója), Földes Géza, Beke Antal, Csulak Lajos, Barabás Sámuel neveit méltó büszkeséggel említi fel az Emlékkönyv, mint Háromszék szülötteit.

A nagybecsű Emlékkönyvnél szebb milleniumi emléket nem állíthatott volna magának e derék vármegye, melynek fiai átérzik azt a magasztos hívatást, melyet őseik hazánk délkeleti védbástyájának megvédésében oly dicsteljesen teljesítettek s melyet az új-kor szellemében tovább folytatni s utódaikra átörökíteni nemesen felfogott hívatásuk.

A mit ifj. Gödry Ferencz városának kíván czikke végén, mi is azzal a kívánsággal tesszük le az Emlékkönyvet: „A magyarok Istene óvja s áldja meg őket nemes törekvéseikben!“ Sz. L.

Károlyi Zsuzsánna fejedelem-asszony.

Írta: *Bodrogi János* Bethlen-kollegiumi tanár. Nagy-Enyed, 1899. 63 lap.

Érdeklődéssel vettem kezembe e kis füzetet, mely egy kiváló magyar nő életével foglalkozik. Kétségtelen, hogy a magyar nemzet ezer éves története különböző korszakaiban nagyszámmal voltak oly magyar nők, kiknek történeti szerep jutott, kik koruk történetére talán irányítólag folytak be, kiknek életök történetét ha kellőleg ismerhetnők, multunk történetébe ha felvehetnők, sokkal gazdagabbá, érdekesebbé válnék általa a magyar nemzet ezeréves története; azonban krónika-íróink nagyon mostohán bántak a magyar nőkkel, szereplésüket, tetteiket meglehetősen homályban hagyták, csak fogyatékos feljegyzésekre szorítkoztak, mely mulasztást a későbbi kor nem pótolhatja. Bármelyik magyar nő életrajzát olvassuk a multból, mindeniken megérezzük az adatok fogyatékosága, hézagossága, a min az életrajz írójának lelkesedése tárgya iránt nem segíthet.

Ezt a benyomást teszi reánk azon kis füzet is, melyben Bodrogi János a legnagyobb erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor első feleségének, Károlyi Zsuzsánnának élet- és jellemrajzát igyekezett összeállítani. Szórványosan előforduló feljegyzések, a fejedelemhez írt vagy tőle vett levelekből fenmaradt és nyilvánosságra jutott nem nagy számú levél képezték azon anyagot, melyet Bodrogi felhasználhatott. Bodrogi igyekezett mindazt felkutatni és összehordani, a mihez hozzá juthatott és érdemes munkát végzett, mikor a fejedelem-asszony élet- és jellemrajzát helyes történeti érzékkel és ügyes tollal összeállítani megkísérelte. Hogy ez csak félig-meddig sikerülhetett, nem von le semmit az író érdeméből. Megtudjuk a kis füzetből, hogy Károlyi Zsuzsánna a köznapiaság felett magasan kiemelkedő asszony volt, akár mint hitves, akár mint házi-asszony, mint honleány; mint fejedelem-asszony méltó társa Erdély nagyszabású fejedelmének, Bethlen Gábornak, kivel a legboldogabb családi

életet élte, kit gyöngédségével, hű ragaszkodásával egészen lebilincsel. Boldogságukat nem is zavarta egyéb, mint külső körülmények: Báthory G. idejében a gyakori küldetések okozta távollét, az ország zavaros állapota, Bethlen fejedelemsége idején pedig ennek háborúi által okozott hosszas egymástól távollétel. Férje igaz szeretete mellett a nép ragaszkodását is bírta s 1622. május 13. történt korai halálát mindenkégy szolga, a ki csak ismerte őt.

Könyve végén méltó keserőséggel emlékezik meg szerző arról a barbarismusról, a mit a fejedelmi korszak után következő idők emberei a gyulafehérvári várban elkövettek. Lassanként pusztulni engedték vagy épen megsemmisítették mindazt, a mi az erdélyi fejedelmek idejére emlékeztetett. A Báthori- és Bethlen-czímert feltüntető kőlapok kaszárnyák falába berakva, vastag mészréteggel bevonva láthatók; más emlékekkel együtt eltűnt a nagy fejedelem-asszony síremléke is, mely pedig még a mult században megvolt. Sírkövét megsemmisítették, sirját kirabolták, „de emléket nem ölhette meg kegyetlen kéz. A ki a magyarnők legnagyobb erényeivel példányképül úgy ragyogott, mint ő, s a kinek olyan gyöngéden érző nemes szíve volt, mint neki, annak nevét megőrzi a hálás emlékezet, fentartja az idő“ — mondja szerzőnk igen szépen a jól megírt fűzet utolsó soraiban.

G—y.

Az összevont mondat.

(Az összevont kihagyásos és a rövidített mondat s közben több nyelvtani kérdés) modern szempontból. Irta: *Erdélyi Lajos*. Külön nyomás a nyelvtudományi közleményekből, gyakorlati alkalmazással is kiegészítve. Budapest, 1898. 80.

Az alig érthető hosszú vajadás után végre mégis csak napvilágot látott egy mondattani mű, mely Steinthal új-grammatikus iskolájának lélektani nyomozásait véli érvényesíthetni a szokásos logikai álláspontokkal szemben! Bizony itt van már annak is az ideje, hogy ne tanítsunk olyast, miben magunk is kételkedünk; félre a mesterkélttel, mikor előttünk a természetes!

Ily hangulatot gerjeszt Erdélyi munkája olvasójában. Ha művének igazi értékét akarjuk megállapítani, feltétlenül ismernünk kell az „összevont mondat“-féle elnevezésnek történetét, értelmét és körét. Helyesen érezte ezt már maga a szerző is, mikor 2 oldalra terjedő előszava után 33 oldalnyi bevezetést adott tárgyalásához, mely az előbbiekkal együtt a művet 146 oldalra egészíti ki. Célja — mint előszavában mondja — nem törekszik „felforgató újításra“, hanem csak „egyszerűre“, s a tudomány szempont mellett a gyakorlatit sem tévesztí szem elől. Egy kissé túlzott az előbbi szerénység! Mert ha igaza van, — miről maga a munka győzhet meg legjobban — bizony megzavarja egy kicsit mondat-tanainkat, melyeknek bátran oda mondhatja a szerző, hogy nincsenek tisztában az „összevont mondat“ fogalmával, még kevésbé körével, minek következtében elemzésük is helytelen.

De hogy jobban, biztosabban kiirthassa tanaikat az „összevont mondatot” illetőleg, tüzetesen, a példák nagy zömével, előadja bevezetésében azok történetét. Maga a fent idézett elnevezés először a görögök-nél lép fel, kiktől, a régibb német nyelvészek is átveszik alapjában, míg végre Adeiung megfogalmazza hivatalos alakját, melyen aztán a téves magyarázatok egész sora lép fel. S jöllehet Kern „reformjavaslatát” a német nyelvészek, Erdmanntól Burghauserig tudomásul veszik, az „összevont mondat elmélet” még mindig divik, sőt varázsereje a francziákat és angolokat is meghódítja. Nálunk 1855-ben merül fel először a „Sárospataki vezérkönyvben” s tart Dr. Halász Ignác nyelvtanáig 1896-ig, mely már a lélektani alapnak hódol a logikaival szemben, a nélkül, hogy előtte valaki szavát e tévedés ellen Brassain kívül fel-emelte volna.

Maga, ez a 33 oldalnyi bevezetés, hangya-szorgalommal gyűjti össze a tárgyalandó kérdés történetét s nemcsak az idevágó tanulmányok számára bír nagy értékkel, hanem fontos és hasznos az egész mondattanra nézve is. E rész nyelvezete elég tömör, világos s előadás tekintetében a munka legsikerültebb részének találom.

Nem mondható ez már a tárgyalásról, mely különben azt hiszem a mondattanra vonatkozólag részben döntő felfedezéseket is ad. Itt a bevezetésben adott 4-es felosztását követi Erdélyi.

I. csoport: Közönségesen ismert összevont mondat. (Pld. Barangol és zúg az őszi szél.) E csoportokra nézve Brassai, Kern és Burghauser nézetét látszik elfogadni, kik ugyan logikai alapon jutnak jobbra az eredményhez, de e mellett a helyes lélektani alapot sem mellőzik. Az összevonási elméletet avval dönti meg — mit már Dr. Halász Ignác egyetemi előadásaiban szintén felhozott — hogy t. i. az idetartozó mondatok közt olyanok is vannak, melyek egyáltalában nem választhatók szét. (Pld. Hunyadi László és Mátyás testvérek voltak.) Ezt az érvet szigorubban ki kellett volna a szerzőnek emelnie s vele szemben azt, hogy némelyek szétválaszthatók, esetlegesnek tartani. Igazság ez, nem szorúl palástolásra! Mert, hogy csakugyan igaza van állításának, azt eléggé bizonyítja, midőn a hibás elmélet alapjaként a gondolat és ítélet azonosítását leplezi le, a mi ellen már Aristoteles is kikelt.

A munkának következő része, mely a logikának a tárgyhoz tartozó történetén fut át (46—90) s melynek keretében a szerző egy szép lélektani indokolást is ad, igazi csattanója a szolid kis munkának, mely a legtöbb esetben amúgy is helyes nyelvtörténeti és összehasonlító alapon áll.

II. csoport: Az olyan kihagyásos összetett mondatok, a melyeknek egyik mondatában a közös rész nincs ismételve. (Pld. Nappal is van, világosság is.) E mondatokkal szemben aránylag a legkeményebb kritikát követi. Érzi, hogy az elnevezés egy-két esetben megállhatna ugyan, de az okoskodást alapjában megczáfolja, még pedig sikeresen,

mert a történelmi és lélektani kutatás itt is mellette dönt. S míg az előbbi csoport megdöntésénél már tekintélyes nyelvészekre is hivatkozhatott, itt teljesen önálló alapon áll.

III. csoport: Olyan többszörösen összetett mondatok, a melyekben több egyenlő rangú mellékmondat áll egy főmondat mellett; vagy megfordítva: egy mellék mondat több mellérendelt főmondathoz tartozik közösen. (Pld. Hogy elutazását halogatta, önöknek kedves volt, nekünk kellemetlen). Itt Heysevel kerül össze a szerző s eljárására szintén a formális logikai elemzés bélyegét üti, „többszörösen összetett mondatoknak“ nevezvén őket, mit ismét az argumentálásnak fent említett módjával bizonyít — bár már csak úgy odavetve.

Egyébként biztos és hatásos érvelését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ugyanazon szellemi eszközökkel dönti meg mind a négy csoportra vonatkozó hibás elméleteket. S tán ez jogosíthat fel bennünket arra, hogy elveinek a mondattan egyéb kérdéseire vonatkozólag is diadalt jósoljunk.

IV. csoport: Rövidített vagy kurtított mondat. (Pld. Maga a természet parancsolja könnyeznünk). E fejezetnek legérdemesebb része azon lap, mely mintegy a határt látszik kijelölni a jövőre nézve, hogy mit is lehetne tulajdonkép „rövidített mondatnak nevezni“.

A művet az új eredményeknek a tanításba való bevitelére adott utasítások zárják be, melyek, valamint maga az elmélet, sokkal egyszerűbbek és természetesebbek, mint a maiak. E rész az egész művet egy harmonikus egészszé kerekíti ki.

A tárgyalás menete, az anyagelhelyezés kifogástalansága már a nyújtott rövid vázlatból is kitűnhetett. S midőn elvéhez híven mindig ugyanazon argumentumokkal dönt, egy matematikai pontosságú módszert is adott hasonló kérdések elbírálásához. Erősen meg vagyok győződve, hogy e mű nyelvészeti tudásunkban nagy hézagokat van hivatva pótolni, nem csak a címül felvett mondatok keretében, hanem egyébütt is, mert azok megczáfolásával egy egész sereg kérdést visz a nyelvészek ítélőszéke elé.

Új iskola-nyelvtanaink ebben fogják találni igazabb alapjukat, melyen felépülve, elvetik valahára azt a sok zavaros formális logikai bonczolást és nagyobb szerepet juttatván a lélektannak, a dolgot igazabban és mégis egyszerűbben hirdetik. E munkát egyes részeiben már a kolozsvári egyetem és m. tud. Akadémia is megjutalmazta. Hiszem, hogy még egy jutalom vár a jövőben szerzőnkre s az jelen elveinek diadala lesz.

Stodolni Gyula.

A görög eposz története.

Irta: *Croizet M.* Fordította: *Kempf József.* I—II. kt. Budapest, 1897—98.

A magyar irodalom már régóta érezte egy görög irodalomtörténet hiányát, mely a hangyaszorgalommal folytatott philologiai vizsgálatok eredménye alapján egységes képből tárná fel előttünk a görögök szellemi alkotásait. Egy ily mű kidolgoztatására, vagy eredeti hiányában, a külföldi nagy irodalmak valamelyik kiválóbb termékének lefordítására az Akadémia volt legilletékesebb, ennek könyvkiadó-vállalata a legalkalmasabb mező. Az Akadémia végre sort is kerített erre; miután 1891—93-ban kiadta Ribbecktől *A római költészet történetét* 3 kötetben; most, a könyvkiadó-vállalat legközelebbi letelt cyclusában Croizet főntézimzett művét bocsátotta közre. Sajnos, ez se teljes, mint az előbbi; címét és tárgyát illetőleg teljes, a mennyiben mindkettő kimeríti felőlelt tárgyát, amaz a római költészet, ez a görög eposz történetét, de annyiban mindkettő csonka, hogy amaz mellőzi a próza-irodalmat (történelem, bölcsészlet, jog stb.), emez pedig a nagy görög irodalomnak aránytalanul nagyobb részét, abból úgyszólván csak egy cikkelyt nyújt. No, de reméljük, hogy alkalmilag a még hátralevő részletek pótlásáról is gondoskodni fog az Akadémia, illetőleg e mű további köteteit is lefordíttatja, mert e két kötet csak első részlete egy nagyobb szabású görög irodalomtörténetnek, a mint erről az előszóból s a mű más helyeiről is meggyőződhetünk. E nélkül az előszó és bevezetés nem fog arányban állni az utána jövő részlettel, mert mindkettő teljes görög irodalomtörténethez van írva.

Croizet műve nemcsak a szoros értelemben vett szakkörök, hanem általában a művelt közönség számára készült; egyesíti magában a philologiai és aesthetikai előadásmódot; kellő philologiai kritikával és bibliographiai apparatussal dolgozik, de nem vész el ezekben, hanem ezeket csak eszköznek tekinti a mű megértéséhez, a mű lényegébe, szellemébe való behatoláshoz. „Czélja — mint az előszóban mondja — összegyűjteni és összefoglalni egy egységes egészet alkotó, eléggé terjedelmes, könnyen olvasható és könnyűszerrel útbaigazító munkában ama főbb tények és alapvető eszmék láncolatát, a melyeket a philologiai kutatások a klasszikai görög irodalom keretében napfényre hoztak; feltűntetni a görög szellemet, a mint az irodalmi műfajok alkotásaiban saját törvényeit követve nyilatkozik és megalakul; bemutatni minden kérdésre vonatkozólag ama végkövetkeztetéseket, a melyek, véleményünk szerint, a leghelyesebbek“. E czélt a szerző német alaposággal, tudományossággal s francia, világos, könnyed, szabatos előadással valósítja meg; műve mind a két nagy nemzet írói és tudósi kvalitásait egyesíti: a németek szorgalma, rengeteg terjedelmű és mélyen járó philologiai

és kritikai munkálkodása nyújtotta hozzá az alapot, (a bibliographia $\frac{9}{10}$ -ed része német szerzőkre vonatkozik), s egy francia tiszta és világos gondolkodása foglalta ezeket elegáns, könnyen érthető előadásba össze, úgy, hogy e mű kiválasztását és lefordíttatását szerencsés gondolatnak kell tartanunk.

A mű főtárgyai Homeros és Hesiodos. Igazán szükség volt már arra, hogy a homerosi kérdés állásáról a nem-szakemberek is, kik hallottak felőle valamit, tájékoztassanak. Croizet műve e tisztet remekül betölti. Az *előszó* a görög irodalomtörténetírás fokozatos fejlődéséről és mai állásáról szól, a *bevezetés* a görög fajt és szellemét s nyelvét ismerteti, s a görög irodalom egyes korszakait jellemzi. Ezután jön a tulajdonképeni tárgyalás 13 fejezetben: I. Az óskorszak. II. Az Ilias, a költemény kritikai elemzése. III. Az Ilias megalakulása. IV. Szellem és művészet az Iliasban. V. Az Odysseia, a költemény elemzése. VI. Az Odysseia megalakulása. VII. Szellem és művészet az Odysseiaiban. VIII. Homeros és a Homeridák. IX. A cyclikus költészet. X. A hesiodosi költészet előzményei. XI. A Munkák és Napok és a gyakorlati költészet. XII. A Theogonia és a genealogikus költészet. XIII. Az epikai korszak vége. Az I. kötet terjedelme XLVIII+352 lap, a II. köteté 429 lap.

A mű fordítása egészen véve jó, gondra, szorgalomra és ízlésre vall, de itt-ott kissé homályos és nehézkes, kissé francziás, s írásmódja nem mindig egyöntetű. Vannak mondatok, habár csak elvéve, a hol csak ügygyel-bajjal tudjuk az értelmet kivenni; tekintve a mű világos, szabatos előadását, mi az ilyen helyeken inkább vagyunk hajlandók a fordítót, mint az író t okolni. Másutt meg, szintén csak elvéve, francziás fordulatokra bukkanunk, olyanokra, a melyeket egy magyar író nem úgy írna, nem úgy fejezne ki; e helyeken nem ártott volna az eredeti színezetéből, himporából valamivel többet letörölni, hogy a mű úgy olvastatta volna magát, mint eredeti magyar munka. Egy gondos magyar író például, ha olykor végszükségben használja is, de nem mondja tizszer-húszszor: *bír valamivel* (I. kötet XXIII., 23., 43., 55., 89., 205., 215., 237., 244., 261., 268., 286. l.), vagy éppen: *bír valamit* (I. 245., II. 97.); nem mondaná: „L. két emlékirata a következő közös czím alá kerültek“ (I. 249.), „Az ütközet pompásan van megírva, mely a homerosi költés egyik legszebb példányképe“ (I. 197.), „Nekik még jól kellvén nevéket sem ismerte“ (I. 246.); nem mondana ily *gallicismusokat*: „Az érzelem finomságában áll az, a miben ez a költő nagy mester“ (II. 42.), „És ez az valóban, mely csakugyan legjobban kiviláglik“ (II. 43.), „A szavakkal való visszaélés *egy nemére* találunk“ (II. 15., továbbá: II. 52., II. 89., II. 90.). Némi feledékenységre vagy gondatlanságra mutat a fordító részéről, hogy többes alanyhoz egyes állítmányt illeszt (I. 214. és I. 235.), valamint az idegen szóknak hol latinos, hol magyaros írása; előfordul nála, olykor *ugyanazon a lapon*:

epos és eposz, classicus, classikus és klasszikai, plasztikai és plasticus, héros és hérosz, archaistikus és archaisticus, epikus és lyricus, Hekuba és Hekabe, Helena és Helene, Eumaios és Eumaeos; végül erre vall a sok sajtóhiba is, jóval több, mint a mennyit a II. kötet végén kimutat. Nem egyöntetűek bibliographiai idézetei sem; a német munkáknál a kötetet s lapszámot hol magyarul, hol francziául jelzi; hol Göttingát, hol Göttingent, hol Heidelbergát, hol Tübingent ír. Még a magyar szók írásában se következetes; előfordul nála *erővel teljes*, *erővel való teljesség* mellett *erőteltesség* is. Fénelon *Télémaque*-jánál megemlíti a jegyzetben, hogy a Zoltán János fordításában 1783-ban magyarul is megjelent, holott, ha már szükségesnek látta ezt felhozni, inkább *Haller László* fordítását idézhette volna, a mely jóval hamarabb 1755-ben jelent meg, s 20 év alatt négy kiadást ért.

R. L.

KÜLÖNFÉLÉK.

E. Kovács Gyula.

Színész és költő volt s mindkettő a szó legnemesebb és legidealisabb értelmében. E tulajdonok és csodálatos halála együtt méltók arra a nagyszerű részvételre, melyet halála országzerte keltett. De sehol sem okozhatott halála nagyobb veszteséget, mint Kolozsvárt, mely a haza nagyobbik részéről ide bejött színésznek és férfiúnak igazi hazája lett; és sehol sem kell, hogy emléke megörökítésére inkább megtegye a közönség a maga hazafiúi kötelességét, mint itt. E. Kovács 1839. febr. 14 én Gebén született (Szathmár m.), mint Kovács Mihály, nagy-dobosi ref. lelkész fia. Szathmáron és Debreczenben tanult, hol a színház és különösen Egressy Gábor játéka oly hatással voltak rá, hogy a különben kitűnő tanuló elhatározta, hogy színész és költő lesz. Szökve ment el a szülei háztól s 1856. aug. 17-én lépett fel először Lángh Boldizsár társulatánál. Ezóta szülei haragja, anyja bánata daczára megmaradt e pályán, melyen rövid idő alatt a legelső köztársasági küzdötte fel magát. Először 1862-ben lett a pesti nemzeti színház tagja, honnan becsvágya méltó kielégítése végett 1865-ben Kolozsvárra jött s azóta ez lett igazi hazája, hol azonnal a közönség szeretett és csodált kedvence lett. 1869-ben ugyan egy évre újra Pestre szerződött; de nem találván óhajtott méltánylásra, 1870-ben újra Kolozsvárra tért vissza s egyfolytában 1878-ig volt itt színházunk büszkesége. A mondott évben b. Podmaniczky megint Pestre hívta meg, hol ez alkalommal 1882-ig maradt, midőn újra Kolozsvárra tért meg s azóta állandóan színházunk legelső tagja volt és maradt. Mint színészt különösen azt jellemezte, hogy rajongott a nagy, kiváló hősi jellemeikért;

de egyszersmind oly nemzeti, hazafiúi rajongása volt, hogy ő, ki a legnagyobb tragikus hősök alakítója volt Shakespeare, Schiller stb. tragoediáiban: egyszersmind nemcsak a legnagyobb magyar tragikai hőst, Bánkot, játszodta a legmélyrehatóbb figyelemmel, de alig van figyelemreméltó magyar hősi darab, melyet színpadra kiváló műgonddal és szeretettel ne alkalmazott volna. Tragikai szerepekre a természet különösen alkalmassá tette. Gyönyörű feje, kiváló tekintete és természetének külső adományai meglepők voltak s mindezekhez élete javakorában csodálatosan bírta a kifejezés, megtestesítés adományait, melyekkel mindenkit el birt ragadni. Másik nevezetes adománya volt a kedély, a szívjóság, humor és joviális kedvesség. Valami szeretetre méltón elbájoló volt abban, midőn ő víg volt s tudott oly vidám lenni, mint a milyen az a vidámság, minőt pl. id. Dumasban találunk. Ezekhez kell venni, hogy E. Kovács tanult és folyton tanuló, elmélyedő természetével mélyen behatolt a felfogott jellem tanulmányozásába s mindig lekötötte figyelmünket, még ha nem értettünk is vele egyet. Az idealismus, a bölcselkedés, a töprengés, a hazafias lelkesedés, nemes fölhevülés teszik költése alapvonásait is, mert ezekkel mélyen és oldhatatlanul volt lelke összekapcsolva. E nemes idealismus tükröződik halálában is. Petőfi halála 50 éves évfordulóját ünnepelte a haza s az ő feladata volt a fehéregyházi csatamezőn a költő sírja felett elszavalni Jókai *Apotheosisát*. Lelke már napokkal azelőtt lázban égett, hogy ő, az általa legjobban szeretett magyar költő sírja felett szaval. Már kora reggel óta ott elmélkedett, lelkesedett jul. 30-án a fehéregyházi honvédsírnál s a szavaltatba egész lelkét belelehelte. Alig végezte be, elszédült, lerogyott és azóta csak pillanatokra térve magához, negyednapra meghalt. Így halálának emléke a legnagyobb napok egyikéhez van kapcsolva s legyen bár korunk még oly hitetlen, azt kell mondanunk, hogy halálának szépsége, melyet azóta a költészet is dalba foglalt, lelke nemes idealismusának jutalma; s ha ez halála miatti veszteségünket nem apasztja, legalább enyhíti.

F. Z.

Id. Böhm Mihály.

Az *Erdélyi Múzeum Egylet* legrégebb, hűséges tisztviselőinek egyike: Id. Böhm Mihály, augusztus hó 22-én, 77 éves korában csöndesen elhunyt. A könyvtár segédőre volt s mint ilyen népszerűsége és szeretetre, köztiszt életre tett szert. Kötelességtudása, hivatása iránt való szeretete és buzgalma meg is érdemelték azt az általános rokonszenvet, mely iránta életében, halálában nyilvánult. Nem is nevezte másként senki, mint *Böhm bácsi*. Patriarchalis alakja a könyvtártól elválaszthatatlannak látszott, a könyvkiadásnál működött leginkább, de régebben a könyvtár rendezésében is tevékeny részt vett. Mint könyvkiadással foglalkozó tisztviselő, a közönséggel érintkezett és ennek szere-

tetét épen az által nyerte meg és érdemelte meg, hogy változatlan szelidséggel, nyugalommal, szolgálatkészséggel állott rendelkezésére mindenkinek egyaránt. E tekintetben valóban mintája lehet bármely tisztviselőnek. Maga magának jutalmául tekintette, ha másoknak szolgálatot tehetett és segítségére állott tudományos törekvésében, tanulmányjaiban.

Id. Böhm Mihály 1822 július 28-án született Kolozsvárt, tanulmányait Marosvásárhelyt végezte. 1847-ben Kabos Dániel ítélőmester mellett jurátussá lőn. E tisztségében, hivatalos bizonyítványa már föl-
említi és kiemeli egész életén át végig vonuló lelki tulajdonait: „Midőn — úgymond a bizonyítvány — a királyi táblai és irnokszéki üléseket gyakorolta, erkölcsében fedhetlenséget, a honi törvények tanulásában szorgalmat, felsőbbekhez engedelmisséget s tagtársai iránt szerénységet tanúsított“.

1848 októberében Kolozsvárt tiszteletbeli városi irnokká választották, majd szolgabíróvá. Ez utóbbi állásából az abszolutizmus fosztotta meg, az új közigazgatási rendszerrel. Darab ideig Tompa Károly bíró mellett dolgozott magán alkalmazásban. Nemsokára a kolozsvári ev. ref. kollegiumhoz német tanítónak alkalmazták, majd 1855 szept.-ben állandóan s véglegesen megválasztották ez állásra. Nehéz feladata volt: a tantárgy, melyet tanítania kellett, a lehető legnagyobb népszerűtlenségben állott és tanítását erőltették. Böhm Mihály kötelességét oly hazafiasan, oly tapintattal végezte, hogy az ifjúság is, a tanítótestület is megbecsülte és tisztelte. Mint német tanítónak rendes szokása volt, hogy lelkes szavakban intette a fiatalságot: becsüljék meg és míveljék a magyar nyelvet, a nemzeti művelődés javára. E mellett és ez után a német nyelvről sem szükséges megfélekezni — „nem árt az, ha tudjuk“, mondogatta. És ilyen módon tanításának több sikere volt, mint bárki másnak e tárgyból.

Halála nagy részvétet keltett városszerte. Sok, sok tisztelőjét szomorította meg a szerény, jóságos agg férfiú, halálával, melyet ő maga nagyon óhajtott. 1897-ben elhunyt neje. Azóta nem kívánt semmivel sem foglalkozni. Folyamodott nyugdíjaztatásáért s ezt meg is kapta, kegydíj alakjában. Azóta folyton felesége után vágyódott. Temetésén nagy közönség volt jelen. Külön kocsi vitte a szebbnél szebb koszorúkat, köztük az *Erdélyi Múzeum-Egylet* koszorúját, A temetésen a Múzeum-Egylet választmánya több tagjával képviseltette magát. A halottas háznál *Szász Gerő* mondott imát, a sírnál pedig *Herepei Gergely*. Az elhunyt emléket számos barátján, tisztelőin kívül mint hűséges, régi, derék tisztviselőjét, e kegyelettel őrzi meg az *Erdélyi Múzeum-Egylet* is.

Gyalui Farkas.

Br. Wesselényi Miklós alelnöksége megerősítése a nyár folyamán érkezett le az Erdélyi Múzeum-Egyletnek: Ő cs. és apostoli királyi felsége f. é. máj. hó 26 án Bécsben kelt legfelsőbb elhatáro-

zásával báró Wesselényi Miklósnak Szilágymegye főispánjának az Erdélyi Múzeum-Egylet alelnökévé történt megválasztását jóváhagyni méltóztatott. Erről a Múzeum-Egyletet f. é. ápr. hó 20-án 142. sz. a. kelt jelentésére értesítem. Budapesten, 1899. évi jún. hó 12. én. A miniszter helyett: *Zsilinszky* államtitkár.

Apaffy- emlékek az Erdélyi Múzeum-Egylet régiség-tárában. Az „Erdélyi Múzeum“ juniusi füzetében bővebben ismertettük az erzsébetvárosi (ebesfalvi) történeti emlékeket, az Apaffy-kastély felíratos és faragott köveit, melyeket *Avedik* Lukács főesperes „Erzsébetváros monografiája“ cz. (1896-ban megjelent) nagy szorgalommal írt és nagybecsű munkájában már előbb tüzetesen leírt és műértően méltatott. Erzsébetvárosra járván, az Apaffy-kastély udvarán heverő faragott és felíratos köveket a város érdemes polgármestere figyelmébe ajánlottuk, proponálván vagy egy városi múzeum kezdeményezését, vagy ha erre a város nem hajlandó, kérve a felhasználatlan címeres és felíratos kövek s egyéb tárgyak az Erdélyi Múzeum-Egylet régiség-tárába való beküldését. A város műértő derék polgármestere Erzsébetváros tanácsa elé terjesztette az ügyet s ennek határozata következtében a műbecsű régiségeket beküldötték az Erdélyi Múzeumnak, az egylet titkárához intézett következő levéllel:

„Van szerencsénk tisztelettel értesíteni Nagyságodat, miszerint az erzsébetvárosi Apaffy-kastélyban kiválasztott felíratos követ, kőoroszlánt, vaspléhzászlócskát és vasekét a múzeumban való elhelyezés végett, mint sz. kir. Erzsébetváros közönségének ajándékát, mai napon vasúton elküldöttük. Fogadja stb. Sz. kir. Erzsébetváros Tanácsa, 1899. jul. 4.

Trajánovits János,
polgármester.

A beküldött tárgyak a következők: Apaffy Gergely címeres és magyar felíratú kőlapja 1567-ből, melyet nejének, Gerendy Erzsébetnek emlékére faragtatott s illesztetett a kastélyba, ezzel a magyar felíratral (abban az időben ritkaság a magyar felírat): „*En Appaffy Gergely az én attiamfiának Gerendi Ersebetnek emlékezetire faragattam ki ő címerét e köre*“. — A kőoroszlán XVI. századi, a milyen még a kapu két oldalán befalazva áll. A pléhzászló a keleti bástya tornyán állott szélzászló *A. M.* és *B. A.* betűkkel (Apaffy Mihály Bornemisza Anna). A vaseke az utolsó erdélyi fejedelem ekéje volt. — A műbecsű tárgyak átengedéseért hálás köszönettel adózunk a hazafias város közönségének, derék polgármesterüknek s ajándékukat kegyelettel őrizzük meg régiség-tárunkban.

Az Erdélyi Kárpát Egylet néprajzi múzeuma, melyet a restaurálás alatt lévő Mátyás-ház termeiben fognak elhelyezni s a Mátyás-szobor leleplezése alkalmával megnyitni, a nyár folyamán igen becses

és számos tárgyakkal gyarapodott. Hegedüs Sándor kereskedelmi m. kir. miniser úr a múzeumnak átengedte a milleniumi kiállításon szerepelt erdélyi tárgyú néprajzi viaszab alakokat: a szebeni vásárt feltűntető nagy (m. e. 28 alakból álló) csoportozatot, a város piacza vászonra festett háttérrel, a szebeni pénzváltó csoportot. Azonkívül ezer frt segélyt adott házi iparcikkék gyűjtésére s a Magyar Államvasutak erdélyi tájképeinek fotografiáit is átengedte a múzeumnak. A kiállítást rendező bizottság elnöke *Szádeczky* Lajos nyári erdélyi körutjában az ország-rész több helyéről becses tárgyakat gyűjtött. Így Beszterce vidékéről szász népies hímzéseket. A Nyárad-mentérről varrottasokat, kancsókat, Mikházáról a régi kolostorból megszerezte a 2—300 éves szebbnél szebb műhímzéseket, melyek előkelő úri családok adományából származtak s a rongálás használatból kivonás és nemzeti közkinccsés átengedés által az enyészettől mentetnek meg. A Barcaságból régi szász korsók, kancsók és tányérokbl szép collectiot (70 drbot) állított össze és 4 drb XVII—XVIII. sz. ónkannát szerzett. A néprajzi muzeum ilyen auspiciumok mellett biztos lépésekkel halad a megvalósulás felé.

Az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás erdélyi történelmi bizottsága az alábbi fölhívást intézte Erdély közönségéhez :

Az 1900. évi párisi kiállítás magyar történelmi csarnokában egyik nagy terem, az „*erdélyi fejedelmek terme*“, Erdély műkinccsének bemutatására van fentartva. Kedvező alkalom bemutatni a nagy világ előtt Erdély egykori jelentőségét, dicsőségét, culturáját, világtörténelmi szereplését.

A nagy világ elfeledte már azt, hogy utolsó nemzeti fejedelmünk a Szapolyaiak világpolitikát űztek, hogy a francia királyokkal, török szultánokkal állottak szövetségben; Báthory István fejedelmünk mint lengyel király kora egyik leghatalmasabb uralkodója volt s hatalmi köre a Balti-tengertől a Fekete-tengerig s a Dwinától az Aldunáig terjedt; Bethlen Gábor, I. Rákóczi György a harminczéves háborúban döntőleg vetették mérlegbe hatalmuk súlyát, — s az utolsó erdélyi fejedelmek, Apafi Mihály, II. Rákóczi Ferencz, a legnagyobb francia király, XIV. Lajos szövetségesei valának. Mennyi kegyeletes emlék, nemzetünk mennyi dicsősége fűződik kétszáz év történetéhez!

Ámde hogy ennek a dicső fejedelmi kornak s az azt megelőző századoknak mennyi látható emléke, műkinccse van még meg Erdély határai között, azt a világ nem tudja, magunk is csak részleteiben ismerjük: azt egész terjedelmében összegyűjteni s bemutatni a külföld előtt is a legjobb alkalom most a párisi kiállításon nyílik, abban a szajnaparti nagy csarnokban, mely a magyar kiállítás hivatalos helyiségéül is fog szolgálni.

Az *erdélyi fejedelmek termét* úgy kell berendeznünk, hogy az méltó legyen e dicső multhoz, hogy az Erdély egykori hatalmát szemlélhetővé, frappánssá tege.

Dokumentálnunk kell a külföld előtt Erdély régi műveltségének

magas színvonalát, a tudomány, művészet és ipar terén elért harmonikus fejlettségét, régi műemlékekben való gazdaságát, melyet az ősi hagyományok iránt maiglan élő kegyelet nehéz viszonyok között is megőrzött a templomokban, főúri családokban, nemesi udvarházakban, polgárok tűzhelyeinél, múzeumokban, városok és egyházak birtokában.

Össze akarjuk azért gyűjteni a régi műkincseket, a világhírű erdélyi ötvösművészet remekeit, serlegeket, kupákat, zománcozott és drágaköves ékszereket, fegyvereket, zászlókat, régi butorokat s házi felszereléseket, costume-öket, képeket, keleti, u. n. „erdélyi“ szőnyeget s minden műbecsű tárgyat.

Különös súlyt fektetünk a régi erdélyi katonaság, főkép a huszárság emlékeire, a melyekre vonatkozó képeket, ábrákat, metszeteket részint az *erdélyi-*, részint a tervezett *huszár-teremben* állítanánk ki.

Mindezeknek összegyűjtésére a kereskedelmi m. kir. miniszter úr külön „*erdélyi bizottságot*“ szervezett, melynek kiküldöttei a nyár folyamán be fogják járni Erdély minden vidékét, fel fogják keresni az egyházakat, városokat, kastélyokat, udvarházakat, gyűjteményeket, s ki fogják válogatni az anyagot, melylyel az *erdélyi természet a magyar történeti kiállítás legeredetibb, legmegragadóbb látványosságává* varázsolhatjuk.

Felkérünk azért mindenkit, hogy e nagyjelentőségű hazafias vállalkozásban minket s kiküldötteinket támogatni méltóztassanak, bocsásásuk rendelkezésre a régi erdélyi műkincseket, hogy azok által büszkén hirdethessük és dokumentáljuk Erdély egykori hatalmát, nagyságát, dicsőségét.

A legteljesebb állami és nemzetközi garantiák biztosítják a tárgyakat, melyek a budapesti Iparművészeti Múzeumban (Üllői-út) gyűjtenek össze s onnan külön vonattal, őrizet mellett szállíttatnak Párisba és vissza.

A tárgyakról való előleges tájékoztatást és bejelentéseket a történelmi kiállítás Erdélyi bizottsága irodájába (Kolozsvárt, Majális-utca 11. sz. a.) kérjük intézni és pedig lehetőleg minél előbb, mert a gyűjtő körutat július elején megkezdeni óhajtjuk. Hazafias tisztelettel Kolozsvárt, 1899. június hó 18-án tartott biz. ülésünkből. Gróf Bánffy György v. b. t. t., kir. főajtnálállómester, az erdélyi biz. elnöke. Gróf Lázár István, Koltói gróf Teleki László az előkészítő bizottság tagjai. Dr. Szádeczky Lajos biz. előadó.

Az erdélyi körút, melyet a párisi kiállításra berendezendő *erdélyi terem* kiállítási műtárgyai kiválogatása végett *dr. Radisics Jenő* a budapesti iparművészeti múzeum igazgatója, *dr. Szádeczky Lajos* az erdélyi bizottság előadója és részben *dr. Földváry József* a kormánybiztosság titkára júl. 5-étől augusztus 5-éig megtettek, a következő vidékekre és helyekre terjedt ki: Bonczhida, Szurduk, Zsibó, Hosszúfalu, Pribékfalva, Deés, Bethlen, Beszterce, Nagy-Solymos, Paszmos, Teke, Beresztelke, Magyar-Fülpös, Szász-Régen, Vécs, Gernyeszeg, Sáromberke, Sárpaták, Nagy-Enyed, Maros-Szent-György, Maros-Vásárhely, Kaál, Mikháza, Nyárad-Szent-László, Nyárad-Szereda, Nyárad-Szent-Benedek, Koronka, Maros-Szent-Király, Medgyesfalva, Kerelő-

Szent-Pál, Maros-Földvár, Veresmart, Felső-Újvár, Magyar-Csesztve, Nagy-Enyed, Tövis, Alsó-Gáld, Magyar-Igen, Zalatna, Gyulafehérvár, Medgyes, Darlacz, Szász-Kis-Almás, Erzsébetváros, Keresd, Segesvár, Kis-Bún, Sárd, Szent-Erzsébet, Újszékely, Fiátfalva, Székely-Keresztúr, Héjasfalva, Hidvég, Brassó-Földvár, Brassó, Bodola, Prázsmár, Seps-Szent-György, Árkos, Körspatak, Zabola, Imecsfalva, Kézdi-Vásárhely, (Baróth, Olasztelek, Bardócz), Piski, Déva, Maros-Németi, Branyicska, Maros-Illye, Nagy-Barcsa, Vajda-Hunyad, Petrozsény. A templomokban és főúri kastélyokban a műbecsű tárgyak (ötvösművek, régi himzések, fegyverek, képek, bútorok, arany ezüst edények, díszműtárgyak stb.) nagy tömegét s szebbnél szebb példányait találták és írták össze, melyek Erdély egykori gazdaságát, műizlését, magas culturáját fényesen fogják föltárni a világ előtt. A gyűjtés kiegészítése végett a régi királyföldet *Pildner Jozsef* országos képviselő és *Csáky Mihály* a n.-szebeni Bruckenthal-múzeum igazgatója társaságában fogja beutazni Radisics és Szádeczky október első felében, remélve, hogy a műkincsekben gazdag szász templomok az erdélyi termet még gazdagabbá fogják varázsolni.

A kolozsvári egyetem régiségtani tanszékére, melylyel az Erdélyi Múzeum Egylet régiségtárának a gondozása is egybe van kötve, Ő Felsége f. é. június folyamán kinevezte dr. *Posta Bélát*, a budapesti Nemzeti Múzeum régiségtárának őrét. A kinevezés által a b. e. dr. *Finály Henrik* halálával elárvult régiségtár szakavatott, buzgó őrt nyert, a ki — jul. elején átvévén a régiségtárt az ideiglenesen kezelő bizottságtól, majd a nyár folyamán az ezerekre menő érmekeket dr. *Finály Gábortól* — tüstént hozzáfogott a rendezéshez s a mennyire az ideiglenes szűk helyiség engedte, a múzeumot eddig is már tetszetős rendbe szedte.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az *E. M. E.* a nyári szünet után első ig. vál. ülését szept. 6-án tartotta meg, dr. *Szamosi János* elnöklete alatt.

Az ülésen bejelentetett *Wesselényi* Miklós báró alelnökké választatásának Ő Felsége által történt legfelsőbb megerősítése.

Böhm Mihály elhunytá felett, a ki az egyletnek 36 éven keresztül volt buzgó, lelkiismeretes könyvtári segédőre, részvétét az egylet jegyzőkönyvébe iktatta s azt a gyászoló családdal is közölte.

Erzsébetváros tanácsa az *E. M. E.* titkára kérésére s *Trajánovits János* polgármester indítványára az *Apafy*-kastélyból 4 drb. nagybecsű régiséget küldvén be a múzeumnak: ezekért a választmány hálás köszönetet szavazott.

Málts György. budapesti ügyvéd a gr. Bethlen-család küküllővári levéltárának 1845-ben készült 3 vaskos kötetet kitevő lajstromát adományozván az *E. M. E.-nek*: a választmány hálás köszönetet mondott a történelmi becsű oklevélkiadvonatokért, úgy az adományozónak, mint a közbenjáró titkárnak.

Végül dr. *Posta Béla* a régiségtár új öre tett jelentést, a múzeum átvételéről s a nyár folyamán történt rendezéséről.

A nyár folyamán összehalmozódott folyóügyek miatt az ülés 3 óra hosszat tartott.